Utrecht University Library
Partner in Science
Universiteit Utrecht

Kants kennis der Grieksche philosophie

https://hdl.handle.net/1874/288459

dagm 192, 192p

KANTS KENNIS DER GRIEKSCHE PHILOSOPHIE

BIBLIOTHEEK DER
RIJKSUNIVERSITEIT
UTRECHT.

A. SAMSOM

KANTS KENNIS DER GRIEKSCHE PHILOSOPHIE

UNIVERSITEITSBIBLIOTHEEK UTRECHT
3812 1707

Diss. Utrecht 1927

KANTS KENNIS DER GRIEKSCHE PHILOSOPHIE

PROEFSCHRIFT TER VERKRIJGING VAN DEN GRAAD VAN DOCTOR IN DE LETTEREN EN WIJSBEGEERTE AAN DE RIJKSUNIVERSITEIT TE UTRECHT, OP GEZAG VAN DEN RECTOR-MAGNIFICUS DR. A. NOORDTZIJ, HOOGLEERAAR IN DE FACULTEIT VAN GODGELEERDHEID, VOLGENS BESLUIT VAN DEN SENAAT DIER RIJKS-UNIVERSITEIT TEGEN DE BEDENKINGEN VAN DE FACULTEIT DER LETTEREN EN WIJSBEGEERTE TE VERDEDIGEN OP VRIJDAG 8 APRIL 1927, DES NAMIDDAGS TEN VIER URE DOOR

ANTONIE SAMSOM
GEBOREN TE ALFEN (Z.-H.)

BIBLIOTHEEK DER
RIJKSUNIVERSITEIT
UTRECHT.

1927
DRUKKERIJ N. SAMSOM - ALPHEN AAN DEN RIJN

Opgedragen
aan mijn Vrouw, aan mijn Moeder, en
aan de nagedachtenis van mijn Vader

Aan het einde van mijn academische studies gekomen, is het mij een behoefte allereerst U, hooggeleerde OVINK, hooggeachte promotor, mijn bijzonderen dank te betuigen voor den steun, dien ik deze jaren van U mocht ontvangen.

Als knaap van twaalf jaren leerde ik van U de beginselen van het Latijn. Daarna had ik voor langen tijd het contact met U verloren, totdat mijn weg mij na het candidaatsexamen weder tot U leidde.

Denkend aan de eerste academiejaren te Leiden zijn mij de colleges van wijlen de professoren BOLLAND, VAN GELDER en HARTMAN in dankbare herinnering gebleven. U, hooggeleerde VÜRTHEIM, breng ik vanuit Utrecht dank voor Uw onderricht in het Grieksch.

Toen ik dan in 1921, in verband met de door het academisch statuut geschapen nieuwe mogelijkheden, in Utrecht met U, hooggeleerde OVINK, besprekingen voerde, waart gij mij zeer terwille, en niet minder mocht ik de welwillendheid van U, hooggeleerde VOLLGRAFF, ondervinden, wiens colleges mijn buitengewone belangstelling opwekten door Uw helderheid van voordracht en wetenschappelijkheid van lijn.

Bij de uitwerking van mijn onderwerp stondt gij, hooggeleerde OVINK, mij met raad en daad ter zijde. Mijn vertrek naar Indië noopte mij tot een snellere afwerking dan ik zelf gewenscht achtte en ik breng U mijn dank, dat gij dit werk toch als proefschrift hebt willen aanvaarden.

Ik eindig met een persoonlijk woord van dank om tegenover U, hooggeachte OVINK, uit te spreken, dat, toen ik zonder stuur mij neerzette onder Uw gehoor, ik door Uw toedoen vastheid van levenslijn mocht herwinnen.

INHOUDSOPGAVE

Pag.

VOORBERICHT 1

INLEIDING 3

§ 1. De wijze van de beoefening der classieke philologie in de eerste helft der 18e eeuw en de antieke schrijvers, die op de „Collegia" behandeld werden 3

§ 2. KANTS kennis der antieke cultuur en meer in het bijzonder van de Grieksche en Latijnsche taal 11

§ 3. De geschiedschrijving der philosophie, speciaal der Grieksche, in de 18e eeuw 18

§ 4. De bronnen, die KANT gehad heeft voor zijn kennis van de geschiedenis der Grieksche philosophie 22

EERSTE HOOFDSTUK.

GRIEKSCHE PHILOSOPHIE TOT EN MET SOCRATES EN DE SOCRATICI

§ 1. KANTS indeeling der Grieksche philosophie 27

§ 2. Grieksche philosophie in het algemeen 30

§ 3. Ionici. THALES 32

§ 4. HERACLITUS 35

§ 5. PYTHAGORAS en de Pythagoreërs 38

§ 6. De Eleaten 42

§ 7. Physici recentiores: ANAXAGORAS 45

§ 8. Vervolg Phys. rec.: LEUCIPPUS, DEMOCRITUS 48

§ 9. Sophisten: PROTAGORAS 49

§ 10. SOCRATES 51

§ 11. Socratici Minores: Cyrenaici—ARISTIPPUS 55

§ 12. Socr. Min.: Cynici 56

§ 13. Socr. Min.: Megarici 58

TWEEDE HOOFDSTUK.

PLATO en ARISTOTELES 59

DERDE HOOFDSTUK.

Pag.
SCEPSIS 73

VIERDE HOOFDSTUK.

EPICURUS 77
A. Natuurphilosophie 77
B. Ethiek 99

VIJFDE HOOFDSTUK.

De Stoa 109
Samenvatting 121
Lijst KANT-citaten 125

VOORBERICHT

Over KANT, als kind van zijn tijd, over KANT als den man, in wien het denken van vele eeuwen zich concentreerde, is reeds door groote geleerden veel geschreven. Wat KANTS verhouding tot de antieken betreft heeft men zijn philosophie in het bijzonder vergeleken met de philosophieën van PLATO [1]), ARISTOTELES [2]), EPICURUS [3]), en met die der Stoici [4]). Hiertoe was vereischt een helder inzicht zoowel in KANTS ontwikkelingsgang en leer, als in die der antieke philosophen. Op dezen weg willen wij ons, hierbij gedachtig aan een woord van d'Alembert [5]), in het volgende geschrift evenwel niet begeven. Wij willen eerder onderzoeken de feitelijke kennis, die KANT blijkt te bezitten van de geschiedenis der antieke philosophie, waartoe wij systematisch zullen nagaan en bespreken de plaatsen [6]), waarin KANT antieke wijsgeeren en hun stelsels memoreert.

Indien wij als resultaat van onze studie enkele bouwsteenen hebben mogen aanbrengen voor hen, die zich tot het hoogere

---

[1]) Uit velen noemen wij de namen: MISCH, WYNCKEN, VALENTINER, MARCK, DEUSSEN, WICHMANN, PERES, STAECHEL, HOHENBERG, ROMUNDT, ELEUTHEROPULOS.

[2]) Wij noemen slechts de namen: AICHER, GÖRLAND, SENTROUL, UEBERWEG, TRENDELENBURG.

[3]) SCHINK. KANT und EPIKUR. KANT und die griechischen Naturphilosophen. (Arch. f. Gesch. d. Phil. Bd. 20.)

[4]) SCHINK. KANT und die stoische Ethik. (Kantstudien 1913). Deze opstellen zouden, volgens een noot, een onderdeel vormen van een groot werk: KANTS Stellung zu den Alten, waartoe reeds voor het grootste deel het materiaal bijeengebracht was.
SCHINK overleed evenwel 9 April 1917 (Kantstud. 22.498).

[5]) „Es kann niemand ein philosophischer Commentator seyn, der nicht das ganze System seines Autors so vor sich hat, wie sein Original selber".

[6]) Bij aanhalingen uit KANTS werken is, waar Romeinsche cijfers gebruikt zijn, gedoeld op de uitgave van Cassirer, en waar Arabische gebruikt zijn op de Akademie-uitgave. Aan het slot (pag. 125/7) is een lijst toegevoegd, waardoor men de geciteerde plaats gemakkelijk ook in een andere uitgave kan opslaan.

werk geroepen gevoelen en sommigen in ons werk aanleiding mochten vinden om het een of ander onderdeel nog grondiger te bestudeeren, dan zullen wij onze moeite niet tevergeefs achten.

Vooraf ga evenwel een inleiding, waarin onderzocht zal worden:

1. De wijze van de beoefening der classieke philologie in de eerste helft der 18e eeuw en welke antieke schrijvers op de „Collegia" behandeld werden.

2. KANTS kennis der antieke cultuur en meer in het bijzonder van de Latijnsche en Grieksche taal.

3. De geschiedschrijving der philosophie, speciaal der Grieksche in de 18e eeuw.

4. De bronnen, die KANT gehad heeft voor zijn kennis van de geschiedenis der Grieksche philosophie.

INLEIDING

§ 1. De wijze van de beoefening der classieke philologie in de eerste helft der 18e eeuw en de antieke schrijvers, die op de „Collegia" behandeld werden.

Eerst willen wij enkele oudere biographen aan het woord laten om te zien, wat zij ons kunnen leeren.

Oudere biographen. Kort na KANTS dood (1804) verschenen bij NICOLOVIUS te Königsberg drie biographieën van KANT, t. w. van BOROWSKI, JACHMANN en WASIANSKI, die zich als volgt uitlaten:

Borowski: Unter der Anführung seines vorzüglichen Lehrers, des guten Heydenreichs, dessen Kenntnisse und Unterricht alle seine Schüler dankvoll ehreten, ward K. besonders auf der ersten Klasse dieser Friederichsschule zu dem Studium der römischen Klassiker so initiiert, dasz Liebe für diese ihm immer eingedrückt blieb. Auch jetzt noch (anno 1792) ist es ihm ein Leichtes lange Stellen, die ihm damals besonders gefallen hatten, ohne Anstosz zu recitieren, (dan volgt anecdote van CUNDEUS, RHUNKENIUS en KANTIUS) Wir kamen oft, aber besonders jede Woche zweimal in der bestimmten Absicht zusammen, um einmal einen klassischen Autor ein andermal, um ein theologisches Werk zu lesen. So war ihm auch das Andenken seines früheren Lehrers H. und dann KNUTZEN immer sehr heilig. Auszer den klassischen Dichtern des Altertums (im hohen Alter schon lobte er mir einmal den **Persius**, aus welchem er ganze Stellen hersagte, da ich ihm erzählte, dasz ich auf einer Auktion eine sehr gute Ausgabe gekauft hätte) war ihm MILTON und POPE vorzüglich lieb. [1])

Jachmann: Soviel ist gewisz, dasz K. auf der Universität vorzüglich Humaniora studierte, ... besonders hat er sich mit der Mathematik, Phil. und den lateinischen Klassikern beschäftigt. Er führte noch in seinem hohen Alter öfters Stellen aus dem HORAZ

[1]) Borowsko. Uitgave Grosz. pag. 14, 63, 70, 78.

und andern lateinischen Dichtern an, welche eine frühe vertraute Bekanntschaft mit ihnen verrieten, die er auch fortwährend unterhielt. Er hatte die ganze klassische Literatur der Gr. und Röm. vollkommen inne, obgleich er die Griechen nicht alle im Original studiert zu haben schien. Sein lateinischer Stil war etwas schwerfällig und seinen lateinischen Ausdrücken fehlte es auch an Leichtigkeit, weil er in beiden zu wenig Uebung hatte.... Dasz er die ganze philosophische Literatur alter und neuer Völker inne hatte, wissen Sie aus seinen Werken. Noch in den letzten Jahren seines akademischen Lehramts las er mit vielem Geschmack die römischen Klassiker, besonders studierte er den **Seneca** zum Behuf seiner praktischen Philosophie [1]).

Wasianski: Ein Mann, der die Worte sich oft zurief und sich fast zum Wahlspruch gemacht hatte: Crede summum nefas, animam praeferre pudori et propter vitam vivendi perdere causas. K. hatte das blendende Paradoxon des ARISTOTELES adoptiert: Meine lieben Freunde, u. s. w. [2]).

Verder lezen wij in **Wyttenbachs biographie van David Runken,** bewerkt door RINK Kön. 1801, het volgende: Unter seinen Mitschülern zeichnete sich damals der weiterhin ebenfalls so berühmt gewordene I. KANT, durch seine warme Vorliebe für die lateinische Literatur und ihre Schönheiten aus, was nicht wenig dazu wirkte, durch wechselseitige Nacheiferung, beide in ihrem Fleisze zu fördern und zur gemeinschaftlichen Lectüre alter, besonders lateinischer Schriftsteller und zwar nach den besten Ausgaben, die R., als der damals vermögendere von beiden, herbeischaffte, zu reizen. KANTEN führte indessen nachmals seine Genie näher zum Studium der Philosophie hin. Dabei vergasz er aber nie die bezaubernde Unterhaltung mit den Alten und noch jetzt in seinem hohen Alter bewahrt sein Gedächtnis nicht nur die schönsten Verse und Sentenzen der Dichter, Redner und Geschichtsschreiber Latiums auf, sondern die Rückerinnerung an dieselbe begeistert ihn oft noch gegenwärtig. R. sagte er bedürfe vorzüglich einer genauern Kenntnis der griechischen Sprache und diese könne er sich nirgends sicherer als zu Göttingen in GESNERS

[1]) Jachmann. I. Kant, geschildert in Briefen an einen Freund. Uitgave Grosz. pag. 125, 137/8.

[2]) Wasiankski. Uitgave Grosz. pag. 235, 245.

Schule erwerben. Je grössere Fortschritte er mittlerweile in der Latinität machte, um so deutlicher bemerkte er mit jedem Tage, wie nothwendig ihm eine genauere Kenntnis der griechischen Sprache sey, die er sich in Wittenberg nicht erwerben konnte. Seine Freunde sagten ihm oft dasz das tiefere Studium der griechischen Literatur fast einzig in Holland in Leiden von T. HEMSTERHUYS betrieben werde. [1])

Laten wij ook nog hooren, wat **Schubert** in zijn KANTS Biographie van 1842 hierover zegt (pag. 20/23): Durch HEIJDENREICH gewann K. auf den oberen Classen eine besondere Vorliebe für das Studium der römischen Classiker, so dass er lange Stellen aus den gelesenen Dichtern, Philosophen, Rednern und Geschichtschreibern seinem Gedächtnisse so einprägte, dass er sie noch in spätern Jahren ohne Anstoss hersagen konnte und damit oft überraschte. Namentlich war dies der Fall mit **Lucretius** de rerum natura. Mit RUNKEN und CUNDE kam er wöchentlich mehrere Male zusammen, um gemeinschaftlich solche lateinische Schriftsteller zu lesen, die nicht in den Kreis der damaligen Schullectüre gehörten. Als bleibender Vortheil seines Studiums der Alten ergab sich für K., ausser der bewährteren Geschmacksbildung eine grosse Gewandtheit im lateinischen Stil.

Nieuwere biographen. Op deze gegevens hebben latere biographen voortgebouwd. Het is merkwaardig te constateeren de zelfs woordelijk overeenkomende uitspraken over KANTS kennis der antieken.

K. Fischer (Geschichte d.neueren Philosophie. 4. 49.): Was den Unterricht selbst betraf, so war dieser in den alten Sprachen, namentlich im Lateinischen durch HEIJDENREICH am besten, dagegen in der Mathematik und Philosophie sehr kümmerlich bestellt. So kam es dasz sich K. damals mit Vorliebe den klassischen Studien zuwendete und von dem künftigen Philosophen auf der Schule nichts zu bemerken war. Besonders wurden die römischen Schriftsteller eifrig gelesen und Stil wie Gedächtnis daran geübt. Er lernte die lateinische Sprache richtig mit Leichtigkeit schreiben, so dasz er später auch die spröden Materien der Metaphysik in einem geübten Schullatin wohl auszudrücken verstand; sein Gedächtnis war in die römischen Dichter so eingelebt, dasz er bis in sein Alter

---

[1]) Wijttenbach. l. c. p. 80/81, 83, 88.

ihre vorzüglichsten Stellen, namentlich des **Lucretius** Gedicht von der Natur der Dinge, auswendig wuszte. Damals war K. entschlossen sich ganz der klassischen Philologie zu widmen.

Kronenberg (K. Sein Leben und seine Lehre, pag. 45): Unter den Lehrern, welche neben SCHULZ an der Anstalt wirkten, hat nur einer gröszeren Einflusz auf K. erlangt, der klassische Philologe HEYDENREICH, der die griechischen und lateinischen Autoren nicht in der üblichen trockenen scholastischen Manier, sondern in freier und geistvoller selbständiger Auffassung den Knaben erklärte. Durch H. wurde K. früh mit der Bewunderung und Verehrung gegen das klassische Altertum erfüllt, welche ihm zeitlebens geblieben ist. Durch ihn wurde es wohl auch bewirkt, dasz K. auf der Schule sich zunächst in den klassischen Studien am meisten auszeichnete. Er eignete sich hier nicht nur eine umfassende Kenntnis alter Autoren an, von denen er vieles, namentlich aus dem Werke des **Lukrez** d. R. N. noch im späteren Alter citieren konnte, sondern auch einen gewandten und eleganten lateinischen Stil, der in den lateinischen Schriften seiner ersten Periode hervortritt.

Paulsen. (I. K. Sein Leben und seine Lehre. 1898, pag. 29, 32. 68.): Die Anstalt (das Fridericianum) bot ihm vor allem einen tüchtigen Unterricht in der lateinischen Sprache und Litteratur unter HEYDENREICH: K. schrieb und sprach noch im späteren Alter leicht und gut Latein, und oft fliessen ihm Anführungen aus lateinischen Klassikern in die Feder. Vielleicht hatte eine Reaktion gegen das Uebermass pietistisch-dogmatischen Religionsunterrichts auf der Schule, einen Anteil daran KANTS Neigung für die mathematischen Wissenschaften zu entscheiden, wie es denn auch nicht zufällig ist, dass er unter den lateinischen Autoren für den **Lukrez** eine besondere Vorliebe hatte. K. hat auf philosophischem Gebiet nicht viel und nichts mit hingebender Aufmerksamkeit gelesen. Es fehlt ihm nicht an einer allgemeinen Kenntnis der Gesch. der Phil., der alten und der neuen, er weiss sie auch mit Geist zu gebrauchen, aber er biegt die fremden Gedanken alsbald zu seinem Zweck, vor allem zum Zweck der Widerlegung.

Vorländer. (KANTS Leben. 1911 pag. 11): Der einzige Lehrer, der auszer Schultz anregend wirkte, war der Lateinlehrer im prima HEYDENREICH, dem der Philosoph noch später gern und oft nachrühmte, dasz er durch seine Art der Erläuterung der Klassiker

nicht blosz die Kenntnisse der Schüler erweitert, sondern auch für die Richtigkeit und Bestimmtheit ihrer Begriffe gesorgt habe. So wurde der Schüler K. nicht blosz ein verhältnismäszig guter lateinischer Stilist, sondern es wurde in ihm auch der Grund gelegt zu jener ausgebreiteten Kenntnis der römischen Dichter und Philosophen, die in seinen Schriften zum Ausdruck komtmt. Noch im seinem hohen Alter — BOROWSKI erzählt es vom Jahre 1792! — konnte er aus den römischen Klassikern lange Stellen, die ihn besonders gefallen hatten, ohne Anstosz hersagen.

Vorländer (K. Der Mann und das Werk, 1924, pag. 40): Das einzige aus der Schulzeit, was er auch später noch dauernd als nutzbringend für sich empfand, war die nie in ihm erloschene Liebe zu den alten Lateinern, besonders den Dichtern, aus denen er noch in seinem Alter lange Stellen ohne Anstosz herzusagen vermochte. Was half es ihm aber im übrigen für seine Gesammtbildung, dasz er von 9. bis zum 17. Lebensjahre Latein getrieben hatte? Nicht einmal ein klassisches Lateinisch hatte er zu schreiben gelernt, von einer Einführung in den Geist des Altertums zu schweigen.

Cassirer (KANTS Leben u. Lehre, pag. 12): Was K. von der Schule als einen wahrhaften Bestandteil seiner späteren geistigen Bildung erhalten hat, beschränkt sich in der Tat auf die Verehrung und die genaue Kenntnis der lateinischen Klassiker, die er sich bis ins späte Alter bewahrt hat; vom Geiste der griechischen, das ausschlieszlich an der Hand des N. T. gelehrt wurde, scheint er kaum irgendwie berührt worden zu sein.

Al deze schrijvers laten de quaestie dus zeer algemeen, het blijft bij vage opmerkingen. Meer licht werpen evenwel de onderzoekingen van **Paulsen** in zijn: Geschichte des Gelehrtenunterrichts [1]), van **Ludwig** in: KANTS Stelling zum Griechentum en verder de reeds genoemde werken van **Vorländer** [2]) en **Schink.** Wat wij in deze werken over de leerstof en de beoefening der philologie in het begin der 18de eeuw vinden, willen wij hier in het kort samenvatten.

---

[1]) I 531—590, II 15ff.

[2]) KANTS Leben 1911 pag. 5. 7. 15/16.
KANT, Der Mann u. das Werk. I 25—35.

Omstreeks 1700 dan was het in Duitschland droevig gesteld met de kennis der klassieken. „Wer kann noch reines Latein schreiben? Die klassischen Autoren liegen unbekannt und verachtet im Staube, man weisz kaum noch ihre Namen", zoo klaagde HOFFMANN bij de opening van het philologisch seminarie te Halle. Immers het doel van het onderricht in het Latijn was de eloquentie te bevorderen en de jongelui zoover te brengen, dat zij Latijnsche redevoeringen en gedichten konden vervaardigen; het doel van het Grieksch was het N. T. te kunnen lezen.

Latijnsche schrijvers, die een enkele maal op college behandeld werden, waren: TACITUS (Germania), SUETONIUS, PLAUTUS, HORATIUS, CORNELIUS NEPOS, CICERO (Epistulae, de Oratore), PLINIUS (Epistulae), VIRGILIUS.

Om op een Pruisische academie toegelaten te worden moest men naar de verordening van 1735 CURTIUS of CICERO (Orationes selectae) kunnen „exponieren".

Op FRANCKES Paedagogium in Halle (1702—1721), naar welk voorbeeld SCHULZ het Collegium Fridericianum te Königsberg inrichtte, werd, in de hoogere klassen gelezen: NEPOS, CAESAR en CICERO (Epistulae, Officia, kleine philosophische geschriften), de Chrestomatie van FREYER. Het gymnasium te Hannover plaatste (1716) op zijn programma: PHAEDRI Phabulae, NEPOS, CICERONIS Orationes selectae, VIRGILII libri Aeneidis 1—8 (behalve 4 en 5), OVIDII Tristia en Epistulae ex Ponto en AURELIUS PRUDENTIUS. De Berlijnsche „Realschule": VIRGILIUS en HORATIUS, van welke schrijvers NICOLAI getuigt, dat hij ze daar eerst heeft leeren liefkrijgen.

Het Grieksch wordt overal geleerd aan de hand van het N. T. Iets bijzonders is het als WINKLER in Leipzig 1743 als lectuur aankondigt: PLATON Dial., worin über Gott, Welt u. Seele gehandelt wird, en LAKEMACHER 1724/26 in Helmstedt: MUSAEUS Ged. Hero u. Neander, LUCIANUS Dial. over de Syrische goden en over offers, zoo ook PLUTARCHUS' en THEOPHRASTUS' boeken over superstitie aankondigt.

Op FRANCKES Paedagogium wordt een enkele maal voor de hoogste klasse genoemd: MACARIUS, Bibliotheca patrum Ittigii, libri apocryphi, PAEANII Metaphrasis EUTROPII, EPICTETUS, DEMOSTHENIS Orationes. PLUTARCHI de Puerorum institutione, PYTHAGORAE carmina, terwijl op het Görlitzer Gymnasium ook PLUTARCHUS' geschrift over de opvoeding gelezen werd en met hen, die verder wilden gaan, in

„Privatstunden" GESNERS Chrestomathie. KLOTZ schrijft, dat hij bij BAUMEISTER in Görlitz de Grieksche dichters, speciaal HOMERUS, heeft leeren kennen en liefhebben. Dat was ± 1750. Als NICOLAI in 1757 samen met MENDELSSOHN HOMERUS in het Grieksch leest, schrijft hij: „Die erste Lesung der Ilias und Odyssee that auf mich eine wunderliche Wirkung, ich lebte eine Zeitlang in Troja und Ithaca." In 1735 las reeds DAMM op het Cöllnische gymnasium 2 uur HOMERUS, Batrachomachia en HERODIANUS. In het algemeen kan men zeggen, dat men tusschen 1750 en 1800 HOMERUS begon te bestudeeren.

Maar zoover was men op het *Collegium Fridericianum* te Königsberg, dat KANT op achtjarigen leeftijd betrad om er acht jaren te blijven, nog niet. Er heerschte een „extrème-pietistischer Geist", welke overeenkwam met KANTS opvoeding en familietraditie; immers reeds zijn overgrootvader J. RICHART CANT, hoogstwaarschijnlijk van Schotsche afkomst, was „reformiert" (Dr. EHMER, KANTS Abstammung. Kantstud. 1925.)

Om een denkbeeld te geven van de verdeeling der leerstof diene het volgende. Evenals elders vormden op het *Colleg. Frid.* Latijn en theologie het middelpunt. 16 à 20 uren per week werden aan *Latijn* besteed. In de laagste klasse werd aan de hand van NEPOS de grammatica geleerd, in de volgende, na de lectuur van NEPOS beëindigd te hebben, begon men het eenvoudigste uit CICERO's brieven te vertalen. Op het einde der tweede klasse vertaalde men CAESAR en in de hoogste CICERONIS Orationes en CURTIUS; nu en dan een philosophisch geschrift van CICERO. Verder niets. Reeds in de laagste klasse leerden de jongens in het Latijn stellen en begonnen zij Latijnsche gesprekken van buiten te leeren. De laatste jaren mochten de jongelui onderling en met hun leeraars enkel Latijn spreken. In de „poëtische klassen" werd metriek geleerd en geoefend uit FREYERS poetisch leesboek [1]), waarin voorkwamen gedichten van OVID., VIRG., HOR., CAT., TIBULL., MARTIAL., JUVEN., SENECA, ook van Latinisten. Het doel hiervan evenwel was enkel: verzenmakerij.

Terwijl de grammaticale stof van het *Grieksch* niet anders dan zooals tegenwoordig verdeeld was, diende als lectuur bijna uitsluitend

---

[1]) FREYER. Fasciculus poematum latinorum 2e dr. 1726.

het N. T., welks zuiverheid van Grieksch, wegens de inspiratieleer, als geloofszaak gold. In de laagste klasse werden om de vormleer in het geheugen te prenten diverse capita van het Evang. v. Joh. woord voor woord verklaard. In de volgende vertaalde men Matth., Marc. en eenige brieven van Paulus, en in de hoogste klasse het overige, dat in het Latijn vertaald werd. Eerst tegen het einde werd, voor het geval er nog tijd over was, met de vlugge leerlingen iets uit GESNERS Chrestomathie [1]) gelezen, welke behalve een stuk uit LUCRETIUS, beschrijvende de pest in Athene, brokstukken bevatte uit de volgende Grieksche schrijvers: HEROD., THUC., XEN., THEOPH., ARISTOT., PLUT., SEXT., EMP., LUCIAN. en HERODIANUS. Bij hooge uitzondering werd ook nog het z.g. „Carmen aureum PYTHAGORAE" en het een of ander van THEOGNIS of PSEUDO-PHOCYLIDES gelezen.

Hierin ligt dus de grondslag van KANTS kennis der antieken. Bij het Latijn missen wij LIVIUS en TACITUS, maar schraler komt het Grieksch er af. Wij hooren niets van HOMERUS, de Tragici, PLATO [2]). Het resultaat van dit onderricht laat heel wat te wenschen over.

---

[1]) GESNER, een man van de nieuwe richting, die poneerde: zonder Grieksch kan men geen Latijn begrijpen, gaf in 1731 uit: Chrestomathia graeca sive loci illustres ex optimis scriptoribus dilecti, in 1716 Chr. Ciceroniana, in 1723 Chr. Pliniana.

[2]) Nog in HISZMANN'S magazin van 1780. Bd. 3 VII schrijft GARNIER: „Nun aber kann nicht geläugnet werden, dasz PLATO in unserm Zeitalter wenig gelesen wird."

§ 2. Kants kennis der antieke cultuur in het algemeen en meer speciaal van de Latijnsche en Grieksche taal.

Allerlei uitspraken van KANT getuigen van zijn kennis in het algemeen der antieke wereld. Wij vinden opmerkingen, die de Grieksche mythologie en het orakelwezen betreffen, en over verschillende personen, meest schrijvers.

KANT spreekt van een „verschleierte Isis" (VI 495) [1]), over de „Grazien, die Begleiterinnen der Venus Urania" als „Buhlschwestern im Gefolge der Venus Dione, sobald sie sich ins Geschäft der Pflichtbestimmung einmischen" (VI 162 noot) [2]), van Prometheus, die „den Funken unmittelbar dem Himmel entwandt habe" (VI 495 noot 1) [3]), van de „Büchse der Pandora" (VIII 592, bij 218) [4]), over het meisje, dat „den furchtbaren Alcides nötigt, den Faden am Rocken zu ziehen (VI 305) [5]), over Heracles, die „nur nach bezwungenem Ungeheure Musaget wird" (VI 162

---

[1]) Waarover wij lezen bij PLUTARCHUS *Περὶ Ἴσιδος καὶ Ὀσιριδος* cap. 9, maar KANT ontneemt het aan den Platoniseerenden gevoelsphilosoof. cf. VI 488.

[2]) Den naam Dione vinden wij sinds den Alexandrijnschen tijd vaak naast dien van Aphrodite (cf. OVID. Ars Am. 3. 3. en 7. 68., Amor. 1. 14. 33., Fasti 5. 309. 2. 461), daarvóór als echtgenoote van Zeus en moeder van Aphrodite. Als dochter van Dione heet (XEN. Conv. VIII. 9 en PLATO Symp. 180d) Aphrodite *Πάνδημος*, ter onderscheiding van de dochter van Ouranos, die *ἀμήτωρ* is en *Οὐρανία* genoemd wordt. De eerste is de godin van het laag-zinnelijke, Venus Vulgivaga (LUCR. de R. N. IV. 1071), de tweede de reine hemelsche. Duidelijker was de tegenstelling dus geweest, als KANT in plaats van Dione Pandemus geschreven had.

[3]) Van de Grieksche schrijvers duidt alleen HESIODUS den hemel aan als plaats, vanwaar Prometheus het vuur stal (Theog. 566, Opera 51), welke voorstelling wij ook bij, aan KANT vertrouwde, Romeinsche dichters vinden (HOR. Carm. 1. 3. 30., JUVEN. 15.84), maar ook bij BRUCKER (Instit. 102, Hist. Crit. phil. I 369) en FORMEY Hist. Abr. p. 65.

[4]) Volgens de voorstelling van HESIODUS (Op. 94 ff.).

[5]) Hier moet KANT het oog hebben op Omphale, cf. PROP. III. 11.20, IV, 9. 47ff, OVID. Fasti 2. 318ff.

noot) [1]), over de Herculische zuilen (III 661) [2]), en over den Herculischen arbeid der zelfkennis (?) [3]).

Een typische vergissing treffen wij aan II 260, als KANT spreekt over: „der muntere und freundliche Alcest", en diens woorden: „Ich liebe und schätze meine Frau; denn sie ist schön, schmeichelhaft und klug". *Blijkbaar denkt* KANT *hierbij aan Alcestis en Admetus*, die veelal gelden als typen [4]) van echtelijke liefde, maar vreemd doet het dan toch aan, dat hij Alcestis voor den man aanziet.

Verder vinden wij melding gemaakt van de Argonauten en Jason (II 297), Lycurgus (II 297), Orestes en Pylades, Theseus en Pirithous (VII 285), Electra (16. 767), van het geschenk, „womit Juno den Tiresias beehrte, die ihn zuvor blind machte, damit sie ihm die Gabe zu weissagen erteilen könnte" (II 356) [5]), van de blinde waarzeggers: Calchas, Tiresias (15. 708), van de Cyclopen (15. 395), van de lachlust der Tyrinthiers (15. 59, 476, 753) [6]), van Trophonius (15. 476, 753) [7]) enz. enz.

Om niet al te breedvoerig te worden, willen wij nu nog KANTS oordeel over enkele Grieksche en Romeinsche personen mededeelen.

---

[1]) *Μουσαγέτης* is eigenlijk alleen Apollo, en Heracles slechts in zooverre als hij met Apollo vereerd wordt. In de Grieksche literatuur wordt hij niet als zoodanig vermeld, maar bij MACROBIUS S. Sc. 1. 12. 16 zien we Hercules en de Muzen verbonden en ook bij SUET. Aug. 28 lezen wij: aedes Herculis Musarum, over welke tempel ook OVID. Fasti VI zingt, eindigende met de in dit verband duidelijke woorden: sic cecinit Clio; doctae assensere sorores, adnuit Alcides increpuitque lyram.

[2]) Van deze columnae (cf. PROP. III. 11. 20) spreekt o.a. PLUT. Vita Alex. C. 68. Ze vormen den doorgang naar den „uferlosen Ozean".

[3]) cf. HOR. Carm. I. 3. 36: Herculeus labor.

[4]) In die mate, dat SENECA (Dial. XII 19.5) hun namen niet eens noemt.

[5]) De sage luidt iets anders: Hera strafte Tiresias met blindheid, maar Zeus verleende hem de zienersgave, cf. OVID. Metam. III 333/8. En nog een andere lezing geeft PROPERTIUS (IV 9. 57): Athene berooft hem van het licht der oogen, maar geeft hem op verzoek van zijn moeder Chariklo de zienersgave.

[6]) K. heeft hier blijkbaar op het oog de anecdote, die ATHENAEUS in zijn *Δειπνοσοφισταί* (VI 261d, e) verhaalt en die omstreeks 1760 in vele geschriften te vinden was, cf. E. ADICKES bij 15. 59 en 476.

[7]) Uitvoerig beschreven vinden wij het hol van Trophonius bij PAUSANIAS (Descr. Gr. 9. 39. 5ff), maar ook dit was een geliefkoosd onderwerp in het begin der 18e eeuw, zoodat KANT het uit verschillende secondaire bronnen kan hebben overgenomen (cf. E. ADICKES bij 15. 476).

Zijn waardeering van HOMERUS valt ons niet mee [1]). Hooger stelt hij VIRGILIUS en dat is ook te begrijpen, als wij bedenken, dat hij, zooals uit de vorige bespreking af te leiden valt, HOMERUS hoogstwaarschijnlijk nooit in het oorspronkelijk gelezen heeft [2]). Een paar maal memoreert hij den wijzen dichter SIMONIDES (II 239, 283). Ook bespreekt bij *HERODOTUS' mededeelingen* over den Nijl en Egypte (I 205) en over de Argippaeërs (II 453) [3]), „POLYCLETS Regel in der Kunst" (V 305, 16, 45) [4]). Wij vinden ook nog besproken de vrouw van SOCRATES (VIII 201), ISOCRATES (II 327), NICIAS (IX 157), TIMOLEON (I 6), ANAXARCHUS (I 141) [5]). Van de bekende Romeinen komen wij enkele malen CATO tegen (II 264. 15. 869, Vorl. ü. Ethik 187, 191, 192), meestal in verbinding met CAESAR of ATTICUS, verder diverse malen CICERO en VIRGILIUS.

Laten wij nu overgaan tot de bespreking van KANTS kennis van Latijn en Grieksch. Zooals wij reeds verwachten, is KANT zeer vertrouwd met het *Latijn* en goed thuis in de Latijnsche schrijvers. Een enkel bewijs willen wij hiervan nog geven. Kwistig is hij in het gebruik van Latijnsche citaten [6]). Een door ons ingesteld onderzoek deed o. a. vinden:

---

[1]) Zie over HOMERUS: V 384, VIII 79, II 246, 251, 254, 440, 16. 121, 224. Vorl. ü. Psych. (ed. du Prel) 39.

[2]) Zie K. VORLAENDER. KANT, der Mann und das Werk 1. 372/3.

[3]) cf. Boek IV 23.

[4]) cf. WINCKELMANN. Gesch. d. Kunst des Altertums. 1764. (bij ADICKES in Ak. Ausg.).

[5]) De anecdote over dezen, ook door PLUT. (Vita Alex. c. 52) vermelden philosoof vinden wij o.a. bij Diog. Laërt. IX 59 en aangehaald bij BRUCKER Instit. 58, en FORMEY Hist. abregée 47.

[6]) Bij vele Latijnsche spreuken noemt KANT de bron niet. In onze beknopte opsomming telden wij ook deze mede. Als secondaire bron zou men kunnen verwachten het leesboek van FREYER. Evenwel vinden wij hierin slechts zeven van de door KANT geciteerde HORATIUS-verzen en van JUVENALIS de veel geciteerde plaatsen uit Sat. VIII. Wel merkwaardig blijft het intusschen, dat onder KANTS boeken geen TERENTIUS, HORATIUS, OVIDIUS, JUVENALIS, noch de philosophische geschriften van CICERO gevonden zijn. Als in Ak-Ausg. RAHTS schrijft: „Die Citate weichen manchmal von dem Texte der Originalstellen ab", en H. MAIER: „KANTS Citate sind bekanntlich nirgends genau", geldt dit toch minder van zijn Latijnsche citaten (8. 472), want hier is afwijking van den text of andere vergissing slechts zeldzaam. Op de groote massa zijn er natuurlijk wel eenige aan te wijzen, b.v.: VIII 205, verkeerd PLAUTUS-citaat, 13. 442, een z.g. PLAUTUS-

van **Terentius** zes citaten [1]), waarvan één (H. T. 77) vijfmaal, met een juiste vertaling,

van **Lucretius** zeven (vier uit het eerste boek [2]),

van **Virgilius** twee en twintig (vijf uit het eerste en acht uit het zesde boek van de Aeneis) [3]),

van **Horatius** vijftig (elf uit Bk. I der Sat., elf uit Bk. I der Epist. en vijftien uit de Ars Poet.),

van **Ovidius** negen,

van **Persius** acht [4]),

van **Juvenalis** vijf (speciaal uit Sat. VIII 79—84) [5]),

van **Cicero** tien à twaalf,

van **Seneca** vijf.

Vooral in CICERO blijkt KANT terdege thuis te zijn [6]). Heel wat anecdotes heeft hij aan CIC. ontleend, b.v.:

---

citaat, maar daar niet te vinden, VIII 58 (cf. VII 239) schrijft hij een HORATIUS-citaat aan SENECA toe, VIII 85 een PERSIUS-citaat aan JUVENALIS, IX 18 worden de verzen 572 en 607 van Virg. Aen. Bk. 6, tot één samengesmolten. Onbeteekenende textwijziging of liever woordomzetting vinden we: III 12, VI 179, VI 416, VII 239, VII 399 noot, VIII 410, 13. 441, 15. 416, 440, 444, 667, 940, Alt-Pr. Monatschr. 19. 476. Het slechts zelden noemen van auteur en plaats wijst, in verband met nu en dan voorkomende onnauwkeurigheden, er op, dat KANT doorgaans uit het hoofd citeert.

[1]) H. T. 80. citeert ook CICERO de Fin. V. 10. 29.

[2]) Van de verzen II 226/7, geciteerd VIII 159, vinden we II 41/2 een vertaling. KANT spreekt daar van „ein gewisser alter Dichter".

[3]) Onder welke Bk. VI vs. 95 (dl. VI 456, ook geciteerd door SENECA Epist. 82. 18), waarbij SCHINK (KANT und die stoische Ethik. Kantst. 1913) aanteekent: „Der Urheber dieses Wortes ist nur nicht bekannt bisher, aber ein Stoiker könnte es gewesen sein". Kende SCH. dezen versregel van VIRG. niet of wil hij achter VIRG. een Urheber zoeken?

[4]) w. o. Sat. 3. 84 (III 173), waarbij SCHINK (Arch. f. Gesch. d. Phil. 1914, p. 426): „Jene bekannte uns gerade im griechischen Wortlaut geläufige Formulierung des Grundsatzes von der Beharrlichkeit der Substanz bringt K. in lateinischer Uebersetzung." Maar hieruit behoeven wij nog geen conclusies te trekken omtrent zijn geringe kennis van het Grieksch. Immers ook BRUCKER (H. C. P. I. 1260) geeft alleen: ex nihilo nihil fit, nec in nihilum quicquam redigitur. Hierop zullen we in het hoofdstuk over EPICURUS' natuurphilosophie nog terugkomen (IV A. p. 84 noot 4).

[5]) Welke verzen K. zich volgens WASIANSKI (cf. pag. 4) „fast zum Wahlspruch gemacht hatte".

[6]) Verschillende uitdrukkingen als: Salus populi suprema lex esto, naturae convenienter vive, summum jus summum iniuriae, behoeven, daar ze vrijwel algemeen goed geworden zijn, niet speciaal aan CICERO ontleend te zijn. Zoo wemelt het ook van Middeleeuwsche gezegden als:

over SIMONIDES (II 329) uit CIC. d. Nat. D. 22. 60,
over SOCRATES (II 385/6) uit CIC. Tusc. Disp. V. 33.91. [1])
over PLATO (VIII 170 noot) uit CIC. Tusc. Disp. V. 35. 100 (cf. ook ANTHENAEUS Deipnos, 10. 419),
over een Lacedaemonisch gezant in Athene (16. 11) uit CIC. Cato Maior 63*f*.

En nog meer zal dit blijken in onze bespreking van KANTS kennis der Grieksche philosophie en zijn bronnen daarvoor.

Wat blijkt nu van KANTS kennis van het *Grieksch* uit zijn geschriften? In zijn werken zoeken wij tevergeefs naar Grieksche citaten. Wij vinden wel Latijnsche of Duitsche vertalingen van Grieksche citaten, waarvan wij enkele willen noemen:

De bekende spreuken van **Hippocrates**: Ars longa, vita brevis [2]) (IV 335/6 noot, 16. 203, welke spreuk ook bij SENECA Dial. X. 1. 1.) en: Judicium anceps, experimentum periculosum [2]) (VI 390, X 340, 15. 233 16. 397).

Verschillende malen een gezegde van **Aristoteles**: Meine lieben Freunde, es giebt keinen Freund [3]) (VII 285, VIII 38, 15. 433, Vorl. ü. Ethik 256, op welke laatste plaats dit gezegde evenwel op naam van SOCRATES staat).

Fiat justitia, pereat mundus, Quaerit delirus, quod non respondet HOMERUS, Mundus vult decipi, ergo decipiatur, Noscitur ex socio, qui non cognoscitur ex se, Baculus stat in anculo, ergo pluet. Wat de spreuk: Naturae c.v. betreft zij nog opgemerkt, dat zij behalve viermaal bij CICERO ook bij HORATIUS voorkomt. Het is de vertaling van de laat-Stoische definieering van τὸ τέλος als τὸ ὁμολογουμένως τῇ φύσει ζῆν, wat oorspronkelijk luidde: τὸ ὁμολογουμένως ζῆν. (Zie Hst. V pag. 112 noot 2).

[1]) Maar ook te vinden bij D. L. II.

[2]) Het is de eerste der Ἀφορισμοί van HIPPOCRATES: Ὁ βίος βραχύς, ἡ δὲ τέχνη μακρή, ὁ δὲ καιρὸς ὀξύς, ἡ δὲ πεῖρα σφαλερή, ἡ δὲ κρίσις χαλεπή, van welke 1749 te Lausanne een Latijnsche vertaling verschenen was. (P. MENZER. Ak.)

[3]) Bij D. L. V. 1. 21, vinden we door FAVORINUS als woord van ARISTOTELES opgegeven: Ὦ φίλοι, οὐδεὶς φίλος en als daar aangegeven wordt, dat dit ook in het zevende boek der Ethiek staat, zal bedoeld zijn p. 1245*b* 20: Ὡς οὐδεὶς φίλος, ᾧ πολλοὶ φίλοι.
De Latijnsche DIOGENES-vertaling (STEPHANUS 1616, KRAUS 1769) vertaalt: O amici, amicus nemo. Zie ook STARKE KANTS Menschenkunde (1838, p. 91) (P. NATORP en O. KÜLPE in Ak.)

Een woord van **Socrates**: quae supra nos, nihil ad nos [1]) (16. 176).

De Stoische lijfspreuk van **Epictetus**, *ἀνέχου καὶ ἀπέχου*, steeds in de Latijnsche vertaling van GELLIUS (Noct. Att. 17. 19. 6); sustine et abstine (VII 230, VIII 497, 507, 15. 71, 830, 834, Vorl. ü. Ethik 217/8).

De echt Grieksche spreuk: Nosce te ipsum [2]) (Alt-Pr. Monatschr. 21. 397).

Heel wat malen treffen we ook Grieksche woorden met Latijnsche letters aan, b.v.:

Skotison [3]) (VIII 22, 15. 67, 668),

Mega biblion, mega kakon [4]) (16. 861),

Sophus (Alt-Pr. Mon. Schr. 21. 401 noot, 418),

Philautie [5]) (Vorl. ü. Ethik. 168*ff*),

maar ook met Grieksche letters, b.v.:

Μετάβασις εἰς ἄλλο γένος (III 328, VI 206, VIII 276, 16. 567, A—P. M. 19. 467, maar 16. 140 met Lat. letters).

Στοιχεῖα, τὸ πᾶν, ἀγεωμέτρητος [6]) (A. M. 274—594),

Αἰσθητὰ καὶ νοητά (III 56/7) [7]),

Ἱστορία (IV 493),

Αὐτοδίδακτοι (VIII 488, 15. 829),

---

[1]) ADICKES wijst er op, dat deze sententia van SOCR. bij de antieke schrijvers aanvangt met quod, bij BRUCKER (Inst. H. P. 141) evenwel, zooals KANT ze weergeeft. Zoo ook bij BRUCKER in zijn H. C. P. I 559. Dit geeft dan toch zeker te denken.

[2]) Reeds toegeschreven aan THALES bij D. L. I (in Lat. vert. van 1616): Interrogatus quidnam esset difficile, Se, inquit, ipsum noscere. Bij CICERO (ad Q. Fr. III. 6. 7) vinden wij haar in het Grieksch geciteerd. Zie ook: de Fin. V. 16. 44, en SENECA Dial. VI. 11. 2, Epist. 94. 28.

[3]) Dit woord is ontleend aan QUINT. Inst. Or. VIII 2. 18, maar ook HOLBERG in 1760 en LINDNER in 1767 brengen de anecdote uit QUINT. ter sprake. (ADICKES in Ak.)

[4]) Dit is de bekende spreuk uit ATHEN. Deipn. 3. 72*a*, die door deze op CALLIMACHUS teruggebracht wordt. KANT kan hem aangetroffen hebben in de *Spectator* van Juli 1711, Duitsche uitgave 1739/44, waarin ADDISON het als motto aanwendde.

[5]) Een woord, dat wij ook vinden bij CICERO ad Att. XIII 13. 1.

[6]) cf. de bekende spreuk boven den ingang van PLATO's Academie: *Μηδεὶς ἀγεωμέτρητος εἰσίτω*, die te vinden is in verschillende commentaren op ARISTOTELES en zijn grond vindt in Platonische uitspraken als Pol. 527 *c*.

[7]) Zie hierover VAIHINGER Comm. K. R. V. II 117.

Ἐποχή (15. 397) [1]),
Μετὰ τὰ φυσικά (VIII 302) [2]),
Μυῖνδα (VIII 480).

Wij merken evenwel al heel spoedig, dat hier het terrein voor KANT gevaarlijk wordt. Hij schrijft b.v.:

Aedipo aenigma (15. 927),
Αἰσθητήριον naast *αἰστητήριον* (13. 401),
Ὡς ἐν παρωδο [3]) (15. 920),
Καθ' ἄνθροπον, καθ' ἀλητειαν (16. 850) [4]).

En dan is er het veel besproken geval met *πρότερον* (VI 4, 8. 495) [5]), waarvoor KANT in een brief aan den uitgever NICOLOVIUS (13. Br. 423) wenscht geschreven te zien: *πρωτερον*. In een drukfoutenlijstje van het Intelligenzblatt der *Allg. Litt. Zeitung* van 11 Aug. 1790 is dan ook deze door KANT gewenschte verandering geplaatst, maar in den tweeden druk is KANT hier blijkbaar op teruggekomen en vinden wij weer *πρότερον*. Hieruit blijkt dus wel, hoe weinig KANT in de Grieksche grammatica thuis was.

---

[1]) Een nieuwe term der Sceptici, die o. a. bij CICERO zevenmaal voorkomt en door hem vertaald wordt met: assensionis retentio (Ac IV. 59), sustinere assensionem (ib. 98, de fin. III. 31).

[2]) Als vertaling hiervan geeft KANT: trans physicam. Door middel van de wetenschap der metaphysica wil men n.l. boven alle objecten van mogelijke ervaring uitgaan. Zoo ziet men dus, dat KANT hier de foutieve interpretatie huldigt (cf. ARIST. Met. ed. BRAND. p. 323. 18, zie VAIH. Comm. K. R. V. I. 88/9), waardoor het woord metaphysica niet weinig vooroordeelen tegen de philosophische centraalwetenschap geschapen heeft. *Wel* zou dit kunnen gelden van de Neo-Platonische opvatting van dit woord, zooals wij die vinden bij HERENNIUS (zie BRANDIS Abh. d. Berl. Akad. 1831, p. 80: *Μετὰ τὰ φυσικὰ λέγονται ἅπερ φύσεως ὑπερῆρται καὶ ὑπὲρ αἰτίαν καὶ λόγον εἶσιν.* cf. R. EUCKEN. Gesch. d. phil. Terminologie, p. 183. Naast deze verklaring vinden wij in de „Philosophia vetus et nova" van 1681 (zie inl. § 4. C. 18.) de juiste: quod post physicorum libros essent collocati (cf. PLUT. vita Alex. C. 7). En eveneens bij GESNER. Isagoges II. 125 (zie inl. § 4. C. 19).

[3]) Een uitdrukking, die ook bij BRUCKER H. C. P. I. 1042, 1265 voorkomt.

[4]) Deze fouten komen dus in de nalatenschap voor. Daar mag men wel rekening mee houden.

[5]) Zie hierover H. MAIER en P. MENZER in Ak. en K. VORLAENDER in „KANT, der Mann und das Werk". II. 386.

§ 3. Geschiedschrijving der philosophie, speciaal der Grieksche, in de 18e eeuw. [1])

Uit de 17de eeuw kennen wij verschillende geschiedenissen der philosophie. Deze zijn òf naar het voorbeeld van DIOGENES LAËRTIUS geschreven òf met een sterk theologischen inslag, sommige ook zuiver polyhistorisch. De eeuw der verlichting wil dan bevrijden van de autoriteit van het historische, dat zij meet aan en corrigeert naar de uit de menschelijke rede voortkomende normen. In dit rationalisme nu zoekt het historisch pragmatisme de verklaring der historische gebeurtenissen uit de motieven der handelende personen en wijst het op het nut der geschiedenis. Het vraagt, hoe de zuivere, absolute philosophie, in welker bezit zij immers is, in de historische systemen der philosophie verschijnt. Reeds bij het historisch verklaren gaat het uit van een norm-gevend absoluut systeem. Dat komt ten slotte neer op het verklaren van „fouten", n.l. welke motieven der philosophen en welke levensomstandigheden van hun vergissingen de schuld zijn en de verwerkelijking der absolute philosophie tegengehouden hebben. Zoo ook de voornaamste schrijver van een geschiedenis der philosophie uit de 18de eeuw, **Brucker,** wiens werk, zooals uit KANTS geschriften blijkt, door KANT zekerlijk gekend is [2]). Als eclecticus, zonder streng gesloten systeem, is voor hem norm bij de beoordeeling van de waarde der bronnen zijn eigen verstand, waarbij hij vraagt, of men billijkerwijs aan een overigens verstandig philosoof de eene of andere absurditeit mag toeschrijven. Van elken philosoof worden de sententiae in bonte reeks naast elkaar gezet. Lang verwijlt hij ook bij de levensgeschiedenis maar het is alles fragmentarisch, zonder samenhang. In een

---

[1]) Het volgend sluit voor een goed deel aan bij FREYER, Gesch. der Gesch. der Philosophie im 18en Jahrh. § 1, 3, 4, 6, 7.

[2]) Om den aard van dergelijke geschiedschrijvingen te doen uitkomen is het voldoende hier alleen BRUCKER te memoreeren. Behalve de werken van BRUCKER „Historia Critica Philosophiae" en „Institutiones" mogen genoemd worden als bekende 18e eeuwsche beschrijvingen van de geschiedenis der philosophie, de werken van STANLEY, HEINECCIUS, FORMEY, GESNER, PLATNER. (Zie Inl. § 4.)

geschiedenis der philosophie hooren thuis allen, die philosophie beoefenen als scientia veri atque boni ..... quatenus ex rationis humanae principiis cognosci atque demonstrari potest (Hist. Crit. Phil. I. 8). Met dien maatstaf worden gemeten alle Bijbelsche helden, Chaldaeën, Perzen, Indiers, Arabieren, Phoeniciers, Aegyptenaren, Aethiopiers, Kelten, Scythen enz. Maar eerst THALES gelukte het door labor en industria een philosophie uit te denken (l. c. p. 458). Van hem af voltrekt zich de voortgang der philosophie in den vorm van secten, waarbij BRUCKER zich aansluit aan DIOGENES L. De Grieksche philosophie wordt allereerst gescheiden in de Ionische en de Italische secte. De eerste loopt van THALES over SOCRATES, PLATO, ARISTOTELES tot ZENO en zijn leerlingen (pag. 450—981), de tweede van PYTHAGORAS over de Eleaten, HERACLITUS, EPICURUS tot de Sceptici, waarbij dus het sectenprincipe triumpheert over de chronologie.

Het op elkaar inwerken van gelijktijdige, uiteenloopende systemen te laten zien is uitgesloten bij deze indeeling. Wanneer philosophen niet juist tot dezelfde secte behooren, staan ze geïsoleerd naast elkaar.

Reeds in BRUCKERS tijd evenwel opent zich een nieuwe gedachtenwereld. Het rationalisme zoekt een de heele werkelijkheid omspannend begripssysteem en vindt het. Bij het doordringen van de idee van den vooruitgang gaan de geschiedschrijvers dan al het vroegere zien als voorbereiding van het heden. Eerst denkt men zich nog verlichte tijdperken naast tijden van verval, maar langzamerhand beschouwt men alle momenten als noodwendig voor het einddoel. Het rationalisme ziet in zich zelf het einddoel der geschiedenis.

Nu komt **Kant** en zijn critische wijsbegeerte verandert het begrip philosophie en daarmee de opvatting van de geschiedenis in het algemeen en van de geschiedenis der philosophie.

Philosophie, in Kantiaanschen zin, vraagt naar de laatste eenheid van alle kennis, is het systeem van alle philosophische kennis, een systeem aller principes a priori, die elkaar opeischen. Men kan ook zeggen: philosophie is ideeënleer. Door het woord idee wordt uitgedrukt het onafsluitbare, de eeuwige taak.

Aan de geschiedenis geeft KANT als leiddraad a priori een idee. Eerst dan kunnen we van geschiedenis spreken, wanneer wij een bepaalde reeks van gebeurtenissen op de ideeële eenheid van een

immanent doel betrekken. In de vooronderstelling van eigen zin ligt haar mogelijkheid. Het is de mensch, die zich in de philosophie der geschiedenis ontwikkelt. De zedelijke taak van het individu en de historische ontwikkeling der menschheid hebben hetzelfde doel: de realiteit der vrijheid in de zinnenwereld. Geschiedenis bestaat dus daar, waar wij met onze beschouwing in de reeks der handelingen, in het gebied der vrijheid staan, ons uit het gebied van het zijn in dat van het „sollen" verplaatsen. Het principe der geschiedenis-philosophie wijst naar dat der ethiek en het doel der geschiedenis is een idee, welker verwerkelijking in het oneindige ligt.

In den zedelijken maatstaf, dien KANT aan de beoordeeling aller ontwikkeling aanlegt en in het principe van den nooit-eindigenden arbeid voor een in de ervaring onbereikbaar doel bestaat KANTS grootheid tegenover de Verlichting [1]).

Wanneer men vanuit dit gezichtspunt de geschiedenis der philosophie overziet, blijkt aan alle vroegere philosophieën een „Grundstellung der Vernunft" ten grondslag te liggen. De uitwerking der philosophen beantwoordt evenwel meestal niet aan de in kiem aanwezige idee, maar zoo is het mogelijk een auteur beter te begrijpen dan hij zich zelf begreep. Als de philosophische systemen systematische uitwerkingen zijn van een bepaalde „Grundposition der Vernunft", dan bestaat er slechts een bepaald aantal mogelijke philosophieën, die zich door bezinning op het wezen der rede, langs transcendentalen weg moeten laten deduceeren. Ten aanzien van het object van al onze verstandskennis kan de rede slechts tot sensualisme (EPICURUS) of intellectualisme (PLATO) komen, ten aanzien van den oorsprong er van tot empirisme (ARISTOTELES-LOCKE) of nöologisme (= rationalisme) (PLATO-LEIBNIZ) en ten aanzien der methode kan zij dogmatisch (WOLFF) of sceptisch (DAVID HUME) te werk gaan. Steeds wisselen dogmatisme en scepticisme elkaar af, tot eindelijk de critiek der zuivere rede zelf beide weerlegt. De eerste schrede in zaken der zuivere rede, die den kinderleeftijd aanduidt, is dogmatisch, de tweede is sceptisch en getuigt van voorzichtigheid der door ervaring „gewitzigte" oordeelskracht. Nu is evenwel nog een derde schrede noodig, die slechts aan de gerijpte

---

[1]) cf. CASSIRER, „KANTS Leben und Lehre", pag. 241—244. WINDELBAND, „Gesch. d. Neuer. Phil.", 1. 149—153.

en manlijke oordeelskracht toekomt, die vaste, wat haar algemeenheid betreft beproefde, maximes ten grondslag heeft. Bij dezen vluchtigen blik (III 569*ff.*) heeft KANT het gelaten, hoewel hij ter completeering van het systeem een „Geschichte der reinen Vernunft" noodig oordeelt.

Tot het schrijven van een geschiedenis der philosophie vanuit zijn critisch standpunt, is KANT dus niet gekomen. Fundeering van het critisch idealisme is zijn levenstaak geworden. En ook zijn aanhangers vervielen weer spoedig in dogmatisme. GROHMANN (Ue. d. Begriff d. Gesch. d. Phil. 1797) neemt KANTS criticisme niet als een nieuw begin, maar als de ware philosophie, die het einde van alle philosopheeren vormt, een philosophie, die, omdat zij zelf zonder systeem is, alle systemen kan uiteenzetten.

Eerst HEGEL heeft een wetenschappelijke geschiedenis der philosophie geschreven en daarmee de geschiedenis der philosophie van een „Kuriositätensammlung" tot een wetenschap verheven [1]). In zijn afschuw van de empirische beschrijving ging HEGEL evenwel te ver den metaphysischen kant uit. Hij wilde de noodwendigheid aantoonen, waarom die schrijvers zóó en niet anders gedacht hadden, waardoor hij aan het begrip persoonlijkheid te kort deed.

---

[1]) c.f. WINDELBAND, „Lehrbuch d. Gesch. d. Phil." [9], 9.
Id. „Gesch. d. antiken Phil." [3], 5.

§ 4. Bronnen, die Kant gehad heeft voor zijn kennis der geschiedenis der philosophie, speciaal der Grieksche.

Bij de vraag naar de bronnen voor KANTS kennis der Grieksche philosophie komt — naast de citaten en blijkbare ontleeningen in zijn werken — ook de bibliotheekcatalogus in aanmerking.

A. Uit zijn werken blijkt ons bekendheid met:

1. PLATO „der Briefsteller" [1]), DIOGENES „der Laertier" [2]), SEXTUS EMPIRICUS [3]), LUCRETIUS [4]), CICERO [5]), SENECA [6]).

---

[1]) cf. VI 487, waar gedoeld wordt op de in 1795 verschenen Duitsche vertaling van J. G. SCHLOSSER.

[2]) III 15 wordt van hem een sage verteld. Plaatsen, uit welke bekendheid met hem blijkt, of in ieder geval indirect verband blijkt te bestaan, zijn:

16. 57. Zie Hst. I. p. 27.
16. 58. Zie Hst. I. p. 28, noot 2.
VIII 345/6, III 15, 15. 596. Zie Hst. I. p. 30.
15. 457. Zie Hst. I p. 30, noot 3.
III 15. Zie Hst. I. p. 32.
III 356, VIII 346. Zie Hst. I. p. 43.
III 571. Zie Hst. I. p. 48.
II 385. Zie Hst. I. p. 56.
VIII 185. Zie Hst. I. 56.
Vorl. ü. Eth. Zie Hst. I. p. 57.
Vorl. ü. Eth. p. 11. Zie Hst. I. p. 57.
II 305. Zie Hst. III. p. 73, noot 3.
I. 141. Zie Inl. p. 13, noot 5.
VII 285 etc. Zie Inl. p. 15, noot 3.

DIOGENES LAERTIUS zal in het vervolg geciteerd worden als D. L.

[3]) Aangehaald VIII 349, cf. 16. 59.

[4]) Wat Lucretius betreft kunnen wij volstaan met te verwijzen naar de Inl. § 2 en Hst. IVA.

[5]) Kennis van CICERO bleek reeds in de Inl. § 2. Ter aanvulling zij evenwel ook nog naar de volgende plaatsen bij KANT verwezen:

16. 58. Zie Hst. I. p. 28, noot 2.
III 571. Zie Hst. I. p. 48.
VII 302. Zie Hst. I. p. 50.
16. 57. Zie Hst. I. p. 51.
VIII 348. Zie Hst. III. p. 74, noot 1.
Vorl. ü. Metaph. Einl. Zie Hst. IVA. p. 85, noot 3.
III 160. Zie Hst. IVA. p. 96.
VII 34. Zie Hst. IVB. p. 105, noot 2.
V 67, VI 505. Zie Hst. V. p. 114, noot 1.
Vorl. ü. Eth. Zie Hst. V. p. 117.

[6]) Behalve dat wij citaten van SENECA tegenkwamen, meenen wij ook op verschillende plaatsen aan SENECA te moeten denken:

III 356. Zie Hst. I. p. 43.
III 571. Zie Hst. I. p. 48.
Vorl. ü. Eth. p. 11. Zie Hst. IVB. p. 101, noot 1.
Vorl. ü. Eth. Zie Hst. V. p. 117.

En misschien ook V 174, welke beroemde passage H. SCHNEIDER (Kantst. II. 491) terugvindt bij SENECA ad Helviam matrem de consol. cap. VIII.

2. BRUCKER. Hist. Crit. Phil. of Institutiones [1]), FORMEY, Histoire abrégée de la philosophie [2]).

B. In KANTS bibliotheek [3]) bevonden zich de volgende werken van antieke schrijvers en werken, die betrekking hebben op de antieken:

JEHNE. Griechische Sprachlehre, 1782.

TRENDELENBURG, id. 1782.

Die letzten Gespraeche des SOCRATES, 1760.

ARISTOTELIS opera (gr. et lat.).

LUCRETIUS, de rerum natura, 1686.

CICERONIS orationes, 1657.

CICERO. Ueber die Pflichten.

LAMBERTI. VIRGILIUS, 1570.

SENECAE opera, 1762.

PLINII epistulae, 1761.

MEINERS. Gesch. der Ethik, 1764.

Philosophia vetus et nova. 4 Tom. 1778.

MEINERS. Gesch. der Wissenschaften in Griechenland u. Rom. 1781.

CAESAR. Denkwuerdigkeiten aus der philosoph. Welt, 1786.

Verder heeft KANT blijkens het onderzoek van WARDA, op dit gebied nog de volgende werken bezeten:

G. F. MEIER. Auszug aus der Vernunftlehre. Halle, 1752.

A. G. BAUMGARTEN. Metaphysica, 1557.

---

[1]) Plaatsen, uit welke dit zou kunnen blijken, zijn:

16. 57. Zie Hst. I. p. 27.
16. 58. Zie Hst. I. p. 28.
III. 15. Zie Hst. I. p. 33.
VI 481. Zie Hst. I. p. 39.
15. 224. Zie Hst. I. p. 40.
VIII 346, IV 130, 15. 313. Zie Hst. I. p. 42.
III 356, VIII 346. Zie Hst. I. p. 43.
VIII 346, III 356. Zie Hst. I. p. 44.
I. 15. Zie Hst. II. p. 63, noot 4.
IV. 75/6. Zie Hst. II. p. 64, noot 1.
VIII 348. Zie Hst. IVA. p. 79.
III 337/8. Zie Hst. IVA. p. 79.
III 160. Zie Hst. IVA. p. 96, noot 6.
VI 495 noot. Zie Inl. p. 11, noot 3.
I. 141. Zie Inl. p. 13, noot 5.
16. 176. Zie Inl. p. 16, noot 1.

[2]) cf. 16. 57. Zie Hst. I. p. 27. Vorl. ü. Metaph. Zie Hst. I p. 35, noot 1 en Hst. IVA p. 85, noot 3. Volgens een college-dictaat beval KANT dit werk zijn studenten aan, cf. 16. 57 noot.

[3]) KANT vermaakte zijn bibliotheek aan Prof. GENSICHEN. Een catalogus der boeken van Prof. GENSICHEN vinden wij in herdruk bij A. WARDA. I. KANTS BÜCHER.

Id. Initia philosophiae practicae primae acroamatici. Halle, 1760.

C. MEINERS. Historia doctrinae de vero deo etc.

P. 1., qua veterum gentium eorumque sacerdotum de divina natura opiniones explicantur.

P. 2., qua graecorum philosophorum de rerum ortuet divina natura opiniones illustrantur. LEMGO, 1780.

C. Ten slotte geeft WARDA l. c. een systematische lijst van de uit KANTS bezit stammende werken met nauwkeurigen titel, uit welke wij hier opnemen, wat voor ons onderzoek van belang is:

1. JEHNE, L. H. S. Griechische Sprachlehre zum Gebrauch des königlichen Gymnasiums zu Altona. Hamburg, 1782.

2. TRENDELENBURG, J. G. Anfangsgruende der gr. Sprache. Danzig, 1782.

3. HASSE, J. G. De caussis stili latini in usum lectionum. Jena, 1786.

4. W(EGELIN JACOB). Die letzten Gespraeche Socratis und seiner Freunde. Zuerich, 1760.

5. ARISTOTELIS opera. gr. et. Lat.

6. AESOPUS. phryx. fabulae graece et latine, cum aliis opusculis. Basilea, 1538.

7. LUCRETIUS, T. C. De rerum natura l. sex. Cantabrigiae, 1686.

8. CICERO, M. T. Orationum selectarum l. Amstelodama, 1657, Editus in usum scholarum Hollandiae et Westfrisiae.

9. CICERO, M. T. Abhandlung ueber den menschlichen Pflichten, uebers. von C. GARVE, Breslau, 1783, (door K. 8. 285. besproken).

10. SENECA, L. A. Opera philosophica. Halae, 1762.

11. PLINIUS, C. C. Secundus. Epistulae et panegyricus. 1761.

12. BOSSUET, J. B. Einleitung in die Geschichte der Welt etc. 1748.

13. MEIER, G. F. Vernunftlehre. Halle, 1752.

14. MEINERS, CH. Gesch. des Ursprungs, Fortgangs u. Verfalls der Wissenschaften in Griechenland u. Rom. Lemgo, 1781/2.

15. SCHROECK, J. M. Lehrbuch d. allgemeinen Weltgeschichte zum Gebrauche bei dem ersten Unterrichte der Jugend. Berlin u. Stettin, 1774.

16. D'ALEMBERT. Abhandlung von dem Ursprung, Fortgang und Verbindung der Künste und Wissenschaften. (Discours prel. der Encyclopedie). Zuerich, 1761.

17. CAESAR, K. A. Denkwuerdigkeiten aus der philos. Welt.

Leipzig, 1786. Darin sind u. a. enthalten: F. D. L. PLESSING ueber ARISTOTELES. Id. Unters. u. d. platonischen Ideen.

18. (DUHAMEL, J. B.) Philosophia vetus et nova. Parijs, 1678. ad usum scholae tractata.

19. GESNER, J. M. Primae lineae isagoges in eruditionem universalem. Goett. et Lips, 1760.

20. PLATNER, E. Philosophische Aphorismen, nebst einigen Anleitungen zur philosophischen Geschichte. Leipz. 1776.

21. WALCH, J. E. I. Dissertatio de philosophia HORATII stoica. Jena, 1764.

Deze lijst moet bij de vraag naar KANTS bronnen als hoogst gebrekkig beschouwd worden. Dit blijkt al dadelijk uit de sub A genoemde werken. Verder was het KANTS gewoonte zich door zijn boekhandelaar alle nieuw uitgekomen werken ter inzage te laten sturen. Zoo wordt dus de bronnenquaestie haast onoplosbaar. Wat nu de hier opgesomde werken betreft kan men wederom de vraag stellen, in hoeverre deze als studieobject in zijn bezit gekomen zijn of toevalligerwijze. De eerste twee zal hij zeker niet ter bestudeering in zijn bibliotheek opgenomen hebben. Van geringe beteekenis, in ieder geval van weinig nut tot kennis der Grieksche wijsbegeerte is no. 4, terwijl de nommers 12 en 15 thans op ons een haast komischen indruk maken met hun naieve periodenindeeling „op Bijbelschen grondslag". De verhandelingen van PLESSING over ARISTOTELES en PLATO (no. 17) zijn van 1786 en van hun inwerking op KANTS beschouwing zal dus niet veel meer te bespeuren vallen. Ook de nommers 13 [1]), 16, 18, 19 [2]) en 20 dragen weinig bij tot vermeerdering van kennis der Grieksche philosophie. No. 14, hoewel uit laten tijd, dunkt ons toch wel van belang. Dit werk wil een cultuurgeschiedenis geven. Bovendien is een groot deel van Bk. I (425 pag.) gewijd aan PYTHAGORAS [3]), met doel jeugdige lezers met de grondstellingen der historische critiek bekend te maken. Ten slotte

---

[1]) Dit werk legde KANT ten grondslag bij zijn colleges over „die Logik" (VIII 325).

[2]) Hoewel KANT overigens rijkelijk gebruik van dit werk blijkt gemaakt te hebben. cf. 15. 127, 524, 819, 835. 16. 39, 50, 57, 212, 232, 766, 863.

[3]) PYTHAGORAS schijnt in die jaren een geliefkoosd onderwerp te zijn geweest. Ook TIEDEMANN wijdt in „Griechenlands erste Philosophen" van 1780, 370 bladzijden aan hem.

komt het geheele werk niet verder dan een bespreking over PLATO. Mogelijkerwijs vinden wij 15. 313 een ontleening aan dit werk. Meer ontleeningen zou men nog kunnen vermoeden aan MEINERS Hist. doctr. de vero deo. [1]). Met zijn groote belangstelling voor de Stoa zullen de besprekingen over den Wijze in no. 21 zeker KANTS aandacht getrokken hebben en misschien zelfs heeft dit boekje KANTS beschrijving in dezen beïnvloed, zooals in het vijfde hoofdstuk dan zal moeten blijken.

Behalve de sub A genoemde werken zijn er dus weinig werken te noemen [2]), die als bronnen in aanmerking kunnen komen.

---

[1]) cf. Vorl. ü. Metaph. Zie Hst. I. p. 35, noot 1. VIII 346, of III 356. Zie Hst. I. p. 44.

[2]) Of men moest in verband met:

16. 766/7. Zie Hst. I. p. 58, verwijzen naar GASSENDI.

16. 58. Zie Hst. I. p. 28.
II. 385. Zie Hst. I. p. 56, noot 1.
Vorl. ü. Eth. Zie Hst. I. p. 57.
} verwijzen naar STANLEY.

IX. 404. Zie Hst. II. p. 68, noot 2.
IV. 243. Zie Hst. V. p. 109.
} verwijzen naar LEIBNIZ.

III. 173. Zie Hst. IVA. p. 84 noot 4 verwijzen naar HISZMANN. Magazin.

EERSTE HOOFDSTUK.

Grieksche philosophie tot en met Socrates en de Socratici.

§ 1. Kants indeeling der Grieksche philosophie.

In zijn „Einleitung zur Logik" (Dl. VIII 346 squ.) en in de „Vorl. ü. Metaphysik" (uitg. Pölitz 1821) geeft Kant een zeer korte geschiedenis der Grieksche philosophie en als aanmerking bij G. Fr. Meiers „Auszug aus der Vernunftlehre" 1752 § 5 „Begriff und Eintheilung der Philosophie" geeft hij een „Geschichte der Weltweisheit überhaupt" (Dl. 16. 56 squ), gevolgd door een „Historie der Logik" (16. 58 squ), verder nog een „Eintheilung der (bloss-practischen) philosophischen Schulen" (16. 60). Dit is alles uiterst beknopt, maar doet ons toch wel enkele eigenaardigheden zien. De laatste drie brengen ons hoofdzakelijk namen, met een enkele maal een kernachtige korte uitspraak, waarbij (16. 57) opvalt, dat hij, in overeenstemming met D. L. Prooemium en nagenoeg alle latere schrijvers, eerst de Secta Ionica en Secta Italica onder elkaar zet om daarna eerst de laatste en vervolgens de eerste te ontwikkelen.

In de „Eintheilung zur Logik" raakt Kant enkel de voornaamste punten aan. Er wordt gesproken over de Ionici (Thales), Eleatici (Xenophanes, Zeno), Sophisten, Pythagoras, Socrates, Plato, Aristoteles, Stoici (Zeno, Kleanthes, Chrysippus), Epicurei, de drie Academie's na Plato's Academie (stichters: Speusippus, Arcesilaus, Karneades),

Sceptici (PYRRHO, SEXTUS EMPIRICUS), enkele Romeinen, CICERO, EPICTETUS, ANTONINUS, SENECA, PLINIUS Secundus. Verder onderscheidt hij de leer van vier scholen (Quid Academia, quid Lycaeum, quid Porticus, quid Horti tulerunt) (13. 405). Hetgeen het meest opvalt, is, dat DEMOCRITUS niet genoemd wordt, maar, zooals later blijken zal, zijn DEMOCRITUS' en EPICURUS' natuurphilosophie, voor KANT zoo saamgeweven, dat beiden gedurig in één adem genoemd worden. cf 16. 59: EPICURUS (LEUCIPPUS, DEMOCRITUS).

Als nagenoeg éénig punt van verschil [1]) met de „Logik" treffen wij in de „Vorl. ü. Metaph." den naam HERACLITUS, die hier op één lijn gesteld wordt met PHERECYDES.

Bovendien worden hier onder de Ionici nog vermeld ANAXIMENES, ANAXIMANDER, ANAXAGORAS, terwijl als opvolgers in de school van ARISTOTELES genoemd worden THEOPHRASTUS en DEMETRIUS PHALERIUS, en onder de Epicurei LUCRETIUS.

Verder valt op te merken, dat KANT (16. 58) achter de Ionische school de namen THALES en ANAXAGORAS zet, evenals BRUCKER zoowel in zijn Institutiones als in Historia Critica, HEINECCIUS in zijn Elementa Historiae Philosophiae en STANLEY in zijn Hist. Philos. p. II, (welke laatste ANAXAGORAS evenwel merkwaardigerwijze in den index librorum et capitum niet noemt) ANAXAGORAS bij de Ionische school indeelen [2]), terwijl men hem tegenwoordig wel bij de Physici, maar dan toch niet bij de Ionici een plaats geeft.

Tot zoover over KANTS indeeling der Grieksche philosophie.

Elders in zijn werken vinden wij nog andere wijsgeeren

---

[1]) Op grond hiervan zullen wij ons in den vervolge bij gelijkluidende plaatsen dan ook beperken tot het citeeren der „Logik".

[2]) cf. D. L. in zijn Prooemium: quippe Thaleti successit Anaximander, Anaximandro Anaxagoras, Anaxagorae Archelaus, ei vero Socrates. Ook CICERO (de Div. II.27.58) noemt beide in één adem.

of wijsgeerige richtingen vermeld, b.v. LEUCIPPUS, DEMOCRITUS, PARMENIDES, PROTAGORAS, PHILOLAUS, ARISTIPPUS, Cynici (ANTISTHENES, DIOGENES), Megarici (EUCLIDES), POSIDONIUS. Hoewel wij later zullen zien, dat van vele der hiergenoemde philosophen enkel de naam gememoreerd wordt, zonder eenige bespreking van de hoofdmomenten van hun stelsel, zijn er nog vele philosophen, die niet eens genoemd worden, laat staan dat hun stelsel besproken wordt.

Zoo zoeken wij tevergeefs den naam EMPEDOCLES en nog merkwaardiger is, dat nergens melding gemaakt wordt van het Neo-Platonisme, van PLOTINUS, PORPHYRIUS of JAMBLICHUS, evenmin van PHILO JUDAEUS.

§ 2. Grieksche philosophie in het algemeen.

Meermalen heeft Kant het over „die Alten". In verreweg de meeste gevallen is het duidelijk, dat hij dan op het oog heeft: de „Moralphilosophen" [1]), cf. b.v. V. 27; VI. 163*a*; Vorl. ü. Ethik 7, 8, 13, 15, 79, 92; speciaal de Epicurei III 173; de Eleaten III 56/7 2); de Stoici IV 243, V 118.

Philosophie in het algemeen en nauw daarmee verbonden de wiskunde als wetenschap, laat Kant aanvangen bij de Grieken (VIII 345/6, III 15, 15. 596, een stelling, reeds door D. L. in zijn Prooemium verdedigd). Van philosophie onderscheidt hij blijkbaar „Cultur", die aanvangt bij de Thraciërs (15. 880) en hierbij denkt hij dan zeker aan Orpheus c. s.

Vóór dat de Grieken begonnen te philosopheeren stelde men alles voor door beelden en niet door begrippen [3]). De Grieken hebben — zoo vervolgt Kant — het eerst gepoogd, niet aan den leiddraad van beelden de verstandskennis te cultiveeren, maar in abstracto en zoo cultiveerden zij de wiskunde volgens een speculatieve, wetenschappelijke methode, door elke leerstelling uit elementen te demonstreeren (VIII 345/6). Maar ook bij hen is dit niet zeer oud en men kan eigenlijk niet

---

[1]) Waaronder K. verstaat: Socrates, Cynici, Epicurei, Stoici. (cf. 16. 56).

[2]) Dit laatste naar waarschijnlijkheid, zie Vaihinger Comm. K. R. V. II. 117.

[3]) De poëzie is ouder dan het proza. De geschriften der eerste prozaisten, Pherecydes en Heraclitus, waren zeer duister, omdat immers de philosophen-taal nog nieuw was (Vorl. ü. Metaph. Gesch. d. Phil.). Van Pherecydes staat 15. 457. een anecdote, die bij D. L. IV. 59. te vinden is, evenwel op naam van Lacydes.

weten, wanneer en waar de philosophische geest ontsprongen is. Lang bleef het bij een „herumtappen" en de ommekeer is aan een revolutie van denkwijze toe te schrijven, waarvan de geschiedenis ons niet bewaard is. Wel acht KANT ze tot stand gebracht door den gelukkigen inval van één man (III 15).

§ 3. Ionici. Thales.

Die ééne man is volgens D. L. Thales geweest (A. Messer, Komm. K. R. V. 21) en ook voor Kant is deze de eerste, die het gebruik der speculatieve rede invoerde en van wien men ook de eerste schreden van het menschelijke verstand tot wetenschappelijke cultuur afleidde (VIII 346), Thales, „of wie men wil", die den gelijkbeenigen driehoek demonstreerde (III 15). Hoe dit zij, sinds Thales' tijd zijn de Grieken door mathematische demonstratie en door stellingen tot begrippen gekomen (15. 596). cf. Cicero Fragm. 5 de phil. sive Hortensius 17: „Quando philosophi esse coeperunt? Thales, ut opinor, primus" (Lactant. Inst. 3. cap. 16), id. de nat. deor. 1, 10, 25: Thales Milesius, qui primus de talibus rebus quaesivit. id. 33, 91: enumerasti usque a Thale Milesio de deorum natura philosophorum sententias.

Deze Thales, „Urheber" der Ionische secte, waartoe Anaximander, Anaximes en Anaxagoras behooren, droeg den bijnaam physicus, ofschoon hij ook mathematicus was (VIII 346, Vorl. ü. Methaph. Gesch. d. Phil.). Leggen wij naast deze opmerking van Kant Brucker, dan valt ons veel overeenkomstigs op. Brucker, Institiones 125/6: Thales, conditor ionicae sectae, primus fuit, qui scientifica ratione philosophatus est et sectam ionicam condidit. Historia Crit. Phil. I. 465: Philosophia Thaletis vero potissimum circa rerum naturalium contemplationem versata est, licet de incorporeis quoque rebus et scientiis mathematicis sollicitatus fuerit, . . .; haec quoque causa est, cur Ionici vocari soleant physici; eo, quod de natura mundi philosophati fuerint, curque

THALES dicatur princeps physicorum apud TERTULLIANUM (Apol. cap. 26).

Betreffende de mathematische ontdekkingen van THALES zegt BRUCKER H. C. P. I. 476: Sunt vero, prout a Proclo indicantur, sequentia quae Thaleti debentur: ..... 2. Triangulorum isoscelium angulos ad basin esse inter se aequales. c.f. D. L. 1. (volgens lat. vert. v. STEPHANUS): .... primum descripsisse circuli triangulum rectis lateribus ... refert PAMPHILUS (κύκλου τὸ τρίγωνον ὀρθογώνιον), alii PYTHAGORAM dicunt. Porro quae CALLIMACHUS ait, EUPHORBUM Phrygem invenisse σκαληνά (ungleichseitige rechtwinklige Dreiecke. APELT) et trigona (Dreiecke überhaupt. AP.), quaeque ad lineae speculationem pertinent, ea iste auxit atque propagavit.

Als de zes door PROCLUS genoemde geometrische stellingen werkelijk van THALES stammen, wat b.v. door GÜNTHER (Geschichte der Mathematik pag. 53) alleen van de laatste betwijfeld wordt, mag men THALES hierom den grondvester der wetenschappelijke geometrie noemen [1]), als hoedanig hij ook door LEIBNIZ (Nouv. Ess. 481 ed. Cass.) gememoreerd wordt: THALES v. M., einer der ältesten aller bekannten Geometer, welchem PROCLUS die Absicht zugeschrieben hat Sätze, welche EUKLIDES nachher als evident vorausgesetzt hat, zu beweisen.

Op grond van een opmerking van PROCLUS bij EUCLIDES I. 26 (Congruentie van twee driehoeken, die twee hoeken en één zijde gelijk hebben) acht HEIBERG [2]) het voorzichtiger hieruit te concludeeren, „dasz er aus Aegyptien die prak-

---

[1]) cf. APULEUS Flor. pag. 361: „THALES .... fuit geometriae penes GRAECOS primus inventor" (bij ABBT v. CANAYE, Ueber den Phil. Th. in HISZMAN's Magazin I. 9. 1778).

[2]) Gesch. d. Mathematik u. Naturwissenschaften im Altertum 1925. p. 2. 3.

tische Lösung mitgebracht hat, woraus nicht folgt, dasz er die exakte Begründung kannte, geschweige denn das dazu erforderliche System der Elementargeometrie". Als KANT dus zegt: „THALES, of wie men wil", zou HEIBERG hier eerder denken aan PYTHAGORAS of liever aan de Pythagoreërs, bij wie men pas het ontstaan van een werkelijke geometrische wetenschap, gebaseerd op arithmetica, heeft aan te nemen. Systematische opbouw en „feste Fügung" vindt men pas bij PLATO [1]).

KANTS mededeelingen over THALES zijn dus wel zeer schaarsch. Van zijn metaphysica hooren wij niets, waardoor KANT althans vermeden heeft, wat HEGEL (Einl. d. Gesch. d. Phil. Ausg. Bolland p. 37) aan BRUCKER c. s. verwijt.

---

[1]) HEIBERG, l. c. p. 7. Maar ten slotte is op dit gebied elke naam „hors d'oeuvre". Of er ooit een man leefde, die zoo heette, doet waarlijk niets ter zake. (KOHNSTAMM, „Schepper en Schepping", Dl. I 379.)

§ 4. Heraclitus.

In de geschiedenis der philosophie, die Kant geeft in zijn „Einleitung zur Logik" (VIII), komt Heraclitus niet voor. Wij treffen zijn naam aan in een der schema's van de Reflexionen zur Logik (16. 59), en in het hoofdstuk over de geschiedenis der philosophie in de „Vorl. ü. Metaph." wordt alleen van de duisterheid van zijn taal gerept [1]).

Zijn philosophie wordt nergens besproken, wel stuiten wij telkens op de bekende fabel over hem: . . . . unaufhörlich in mitleidigen Tränen wie Heraklit schmelzend (II 256).

In dit opzicht wordt Heraclitus speciaal in de Reflexionen zur Logik dan ook gesteld tegenover Democritus:

Democrit . . . ob die Welt als object zu lachen: Narrennest vorzustellen sey (15. 476.).

Democrit besser als Heraclit (15. 622).

Ob die Welt ein Schauspiel mehrenteils zum Lachen sey. Democrit (Democritus—Heraclitus) (15. 753).

Democrits gute Laune, die Uebel des Lebens so wie die Vergnügen als kindische Theilnehmung an zu sehen. Heraclits Finstere Laune (15. 832).

Democritus (15. 215).

Bij deze laatste plaats haalt E. Adickes aan het „Parowsche Heft" pag. 15*f*: Daher ist es besser, Heraclit (lies: Democrit) als Democrit (lies: Heraclit) zu seyn; man betrachtet die Welt als ein Narrenhaus, und belacht die Thorheiten der Menschen, en Philippi's Anthropologie-Heft pag. 43: Man

---

[1]) cf. Meiners, Hist. doctr. de vero deo p. 347: „. . . . tenebricosi huius hominis placita . . . adeo obscurata atque perversa, ut vix ulla spes supersit, eum ex suis . . . tenebris unquam emersurum esse". Zie ook Formey, Hist. Abr. p. 99.

könnte mit Recht die Frage aufwerfen: ob nicht alle Laster der Menschen Narrheiten seyn mögen? DEMOCRITUS scheint den Menschen aus diesem Gesichtspuncte angesehen zu haben, da er die glänzendsten Personen nur für verdeckte Thoren hielt. Seine Methode zu philosophieren bringt eine gute Laune des Gemüths zuwege.

In het KANT welbekende werk van BRUCKER H. C. P. I. 1210/1 wordt deze overlevering uitvoerig behandeld: HERACLITUS perpetuis lacrymis fuit ... sed traditionem, eiusdem commatis esse, quo risus DEMOCRITI, facile intelligi potest, en 1181: de DEMOCRITO narratur, quacumque occasione in risum effusum fuisse ... cf. Juven. S. 10. 34:

quod de sapientibus alter
Ridebat quoties a limine moverat unum
Protuleratque pedem; flebat contrarius alter,
Mirandum est, unde ille oculis suffecerat humo?

Ook SENECA memoreert haar (Dial. IV 10. 5. IX 15. 2) telkens met ongeveer dezelfde woorden. Op de laatste plaats lezen wij: Dm potius imitemur quam Hm. Hic enim, quotiens in publicum processerat, flebat, ille ridebat.

Over dit eenige [1]), wat KANT van HERACLITUS vermeldt, luidt ZELLERS vernietigend oordeel aldus (I. 2. 626): „Die Geschichtchen, welche D. L. 9. 3*f.* über seine Misanthropie mittheilt, sind wertlos, von der unsalzenen Behauptung zu schweigen, dass er über alles geweint und DEMOCRIT über alles gelacht habe" en (I 2. 845): „Die später verbreitete, aber nicht über die Zeit des Augustus hinauf nachzuweisende Angabe, dass er über alles gelacht habe (HOR. Ep. 1. 194*ff.*), erweist sich auf den ersten Blick als eine müssige Erfindung; und sie bleibt dies auch, wenn er wirklich in seiner Schrift

[1]) II 357 haalt KANT een woord aan van ARISTOTELES, dat P. MENZER evenwel terugbrengt op HERACLITUS (cf. H. DIELS, HERACLEITOS von Ephesos 1901. Fragm. 89).

περὶ εὐθυμίας das eigentliche Treiben der Menschen für lächerlich erklärt haben sollte".

En wat LANGE van DEMOCRITUS zegt, is met een kleine wijziging ook op HERACLITUS van toepassing: „In dem groszen Zerrbild unwissenschaftlicher Ueberlieferung erscheint von ihm schlieszlich fast nichts, als der Name des lachenden Philosophen (1. 34. cf. ook pag. 35).

Maar een oorzaak moet er toch zijn, dat HERACLITUS de weenende philosoof genoemd werd. Het feit, dat hij alle zin en doel van het wereldproces loochende, en zijn gedachte over de algemeene vergankelijkheid [1]) hebben hem tot pessimist gestempeld.

---

[1]) cf. Fr. 87: „Die schönste Welt ist wie ein planlos aufgeschütteter Kehrichthaufen", en de uitwerking van deze gedachte door NIETZSCHE (Werke I. 443) bij C. L. v. PETER, „Das Problem des Zufalls in der griechischen Philosophie" p. 16/7.

§ 5. Pythagoras en de Pythagoreërs.

De „Geschichte der Weltweisheit überhaupt" (16. 57) zegt over Pythagoras: „secta Italica. Acusmatici, Acroamatici. metempsychosis".

Dezelfde klasse van toehoorders vinden wij in de „Einl. z. Logik" (VIII 347): ἀκουσματικοί en ἀκροαματικοί, evenals zijn leer verdeeld werd in een exoterische en een esoterische.

Eenigszins anders luidt de indeeling bij Brucker Inst. 227/8: ... acusmatici novitii discipuli dicti sunt .... et quidem proprii discipuli, esoterici et mathematici dicti sunt en zoo ook bij Meiners en Tiedemann.

cf. Jambl. vit. Pyth. (R. P.[1]) 56): δύο γὰρ ἦν γένη καὶ τῶν μεταχειριζομένων αὐτήν, οἱ μὲν ἀκουσματικοὶ οἱ δὲ μαθηματικοί. Porphyr. 37: τῶν προσιόντων οἱ μὲν ἐκαλοῦντο μαθηματικοὶ οἱ δ' ἀκουσματικοί en Taurus ap. Gellium N. A. 1.9.4., waar drie soorten van leerlingen genoemd worden: ἀκουστικοί, μαθηματικοί, φυσικοί.

De tweede klasse van Kants indeeling der Pythagoreërs, n.l. die der ἀκροαματικοί is wel bekend, maar staat op naam van Aristoteles: commentationum artiumque Aristoteles duas species habuisse dicitur; alia erant, quae nominabat ἐξωτερικά alia, quae appellabat ἀκροατικά ...; libros quoque .... seorsum divisit, ut alii exoterici dicerentur, partim acroatici (Gellius, N. A. XX. 5. 1) cf. Plut. v. Alex. C. 7: διδασκαλίαι ἀκροαματικαί, λόγοι ἀκροαματικοί.[2])

---

[1]) Aldus duiden wij, ook in het vervolg, aan:
Ritter-Preller. Historia Philosophiae Graecae.

[2]) De klassieke tegenstelling treffen wij ook bij Leibniz (N. E. 280 C. Vorrede, Diss. de St. Ph. Niz. Gerh. IV 146) aan: „Die Unterscheidung der Alten zwischen der exoterischen ... und der acroamatischen Schreibweise",

Als wij dan zien, hoe GESNER (Isagoges II. 64) in zijn hoofdstuk over PYTHAGORAS bij de bespreking van het onderscheid tusschen esoterici en exoterici de Aristotelische tegenstelling vermeldt en daarbij een foutieve onderscheiding maakt, n.l. tusschen libri ἐσωτερικοί en ἀκροαματικοί en aldus blijk geeft de door hem aangehaalde plaats bij PLUTARCHUS niet begrepen te hebben, wordt ook KANTS lapsus begrijpelijker.

KANT beschrijft dan in de beide dictaten over de geschiedenis der philosophie het doel en de lotgevallen van den Pythagoreïschen bond met een uitvoerigheid, die ons aan MEINERS en TIEDEMANNS verhandeling doet denken (Inl. § 4. C. 14 met noot).

PYTHAGORAS' philosophie is overigens, volgens KANT, te weinig bekend om met zekerheid daarover te spreken (VIII 347, VI 480). De aan PYTH. toegeschreven mathematische leerstukken zijn zeker slechts verdicht (16. 487 noemt hij het theorema pythagoricum). Grondslag van zijn philosophie was de arithmetica (zooals bij PLATO de geometrie). De natuur is door een over haar heerschend verstand naar getal-verhoudingen geordend. Zoo komt hij tot zijn leer van de harmonie der sfeeren. Muziek, berustend op getal-verhoudingen, „belebt" de zintuigen. Het „belebende" principe in den mensch is de ziel, die een vrij zich zelf bepalend wezen is. En zoo komt PYTH. tot zijn definitie: anima est numerus se ipsum movens (VI 481).

Dezelfde definitie vinden wij bij BRUCKER (Instit. 236, H. C. P. I. 1090), waar als bron weer vermeld wordt PLUT. Pl. phil. 4. 23 [1]).

Anderen evenwel brengen deze definitie terug op XENOCRATES, cf. CICERO de Nat. D. 1. 10. 20: XENOCRATES animi

[1]) cf. TIEDEMANN, „Griechenlands erste philosophen", p. 516.

figuram et quasi corpus negavit esse, verum numerum dixit esse; cuius vis, ut iam ante PYTHAGORAE visum erat, in natura maxima esset. en MACROBIUS in S. Sc. 1. 14. 19. (R. P. 86): PLATO dixit animam essentiam se moventem, XENOCRATES numerum se moventem, ARISTOTELES ἐντελέχειαν, PYTHAGORAS et Philolaus Harmoniam.

De definitie aan PYTHAGORAS toe te schrijven, wat ook NEMESIUS en THEODORETUS doen, waar STEINHARDT (PLATO'S Werke 4. 551) het in hoofdzaak mee eens is, acht ZELLER (Phil. d. Gr. 1. 446) volstrekt onjuist. Volgens Z. kan ARISTOTELES tenminste, waar hij deze definitie aanvoert, niet aan de Pythagoreërs gedacht hebben, en noemen anderen (cf. Th. 2*a* 1019) uitdrukkelijk XENOCRATES als „Urheber".

De bij PYTH. (16. 57) vermelde Metempsychosis vinden wij ook nog 15.522 en 16. 468 genoemd. BRUCKER noemt haar bij PYTHAGORAS (H. C. P. I. 1092) en bij EMPEDOCLES (id. 1119), cf. OVID. Metam. 15. 169—172.

In welken hoek KANT PYTHAGORAS zet, blijkt duidelijk uit 15. 668: Dunkelheit in der Warsagung, in Geheimnissen, in mystischen Anschauungen, in phantastischer Alchymisterey macht so wie die Dunkelheit der Nacht eine Anspannung der Phantasie (und grosze Erwartung, PYTHAGORAS).

15. 224 spreekt K. van een „Einfall des Philolaus", terwijl wij in het Logik-Heft van HOFFMAN pag. 41 lezen: Das Weltsystem des COPERNICUS sollte PHILOLAUS schon gehabt haben, wat KANT wel uit BRUCKER (H. C. P. I. 1140) geput kan hebben: Terram in orbem circumferri circum ignem, obliquo circulo in morem solis et luna, Philolaum primum celeberremi dogmatis auctorem alii faciunt, alii Hicetam Syracusanum . . . . Maar op dit punt zijn ook de antieke bronnen nagenoeg eensluidend, cf. D. L. 8. 85: terram iuxta primum circulum moveri dicit, alii H. S. id sensisse affirmant

(*καὶ τὴν γῆν κινεῖσθαι κατὰ κύκλον πρῶτον εἰπεῖν*. AP.: Er soll zuerst die kreisförmige Bewegung der Erde gelehrt haben) Plac. 3.13.1.(Dox.387): *Φιλόλαος — κύκλῳ περιφέρεσθαι (τὴν γῆν) περὶ τὸ πῦρ κατὰ κύκλον λοξὸν ὁμοιοτρόπως ἡλίῳ καὶ σελήνῃ*. CICERO Acad. Pr. 2. 123: H. S., ut ait THEOPHRASTUS, caelum, solem, lunam stellas, supera denique omnia stare censet, neque praeter terram rem ullam in mundo moveri; quae circum axem se summa seleritate convertat et torqueat, ea effici omnia, quae, si stante terra caelum moveretur.

Plac. 3. 13. 3. (Dox. 378): *Ἡρακλείδης ὁ Ποντικὸς καὶ Ἔκφαντος ὁ Πυθαγόρειος κινοῦσι μὲν τὴν γῆν, οὐ μήν γε μεταβατικῶς, ἀλλὰ τρεπτικῶς, τρόχου δίκην ἐνηξονισμένην, ἀπὸ δυσμῶν ἐπ' ἀνατολὰς περὶ τὸ ἴδιον αὐτῆς κέντρον*, waarbij DIELS Dox. 492, aanteekent: Ecphantem ex ore magistri HICETAE hanc doctrinam vulgasse coniecit Boeckh Kosm. Syst. d. PLAT. 122 (zie R. P. 83, a. c.).

Ook COPERNICUS zelf schreef den Pythagoreërs de leer van de aswenteling der aarde en van haar beweging om de zon toe.

Van deze astronomische theorieën zegt HEIBERG [1]): „Der Bedeutung dieser Hypothesen tut es keinen Eintrag, dasz sie wahrscheinlich auf apriorischen, halb-mystischen Theorien beruhen von der Vollkommenheit der Kugel und der Würde des Feuers", zoodat KANTS kenschetsing als „Einfall" heel aardig is.

---

[1]) Gesch. d. Mathematik etz. pag. 50.

§ 6. De Eleaten.

Als Eleates noemt Kant (16. 59) Xenophanes, Parmenides, Zeno. Over Parmenides, volgens Plato (Theaet. 183*e*) *αἰδοῖός τε δεινός τε*, spreekt hij verder met geen enkel woord. Grondstelling van de Eleatische philosophie en haar stichter Xenophanes (cf. Clem. Strom. 1. 64. p. 353. R. P. 95: *τῆς Ἐλεατικῆς ἀγωγῆς Ξενοφάνης κατάρχει*) was (VIII 346): in den Sinnen ist Täuschung und Schein, nur im Verstande allein liegt die Quelle der Wahrheit, of: Alle Erkenntnis durch Sinne und Erfahrung ist nichts als lauter Schein, und nur in den Ideen des reinen Verstandes und Vernunft ist Wahrheit (IV 130).

Zoo ook bij Brucker Instit. 247: sensus esse fallaces, cuncta regi opinione en Meiners, Gesch. d. Urspr. etc. I 611, die daarbij wijst op Sextus adv. math. VII 49, 51. Cicero Ac. Qu. IV 23, Aristoteles Metaph. *γ*. cap. *ε*. p. 63. En elders (15. 313) definieert Kant aldus deze grondstelling: sensualium non datur scientia. cf. Xen. fr. 14 (R. P. 104): *δόκος δ' ἐπὶ πᾶσι τέτυκται*.

Van de Eleatische philosophie [1]) moge dit juist wezen en speciaal van Parmenides (D. L. 9. 22. ut fallaces oculi, aut ut iudicat auris, aut lingua: at ratio dirimat discrimina rerum), zoover is Xenophanes nog niet gekomen (Zeller I 1. 550, 553., 565/6). Mogelijk is deze gedachte ontstaan uit wat wij lezen bij D. L. 9. 19: *Ξύμπαντα τ' εἶναι νοῦν καὶ φρόνησιν καὶ ἄϊδιον* (De Lat. vert. v. Steph. geeft hiervoor: simulque esse omnia, mentem, prudentiam, aeter-

[1]) cf. II 414: ... qui e schola Eleatica hauserunt, scientiam phaenomenis denegasse ...

nitatem, en HEGEL: Alles sei Denken und Vernunft und ewig.), waarop HEGEL (Gesch. d. Phil. ausg. BOLL. 187) laat volgen: „Hiermit hat nun X. den Vorstellungen von Entstehen und Vergehen, von Veränderung und Bewegung u. s. w. die Wahrheit abgesprochen, als gehörten sie nur der sinnlichen Anschauung an", waarbij BOLLAND aanteekent: „Damit setzt sich der Eleatismus als Keim unserer Denk- und Vernunftlehre, der Naturlehre als solcher zunächst entgegen." Geheel anders evenwel wordt ons oordeel over deze plaats, als wij met APELT vertalen: „Er (Gott) ist ganz Verstand, und Vernunft und ewig."

Als voornaamste dezer school wordt door KANT evenwel beschouwd ZENO, dien hij dan ook noemt: „ein subtiler Dialektiker" (III 356, VIII 346), cf. BRUCKER. H. C. P. I 1170: SENECA ait (Epist. 58) Zenonem nimia subtilitate omnia negotia de negotio diicientem dicere, nihil esse [1]) en D. L. 9. 25: Inventorem dialecticae fuisse ARISTOTELES auctor est.

De dialectiek, „anfangs" die Kunst des reinen Verstandesgebrauches in Ansehung abstrakter, von aller Sinnlichkeit abgesonderter Begriffe, artete bei den Philosophen, welche gänzlich das Zeugniss der Sinne verwarfen, in die Kunst aus, jeden Satz zu behaupten und zu bestreiten (VIII 346), einerlei Satz durch scheinbare Argumente zu beweisen und bald darauf durch andere ebenso starke wieder umzustürzen (III 356) [2]). Als KANT dan zegt, dat PLATO ZENO reeds

---

[1]) BRUCKER doelt blijkbaar op Ep. 88. 44. 46.

[2]) Niet onwaarschijnlijk wordt KANT hier geleid door de tendentieuse weergave van zijn leer door SENECA (t. a. p.). Eindresultaat bij de vergelijking van de leer van PROTAGORAS, NAUSIPHANES, PARMENIDES, ZENO is: tota rerum natura umbra est aut inanis aut fallax. Ook MEINERS (Gesch. d. Urspr. etc. I pag. 711/13) teekent ZENO als een verderfelijk sophist en geeft vervolgens weer zijn uitspraken over de eenheid en haar eigenschappen uit ARISTOTELES' de Zenone.

als een moedwillig sophist hierover berispte, hebben wij te denken aan PHAEDR. 261*d* [1]): *τὸν οὖν Ἐλεατικὸν Παλαμήδην λέγοντα οὐκ ἴσμεν τέχνῃ, ὥστε φαίνεσθαι τοῖς ἀκούουσι τὰ αὐτὰ ὅμοια καὶ ἀνόμοια, καὶ ἓν καὶ πολλά, μένοντά τε αὖ καὶ φερόμενα;* terwijl ZELLER (I 1. 590) hiertegenover poneert, dat deze dialectische bewijsvoering, al heeft zij ook aan de sophistische eristiek een groot deel van haar wapenen geleverd en al bedient zij zich van sophistische wendingen, toch steeds slechts een middel is om een metaphysische overtuiging te fundeeren.

ZENO beweerde dan — zoo gaat KANT verder — dat GOD (vermoedelijk was dit bij hem zooveel als de wereld) noch eindig noch oneindig, noch in beweging noch in rust is, noch aan een ander ding gelijk noch ongelijk, cf. BRUCKER. Instit. 249: Deum esse ... neque finitum neque infinitum et neque moveri posse neque immobilem esse. Deze gedachte zal komen uit het vroeger aan ARISTOTELES toegeschreven werkje de Xenophane, Zenone, Gorgia (thans wordt geacht, dat dit geschrift uit later tijd is en handelt over Melissus, Xen. en Gorg.), waar wij 977*b* (R. P. 109, 110) lezen: *οὔτ' ἄπειρον εἶναι οὔτε πεπεράνθαι. τὸ δὴ τοιοῦτον ἕν, ὃν τὸν θεὸν εἶναι λέγει, οὔτε κινεῖσθαι οὔτε ἀκίνητον εἶναι.*

KANT vindt deze gedachte niet onjuist, als ZENO onder God het universum verstond.

---

[1]) KANT zal evenwel eerder aanknoopen bij een minder juiste uitlating in het kort voordien verschenen werk van MEINERS, „Historia doctrinae de vero deo", 1780, pag. 340: „Hic enim ille ZENO est, quem ARISTOTELES pugnacis dialecticae atque sophismatum sive fallacium conclusiuncularum primum inventorem vel amplificatorem fuisse testatur, quemque PLATO in Parmenide tamquam subtilem nugatorem induxit".

§ 7. Physici Recentiores: Anaxagoras.

Vóór Anaxagoras, den vriend van Pericles, die door Kant op het voetspoor van Brucker (en anderen als: Carus, Hemsen, Heineccius en Stanley) bij de Ionici gerekend wordt (16. 58.), vindt men bij de Grieken geen duidelijke sporen van een zuivere rede-theologie (V 152.), cf. Brucker, H. C. P. I. 468: veteres fatentur, Anaxagoram primum fuisse, qui mentem materiae adiunxerit, id est Deum causam fecerit efficientem mundi (Arist. Metaphys. 1. 3.), en D. L. 2.: Omnia simul erat, deinde accessit mens *(νοῦς)* eaque composuit.

Aan zijn voorgangers scheen het kwaad in de wereld zulk een hypothese in den weg te staan. Zij zochten in de natuuroorzaken, of zij onder deze niet de voor het oerwezen vereischte eigenschappen en vermogens zouden kunnen aantreffen [1]). Een practische behoefte bracht Anaxagoras later tot het begrip van het oerwezen (V 152).

Anaxagoras kwam tot zijn beschouwing door objecten uit de ervaring en hun teleologisch verband (V 441), cf. Cicero de Nat. D. 1. 11. 26.: Anax. primus omnium rerum descriptionem et modum mentis infinitae vi ac ratione designari et confici voluit. en Acad. 2. 37. 118.: materiam infinitam sed ex ea particulas, similes inter se, minutas, eas primum confusas, postea in ordinem adductas a mente divina.

---

[1]) In denzelfden geest spreekt hierover Formey p. 114: „Ceuxci n'avoient pas à la vérité banni Dieu de l'Univers; mais il le plongeaient en quelque forte dans la matière et le confondoient avec elle sans faire intervenir la Divinité dans l'explication d'aucun des phénomenes de la Nature. Anaxagoras au contraire distingua Dieu de la matière".

In deze „mens divina" herkenden de philosophen van den lateren tijd hun God, zoodat zij ANAX. uitriepen als den eersten priester van den waren God en als den eersten verkondiger van den vader en regeerder der wereld (MEINERS, „Gesch. d. Ursprungs" etc. I. 672). Deze erkenning van God als wereldschepper [1]) bewijst dan, naar de meening van ABBÉ LE BATTEUX (in HISZMANN Magazin. Bd. 3. V. p. 238ff). indirecte kennis der Heilige Schriften en HEINIUS (id. Bd, 5. VIII. p. 287/90) noemt de νοῦς-leer eerder een physische theologie dan een bloote physica. Met vermijding van een dergelijke phantastische en on-historische opvatting geeft KANT hier de opvatting der νοῦς-leer, zooals deze later nog door ZELLER gehuldigd werd.

Hoe ANAX. tot zijn beschouwing gekomen is, beschrijft ZELLER (I 2. 993) als volgt: Er wusste sich schon die Bewegung überhaupt aus dem Stoff als solchem nicht zu erklären, noch weit weniger aber die geordnete Bewegung, welche ein so schönes und zweckvolles Ergebniss, wie die Welt, hervorbrachte; auf eine unverstandene Nothwendigkeit oder auf den Zufall wollte er sich gleichfalls nicht berufen, und so nam er denn ein unkörperliches Wesen an, welches den Stoff bewegt und geordnet habe.

Laten wij ANAXAGORAS' νοῦς-leer nog even nader beschouwen.

STOBAEUS, AUGUSTINUS, en SEXTUS, maar bovenal CICERO hebben medegewerkt aan de interpretatie van dezen νοῦς als immaterieel wezen, schepper, God. Wij mogen evenwel niet uit het oog verliezen, wat wij lezen bij SIMPLICIUS phys.: ἔστι γὰρ λεπτότατόν τε πάντων χρημάτων καὶ καθαρώτατον. Dit klinkt eerder materialistisch, zoodat

---

[1]) cf. ook BOSSUET, Einl. i. d. Gesch. d. Welt. 1748 (vert. v. CRAMERS) p. 89: „A. zeichte, dass die Welt von einem ewigen Geiste gebaut worden wäre", waarbij dan PLATO Phaedo 97 wel zeer uit het oog verloren is.

WINDELBAND [1]) dan ook spreekt van „denkstof", maar niettemin blijft het een feit, dat ANAXAGORAS een oorzaak zocht voor de doelmatig geordende wereld en tegenover alle overige stof stelde als geheel iets aparts het denkende, bewegende, ordenende principe, waarbij men evenwel niet aan een religieuze tendens [1]), maar slechts aan een zuiver physische verklaring heeft te denken.

Dat ANAXAGORAS een nieuw probleem aan de orde gesteld heeft, wil KANT dus laten zien. Het is het probleem, dat sindsdien alle denkers heeft bezig gehouden, n.l. dat van de in de natuur onloochenbaar voorhandene doelmatigheid, vanwaar die dan ook gekomen moge zijn.

Het is mogelijk, dat KANT ANAX. ook op het oog heeft, als hij bij MEIERS Vernunftlehre aanteekent (16. 267): der Mond sey so grosz als der Peloponnesus. De zon immers noemt ANAX.: μείζω τῆς Πελοποννήσου (D. L. 2. 8.) en de maan zoo groot als de Peloponnesus (PLUT. fac. 1. 19. 9.; bij ZELLER I 2. 1008.).

---

[1]) WINDELBAND, Gesch. d. ant. Phil. p. 65.

§ 8. Physici Recentiores: Leucippus-Democritus.

Leucippus vinden wij eenmaal naast Democritus genoemd (I 228), en Democritus wordt meestal in één adem genoemd met Epicurus (I 228, II 130, II 156, V 469.), allen als voorgangers van Lucretius (I 228).

Kernpunt van de leer van Leucippus en Democritus waren de „Wirbel" [1]), die uit de verwarde beweging der atomen ontstonden. Bepaald onderscheid tusschen Democritus en Epicurus schijnt Kant niet gezien te hebben, op welke fout Schink (Arch. f. Gesch. d. Phil. Bd. 20. 412) wijst. Op grond hiervan willen wij Kants verdere opmerkingen over Democritus dus liever behandelen, als wij tevens Epicurus bespreken. Alleen willen wij nog er op wijzen, dat Kant blijk geeft gekend te hebben de mooie spreuk van Democritus uit D. L. 9. 72: ἐτεῇ δὲ οὐδὲν ἴσμεν· ἐν βυθῷ γὰρ ἡ ἀλήθειη (Lat. vert. Steph. Nam veritas in profundo est) (cf. Cicero Ac. Pr. 2. 10. 34.: naturam accusa, quae in profundo veritatem, ut ait D., penitus abstruserat; en Ac. Post. 1. 12. 44.: et ut D., in profundo veritatem esse demersam, Seneca N. Q. VII 32. 4: veritas in fundo posita est), als hij zegt (III 571): die Wahrheit aus Demokrits tiefen Brunnen herausholen. cf. ook Schiller: Nur dem Ernst, den keine Mühe bleichet, rauscht der Wahrheit tief versteckter Born. (Das Ideal u. das Leben.)

---

[1]) Leucippus kent één δίνη, vertigo (D. L. 9. 31). Volgens Democritus (D. L. 9. 44) is de δίνη (vertigo) causa generationis omnium.

§ 9. Sophisten—Protagoras.

Sprekende over de dialektiek van Zeno en haar verwording komt Kant (VIII 346) tot de Sophisten, die „über alles räsonnieren wollten und sich darauf legten dem Scheine den Anstrich des Wahren zu geben und schwarz weisz zu machen". Daarom werd de naam sophist, die oorspronkelijk een man aanduidde, die over alles verstandig kon spreken, gehaat en verachtelijk en in plaats daarvan de naam philosoof ingevoerd.

Deze beoordeeling der Sophistiek en der Sophisten danken wij voornamelijk aan Plato en Aristoteles (Zeller I 2. 1077). Zij ergerden zich speciaal aan de invoering van betaling voor wetenschappelijk onderricht. Hun is de verhouding van leeraar tot leerling geen zakelijke maar een zedelijke, op achting gegronde vriendschapsverhouding. Maar ook, misschien nog meer, ergerden zij zich hieraan, dat het den Sophisten niet meer om de waarheid te doen was, dat de Sophisten niet meer in waarheid en zedelijkheid geloofden, dat de rhetorica voor hen de eenige meesteres over de menschen was (Eurip. Hec. 81). Toch moet men in de Sophistiek niet enkel leege schijnwijsheid en disputeerkunst zien. Hegel werkte reeds aan de rehabilitatie der Sophisten, die toch ook door de eeuw van Pericles, Thucydides, Sophocles en Phidias, Euripides en Aristophanes bewonderd zijn. Voor hen als „Aufklärer ihrer Zeit", „Encyklopädisten Griechenlands" (Zeller I 2. 1050.) had Kant nog geen oog.

De straf voor het atheisme, dat de Atheensche staat niet dulden kon, trof Protagoras (VII 302). Het begin van zijn

boek *Περὶ θεῶν* vinden wij D. L. 9. 52. en ook de beschrijving van zijn verbanning en de verbranding van zijn boek. Er staat daar: *ἐξεβλήθη πρὸς Ἀθηναίων.* Bij den door KANT geciteerden QUINCTILIANUS lezen wij niets over deze verbanning, maar wel bij CICERO (de Nat. D. I. 23. 63). Daar staat: Atheniensium iussu urbe atque agro est exterminatus. Nu is het wel duidelijk, dat KANT hier een onjuiste vertaling van CICERO geeft (zie NATORP in Ak-Ausg.), terwijl ook de Latijnsche vertaling van PROTAGORAS' uitspraak over de goden geheel bij CICERO aansluit.

§ 10. Socrates.

Met Socrates begint een nieuwe periode, de gewichtigste der Grieksche philosophie (VIII 347). Hij voerde de menschen tot het ware goed en gaf aan de philosophie een geheel nieuwe, practische richting: „Ethici; Socrates" (16. 59), „blosz practische Schulen: Cyniker, Socrates, Stoiker", „Practici; Socrates" (16. 60, 61, 63), met andere woorden: de mensch treedt in het middelpunt: „philosophiam de coelo devocavit" (16. 57), cf. Cicero Acad. Post. 1. 4. 15. en Tusc. D. 5. 4. 10., ook aangehaald bij Gesner Isagoges 2. 36. Hist. Phil. 1780.

Zijn practische philosophie is die van den wijzen eenvoud, hij zocht den „ausgebildeten" mensch naar zijn wezenlijke bestemming (16. 63). Het is verder de methodus Socratica (16. 850), waar Kant over spreekt, de dialogische (Socratische) Methode (VII 222), „die Sokratische Art" (III 26), „Socrates—Hebamme" (15. 665).

Het practisch bewustzijn van het gewone menschenverstand moet men, zooals Socrates deed, op haar eigen principe opmerkzaam maken (IV 260). De eerste oefening van de methodenleer der „moralische", practische rede bestaat hierin, dat men den leerling dátgene van plichtbegrippen vraagt, wat hij reeds weet (VII 222). In de eerste plaats moet de mensch tot kennis van zijn onwetendheid komen (VIII 360). Want de onwetende weet niet eens, dat hij niets weet (16. 195). Het weten van de grenzen van het weten maakt deemoedig (16. 372). Zoo kan men aan alle tegenwerpingen tegen zedelijkheid en religie door het overtuigende bewijs der onwetendheid een einde maken (III 26).

Wij denken hier onmiddellijk aan de bekende spreuk van SOCRATES, die wij ook herhaaldelijk bij BRUCKER lezen: Nihil se scire, nisi (hoc) quod nihil sciat (Instit. 141, H. C. P. I. 536, 559), cf. D. L. 2.: scire se nihil praeter hoc ipsum, quod nihil sciret. en CICERO Acad. 1. 12. 44. en 2. 23. 74.: Socrati visum est nihil scire posse. Excepit unum tantum, scire se nihil scire: nihil amplius, waarbij R. P. 240*a* aanteekent: quam cave putes SOCRATIS ipsius sententiam fuisse, want dat zou een sceptische loochening van het weten, zooals de nieuwere Academici wilden, beteekend hebben. (Zie verder nog PLATO Apol. 21. a.) KANT heeft dus duidelijk gezien, dat het streven naar echt weten bij SOCRATES het eerst bewust en tot methode werd. Ook het zedelijke werd hem een weten. En de kennis van eigen niet-weten is pas begin van onderzoek, brengt tot het zoeken van het echte weten bij anderen. Van daar de noodwendigheid van het dialectische philosopheeren.

Diverse malen spreekt KANT ook van den genius [1]) van SOCRATES, die — schwärmerisch — aan de rede voorafgaat of zelfs haar oordeel geheel kan missen (VII 197), aan welken SOCRATES toeschreef het uiten van zinspreuken of orakelachtige „Anwandlungen" (VIII 30, cf. VIII 24. 92).

De spreekwijze van „SOCRATES' genius" wijst op de opvatting van oud-Christelijke en Neo-Platonische philosophen, die het daemonium voor een bepaalden genius houden, en het „orakelachtige" op XENOPHON, die het stelt in de categorie der orakels (Mem. I. 1. 2.) [2]). Als SOCRATES zijn daemonium gehoorzaamt, doet hij dus — volgens XENOPHON — het-

---

[1]) Breedvoerig werd deze in KANTS tijd behandeld. 1702 verscheen over dit onderwerp een dissertatio van OLEARIUS (zie bij STANLEY Hist. Phil. p. 126—160).

[2]) cf. ook IV. 8. 1, waar het *δαιμόνιον προσημαίνει ἅτε δέοι καὶ ἃ μὴ δέοι ποιεῖν.*

zelfde als de anderen, die immers ook den goden gehoorzamen. PLATO daarentegen laat ons onder het daemonium iets gansch anders verstaan, iets, waar SOCRATES slechts zeer huiverig over spreekt, iets heel bijzonders, wat nauwelijks aan iemand vroeger overkomen is (Pol. VI. 10 p. 498c.). Als wij dan verder nagaan, hoe SOCRATES in de Apologie hierover spreekt, meenen wij, met Prof. v. DIJK („SOCRATES" 1922. p. 203ff.), in het spreken over het daemonium te moeten zien een spreken over goddelijke leiding in het practische leven en is KANTS interpretatie niet op zijn plaats, daar het niet ingrijpt op het gebied van het philosophisch onderzoek (cf. ZELLER II. 1. 84). Wel heeft het daemonium SOCRATES afgehouden van de staatszaken en hem zoo uitgedreven naar de philosophie.

Wat SOCRATES' persoonlijkheid betreft neemt KANT aan een zekere boosaardigheid in temperament, met een aanleg tot karakter (15. 869), een zekere boosaardigheid van hart, evenwel overtroffen door de goedaardigheid van het karakter (15. 768; cf. 523/4), beheerscht door „Grundsätze" (Vorl. ü Ethik 309). Zoo kan ten aanzien van het karakter door oefening veel verworven worden (15. 759). Hoe dit ook zij, het is van veel meer nut het karakter van SOCRATES als volkomen deugdzaam te hooren schilderen, dan vlekken daarin op te zoeken (Vorl. ü Ethik 79. 114). Aangaande deze quaestie geeft E. ADICKES een uitvoerige noot (15. 524), waarin hij eenige andere Anthropologie-Heften aanhaalt, die nog uitvoeriger op dit vertelsel ingaan. Het wordt o. a. door CICERO (de Fato 5. 10, Tusc. D. 4. 37. 80.) en ALEXANDER VAN APHRODISIAS (de Fato 6) verhaald en uitvoerig besproken in LAVATERS Physiognomische Fragmenten (1776. 2. 64). In de 18de eeuw kan men het vaak aantreffen, zoo in GESNER Isagoges 2. 499., welk boek zich in KANTS bibliotheek bevond.

Ook nog bij HEGEL (Gesch. d. Phil. Ausg. BOLLAND. 297/8): Deswegen ist von seinem durchaus edlen Charakter zu sprechen, der durch eine ganze Reihe von Tugenden geschildert zu werden pflegt, und zwar sind diese Tugenden des SOKRATES als eigentliche Tugenden zu nehmen, die er sich durch seinen Willen zur Gewohnheit machte. Bei S. haben sie die Form einer selbstständigen Bestimmung. Es ist bekannt, dass sein Aussehen auf ein Naturel von hässlichen und niedrigen Leidenschaften deutete, welches er aber selbst gebändigt hat, wie er auch selber sagt.

ZELLER (II 1. 64.) beschouwt het verhaal als een verdichtsel, misschien verzonnen om aan het bekende voorbeeld van den god in het Satyrgehäuse (PLATO Symp. 215, 221d) de macht der rede over een gebrekkigen natuurlijken aanleg aanschouwelijk te maken.

§ 11. Socratici minores: Cyrenaici-Aristippus.

Slechts tweemaal vinden wij bij Kant Aristippus vermeld, één keer samen met Epicurus en één keer met Cato (15. 90.): Dasz wir in uns selbst die Gründe eines glückseligen Zustandes sehen müssen. Epicür und Aristipp. (15. 869) Gutartig (von temperament) macht noch nicht den guten Mann. Das Gute musz im Charakter liegen (Cato. Aristipp.)

cf. Zeller II 1. 337.: Sein Charakter zu schwach um in der letzten Probe auszuhalten. Demetr. de Elocut. 28. 8.: Op het door haar weelderigheid bekende eiland Aegina hebben Aristippus en Cleombrotus gedurende de terechtstelling van hun leermeester gezwelgd. Zeller noemt dit een „mogelijkheid".

Al onze waarnemingen zijn niets anders dan de „Empfindung" van onze persoonlijke toestanden. Slechts van onze eigen Empfindungen kunnen wij iets weten en men voelt slechts zijn eigen toestand. De Empfindung kan dus alleen den maatstaf aangeven, waarnaar wij het doel van onze handelingen bepalen en hun waarde beoordeelen. Het goede valt samen met het aangename of den lust; met een ander of iets anders kunnen wij geen rekening houden, enkel met ons zelf. Zoo zal Kant het bedoelen.

§ 12. Socratici minores: Cynici.

Van de Cynici noemt Kant alleen Antisthenes en Diogenes. Antisthenes wordt gesteld tegenover Socrates; beider philosophie is practisch, maar Antisthenes' philosophie is die der „sinnliche Einfalt"; hij zocht den mensch der natuur (16. 63.). Behalve dat van Diogenes twee legendarische verhalen gedaan worden (II 385 [1]), VIII 185 noot [2])) vinden wij hem uitvoerig besproken in een „Vorlesung über Ethik" uitgeg. d. P. Menzer 1924.

V 137*ff.* vergelijkt Kant de ideeën der Cynici, Epicurei, Stoici en Christenen: die Natureinfalt, die Klugheit, die Weisheit und die Heiligkeit. Om daartoe te komen achten de Cynici het gewone menschelijke verstand, het gebruik der natuurlijke krachten voldoende. In de „Philosophia practica universalis", het eerste gedeelte der Vorl. ü. Ethik, worden besproken de ethische systemen der Ouden, aan welke alle de vraag van het hoogste goed ten grondslag lag.

Het ideaal van het hoogste goed was drievoudig:

1. Het Cynische ideaal: dat is de secte van Diogenes.
2. Het Epicureïsche ideaal.
3. Het Stoische ideaal: dat is de secte van Zeno.

Het Cynische ideaal is dat der onschuld of veeleer der „Einfalt". Diogenes zeide: het hoogste goed bestaat in de

[1]) Dit verhaal staat D. L. 6. 38: *θαρρεῖτε ἄνδρες γῆν ὁρῶ.* (bono este animo viri, terram intueor), cf. ook Stanley Hist. Phil. p. 523: prolixum nonnemo commentarium recitaverat, quo ad finem vergente, cum ultimum folium observaret D., in quo perscriptum esset nihil, „bono animo" inquit „estote amici, iam terram video". Eenigszins anders bij Plato (Phil. 29a): *καθορῶμεν που γῆν.* cf. Hegel, Gesch. d. Phil. B. 214: Hier sehen wir Land.

[2]) cf. D. L. 6. 2. 74 en ook Bayle Dictionnaire. Volgens D. L. voer hij naar Aegina en brachten zeeroovers hem naar Creta. Volgens Kant was hij op een zeereis bij het eiland Creta „weggekapert".

„Einfalt", in de „Genügsamkeit des Genusses der Glückseligkeit" (Zoo ook bij ROUSSEAU, de „feine" DIOGENES). De gelukzaligheid bestaat in het gebrek, in de ontbering der geluksgoederen. DIOGENES noemde zijn philosophie den kortsten weg tot gelukzaligheid. Zijn ideaal en voorbeeld is de mensch der natuur (cf. ANTISTHENES): gij kunt gelukkig zijn zonder overvloed, zedelijk zonder deugd. Alleen in de manier, waarop de gelukzaligheid te bereiken is, loopen dus DIOGENES en EPICURUS uiteen, maar bij beiden komt de „Würdigkeit solcher Glückseligkeit" op den tweeden rang.

In het algemeen geeft KANT een juiste formuleering van het Cynisme. De „Weltentsagung" der Cynici doet reeds denken aan de Stoische apathie, maar de basis is niet dezelfde. Het Cynisme is louter negatie; het positieve: de deugd als inzicht, kennis van het goede wordt niet verder uitgewerkt. Als KANT dan DIOGENES laat zeggen: Gij kunt zedelijk zijn zonder deugd, wil hij den vinger leggen op dit negatieve. DIOGENES' deugd stelt geen eisch, cf. STANLEY P. 6. C. 4.: plus naturae quam legi tribuebat. Vergelijk ook D. L. 6. 71.: monetas revera adulterans, quod nihil minus *naturalibus* quam legitimis deferret *(μηδὲν οὕτω τοῖς κατὰ νόμον ὡς τοῖς κατὰ φύσιν διδούς)* quod *ad virtutem facile exercitatio proficiatur*. En een duidelijke aanwijzing van zijn „Natureinfalt" zien wij in het verhaaltje van D. L. 6. 37., eindigend met de woorden: Puer me utilitate (*εὐτέλειᾳ*, AP. Genügsamkeit) superavit.

Aan het einde van zijn boek over de Cynici geeft D. L. nog enkele algemeene stellingen (6. 104/5): Placet eis et finem esse secundum virtutem vivere; ... et Cynismum dixere *brevem (σύντομον) ad virtutem viam*. Placet item eis simplex et parabilis victus. Vinden wij ook hier geen „Anklang" aan de boven van KANT gememoreerde uitspraken?

§ 13. Socratici minores: Megarici.

In de Reflexionen zur Logik (16. 766/7) vinden wij in een hoofdstuk „Die Logik der megarischen Sekte (Euclidis non geometrae)" de zes sophistici ratiocinandi modi [1]): Kant geeft hier — waar E. Adickes op wijst — een uittreksel uit Gassendi de Logicae origine et veritate Cap. 3. Logica Euclidis, seu Megarica, waar G. opsomt zes λόγοι, rationes. vel sophistici ratiocinandi modi. Gassendi geeft de formuleering van 1. Mentiens en 4. Acervus weer uit Cicero Acad. 2, resp. 96 en 49. D. L. 2. 108 (R. P. 292.) schrijft zeven captiones dialecticae aan den Milesier Eubulides toe; waaronder er één is onder drie namen, evenals bij Kant 2 en 3. De uiteenzetting van 2 en 3 vinden wij bij Lucianus vit. autt. 22, van 4 bij D. L. 7. 82., van 5 bij D. L. 7. 187., van 6 bij Hor. ep. 2. 1. 45 en bij Diodorus ap. Sext. Math, 10. 347.

Het argument: der Lügner brengt Kant eveneens bij de *Sceptici* ter sprake (16. 455/7, 234), waar hij ook spreekt van „der Träumer", welk argument Adickes voor een „Abart" van den Acervus aanziet, en Achilles, cf. het Philippische Logikheft: Die Argumente der Sceptiker wurden mit diesen Namen benannt: 1. Argument der Lügner, 2. Der Träumer, 3. Achilles 4. Dialele (!) [2]).

---

[1]) 1. Mentiens, 2. Electra, 3. Obvelatus, 4. Acervus, 5. Cornutus 6. Calvus.

[2]) ὁ διάλληλος τρόπος, de circulus in demonstrando, is de laatste der vijf tropen van Agrippa (Sext. Pyrrh. I. 164ff.).

TWEEDE HOOFDSTUK.

Plato en Aristoteles. [1])

PLATO en ARISTOTELES behooren, volgens KANT, tot de dogmatici (VIII 241.) onder de theoretici.

Alles af te leiden ex principiis pure rationalibus, hiervan was **Plato** de groote verdediger (16. 60). Hij leerde, dat alleen het intellectueele wetenschap geeft (16. 63). Hij kan de voornaamste philosoof van het intellectueele genoemd worden en beweerde: in de zinnen is niets dan schijn, alleen het verstand ziet het ware, waarom hij dus op één lijn komt te staan met de Eleatici. Hij kan beschouwd worden als het hoofd der Noölogisten (III 570). PLATO streefde met zijn ideeën naar een kennis a priori, welker object boven alle ervaringsgrenzen uitgaat (VIII 303/4) [2]).

Aristoteles daarentegen kan gelden als hoofd der empiristen, hoewel EPICURUS veel consequenter te werk ging. Hij verwierp alle kennis a priori. Zijn hoofdregel was: nihil est in intellectu, quod non antea fuerit in sensu (Vorl. ü. Psych. ed. du Prel. 17) [3]) en dit is het criterium van het

[1]) In dit hoofdstuk willen wij allereerst heel in het kort laten zien, hoe KANT zich denkt de tegenstelling tusschen PLATO en ARISTOTELES; daarna zullen wij KANTS beschouwing van PLATO en ARISTOTELES afzonderlijk weergeven, om tenslotte KANTS uiteenzetting nog aan een nader onderzoek te onderwerpen.

[2]) cf. HEGEL, Gesch. d. Phil. B. 389: Das Wesen der Ideenlehre ist sonach die Ansicht, dass nicht das sinnlich Existierende das Wahre, sondern allein das in sich bestimmte, an und für sich Allgemeine das Seiende in der Welt, die Intellectualwelt also das Wahre, Wissenswerte, überhaupt das Ewige, an und für sich Göttliche sei.

[3]) cf. VAIHINGER. Comm. K. R. V. 1. 37: A. wird von KANT irrtümlicherweise zu den Empiristen gerechnet, weil er nach der auch bei Leibniz und im ganzen Mittelalter herrschenden falschen Ansicht alle Erkenntniss auf Erfahrung basiert habe. c.f. ook HEGEL. Encycl. § 8. Anm.: Es ist ein alter Satz, der dem A. fälschlicherweise so zugeschrieben zu werden pflegt, alsob damit der Standpunkt seiner Philosophie ausgedrückt werden sollte.

onderscheid tusschen PLATO en ARISTOTELES (IX 404) [1]). ARISTOTELES leidde de intellectualia cum sensitivis uit een gemeenschappelijk principe af (16. 60), en beweerde, dat er tusschen het sensitieve en het intellectueele geen wezenlijk onderscheid is, beide uit de zinnen ontspringen en dat de rede slechts een bijzonder gebruik der eerste is, waardoor zij tot wetenschap kunnen worden (16. 63).

Kern van **Plato's** leer is de ideeënleer [2]). De verwondering over de principes der geometrie bracht hem, evengoed mathematicus als philosoof, tot de „schwärmerische" gedachte, dat deze kennis moet gehouden worden voor bloote herinnering van vroegere ideeën, die niets minder dan gemeenschap met het goddelijk verstand ten grondslag zou kunnen hebben (VIII 311) [3]). Zijn idea is intuitus purus intellectualis et legibus sensuum exemptus (II 429). In de ervaring treft men niets aan, wat hiermee overeenstemt. De ideeën zijn „Urbilder" der dingen zelf, zij vloeien uit de hoogste rede, uit het goddelijk verstand voort [4]). De menschelijke rede kan slechts met moeite door herinnering (die philosophie heet) de thans verduisterde ideeën terugroepen [5]). Wat PLATO hieronder verstaat, kunnen wij misschien

---

[1]) Fel wendt zich HEGEL tegen deze opvatting (Gesch. 457): Es ist eine ganz allgemein verbreitete Meinung, dass Aristotelische und Platonische Philosophie sich geradezu entgegengesetzt seien; diese sei „Idealismus", jene „Realismus" und zwar im trivialsten Sinne. PLATO habe nämlich zum Prinzip das Ideal gemacht, so dass die innere Idee aus sich selber schöpfe; nach A. hingegen sei die Seele eine „tabula rasa", empfange alle ihre Bestimmungen ganz passiv von der Aussenwelt, seine Philosophie sei also „Empirismus", der schlechteste „Lockeanismus" u. s. w., aber wir werden sehen, wie wenig dies der Fall ist. (Zie ook D. G. RITCHIE Darwin und Hegel 1893). In zijn physiek is hij daarentegen wel empirisch te werk gegaan (pag. 484).

[2]) Die wij uitvoerig besproken vinden III 256ff.

[3]) Duidelijk treedt deze gedachte reeds in den „Menon" te voorschijn.

[4]) cf. III 395/6.

[5]) cf. VI 69, 479.

beter begrijpen dan hij zelf, doordat hij zijn begrip niet voldoende definieerde.

Speciaal in het practische vond hij zijn ideeën, hoewel hij ze ook op de speculatieve kennis toepaste, b.v. op de wiskunde. En niet alleen in het zedelijke, maar ten aanzien der natuur zelf ziet PLATO met recht duidelijke bewijzen van haar oorsprong uit ideeën. PLATO's poging om tot de architectonische verbinding der wereldordening naar doeleinden, d. i. naar ideeën op te klimmen, verdient achting en navolging, maar het is een zeer bijzondere verdienste als het betreft de principes der zedelijkheid, der wetgeving en der religie.

PLATO's fout is evenwel, volgens KANT, dat hij deze ideeën op mystieke wijze deduceerde en hypostaseerde, en er van spreekt, alsof het zaken waren, hoewel ook zijn hooge taal een meer gematigde uitlegging toelaat. Zoo noemt KANT hem: „der Vater aller Schwärmerei" (VI 487) [1]), „ein Phantast der Vernunft" (15. 210), „der Vater aller Mystiker" (16. 48), omdat hij „schwärmt mit Ideen überhaupt" (15. 406, cf. IV 131 noot), en in PLATO „der Briefsteller" ziet hij den Mystagoog (VI 487). Als een mystiek philosoof beschouwde PLATO de begrippen als van de vroegere aanschouwing Gods overgebleven, waaraan ons slechts het lichaam hindert (Vorl. ü. Psych. p. 17).

Drie beschouwingswijzen van PLATO's ideeën-leer vinden wij dus bij KANT.

In de Vorl. ü. psych. ziet hij in PLATO den mysticus, en in de Kosmogonie (Vorl. ü. Metaph. p. 101/2) drukt KANT zich zelfs zeer scherp uit: Het Platonische idealisme is een mystiek, dogmatisch idealisme (het neemt immers denkende wezens aan, waarvan ik intellectueele aanschouwing heb),

[1]) Zoo ook LANGE, Gesch. d. Mat. 1. 134 ed Recl.

dat uit de philosophie verbannen moet worden, omdat het geen nut heeft.

In de K. R. V. acht hij ook een meer gematigde uitlegging toelaatbaar [1]), zonder deze evenwel nader aan te duiden.

In „V. e. neuerd. erh. etc." ten slotte moet KANT toegeven, dat PLATO in dezen toch consequent te werk ging. De doelmatigheid in de eigenschappen van bepaalde geometrische figuren (b.v. de cirkel), n.l. de mogelijkheid om met behulp daarvan tot de oplossing te geraken van een massa problemen, bracht volgens hem PLATO er toe aanschouwingen a priori van ons, menschen, aan te nemen, die hun oorsprong hadden in het goddelijk verstand [2]), en door hem ideeën genoemd werden. De aanschouwingen van onzen geest, in een lichaam gekluisterd, zijn evenwel verduisterd, richten zich naar de schaduwbeelden [3]) van de echte ideeën. Alléén hierin had PLATO dus gelijk, dat er aanschouwingen a priori zijn buiten het menschelijk *verstand*, n.l. die van de ruimte en den tijd, de menschelijke *„Sinnlichkeit"*. Had hij ingezien, dat de „Sinnlichkeit" a priori zuivere aanschouwingen levert, dan zou hij de zuivere aanschouwing niet in het goddelijk verstand en de ideeën niet als zelfstandige objecten gezocht en zoo tot „Schwärmerei" den fakkel aangestoken hebben [4]). Even verder geeft KANT, hoewel vasthoudend aan het feit, dat PLATO de vader der „Schwärmerei" geworden is, te kennen, dat PLATO zijn intellectueele aanschouwingen toch anders gebruikte dan de latere Platonici. PLATO gebruikte deze aanschouwingen nl. slechts ter verklaring van de mogelijkheid van synthetische kennis a priori, terwijl de lateren de syntheti-

[1]) cf. HEGEL, Gesch. d. Phil. ed. BOLLAND 383: weiss man aber, was das philosophische ist, so bekümmert man sich um solche Ausdrücke nicht und weiss, was PLATO wollte.

[2]) cf. CLEM. Alex. Strom. 5. p. 553: *Ἡ γὰρ ἰδέα ἐννόημα θεοῦ*

[3]) PLATO Pol. 515a: *σκιαί.*

[4]) HEGEL (Gesch. 389) zag hierin reeds een misverstand.

sche kennis door gene in het goddelijk verstand leesbare ideeën meenden te kunnen uitbreiden. In zooverre is het dus buiten zijn schuld dat PLATO de vader aller „Schwärmerei" werd.

Hoogste zedelijke volkomenheid is voor PLATO de gemeenschap met het hoogste wezen [1]). Daarin bestaat het hoogste goed, maar dit is volgens KANT een mystiek ideaal, een phantastisch ideaal, omdat PLATO het bereikbaar achtte. Deze ethiek kan phantastisch en „schwärmerisch" heeten (Vorl. ü. Ethik 11 en 97). Maar — zoo voegt KANT hieraan toe — de Platonische idee is toch een noodwendige idee, die men bij alle wetten ten grondslag moet leggen. Volstrekt juist is de idee, die dit maxime als „Urbild" opstelt.

Terwijl PLATO ons dus voor het practische voortreffelijke principes aan de hand doet (III 337/8), bracht **Aristoteles** [2]) de speculatieve philosophie hooger (VIII 348). Hij is de vader der logica (VIII 340). Zijn leerwijze is evenwel zeer scholastiek. Alles loopt op subtiliteiten uit. Aan inhoud heeft de logica sinds A. niets gewonnen. De analytische logica is noch vóór noch achteruit gegaan (III 13), evenmin als de ontologie (VIII 238).

Zuivere begrippen noemde ARISTOTELES kategorieën [3]); deze zocht hij evenwel niet volgens een principe, maar zette ze willekeurig naast elkaar. Hij vond er tien, n.l.: 1. substantia 2. qualitas, 3. quantitas, 4. relatio, 5. actio, 6. passio, 7. quando, 8. ubi, 9. situs, 10. habitus [4]), later nog vijf postpraedi-

[1]) O. a. te vinden Theaet. 176*a*; D. L. III 73: Finem esse, Deo similem fieri.

[2]) Wiens beste boeken zijn: Logik, Rhetorik, Naturgeschichte. (16. 57).

[3]) Zie: III 98/9, 230, IV 75/6, IX 105.

[4]) Hierbij valt op te merken, dat de volgorde der kategorieën bij KANT niet is, zooals wij ze bij ARISTOTELES zelf (Kat. 4 1b. 25ff. en Top. 1. 9. 103b. 22ff.) en bij VICTORINUS (ed. Orelli p. 34) aantreffen, maar nagenoeg dezelfde, als bij BRUCKER (H. C. P. I. 807), door wien ook, evenals later nog door HEGEL (Gesch. d. Phil. ed. BOLLAND p. 526) de postpraedicamenten (behandeld in het tiende hoofdstuk der Kat.) aan ARISTOTELES toegeschreven worden.

camenten, n.l.: 1. oppositium, 2. prius, 3. simul, 4. motus, 5. habere. (IV 75/6). Niettegenstaande de toevoeging van deze postpraedicamenten „blieb seine Tafel mangelhaft". Bovendien bevonden er zich ook eenige modi der zinnelijkheid onder: 7. quando, 8. ubi, 9. situs . . . evenzoo 2. prius, 3. simul, ook een empirische: 4. motus, die in het stamregister van het verstand heelemaal niet thuisbehooren, of er zijn ook de afgeleide begrippen medegeteld onder de oer-begrippen (5. actio, 6. passio), en aan eenige der laatste ontbreekt het finaal (III 9/9). Van de zuivere „Elementar"-begrippen van het verstand zonderde KANT die der zinnelijkheid (ruimte en tijd) af. Zoo werden de 7e, 8e, 9e kategorie uitgesloten (IV 76). 5 en 6 zijn, volgens de Vorl. ü. Metaph. Ontologie p. 30, eigenlijk geen kategorieën, maar praedicabilia, ze behooren bij 4 (relatio). 10 (habitus) behoort tot de mogelijkheid. Mogelijkheid, werkelijkheid en noodwendigheid vindt men evenwel niet in de kategorieën van ARISTOTELES. Het geheel is een „Rhapsodie", die meer als een wenk voor den lateren onderzoeker, dan als een regelmatig uitgevoerde idee kan gelden (IV 75/6).

Een duister iets is zijn begrip Entelechie, dat de werkingen der lichamen moet verklaren (I. 15) [1]).

Wat onze zedelijke begrippen betreft, loopen ARISTOTELES en PLATO slechts ten aanzien van den oorsprong er van uiteen (V. 139). De grondstelling van ARISTOTELES, volgens

---

[1]) cf. BRUCKER. H. C. P. I. 821: Quid enim ἐντελέχεια sit, nec ipse definivit, nec qui eum secuti sunt, concordant, et clare intelligunt. CICERO Tusc. D. I. 10. 22 (ib. 26. 65): ARIST. animum ἐντελέχειαν appellat, novo nomine, quasi quandam continuatam motionem et perennem. D. L. V. 32; Animam incorpoream primamque esse ἐντελέχειαν.

Vergelijk ook BOLLAND (HEGEL, Gesch. d. Phil. 472 noot): die eigentliche Bedeutung steht aber ziemlich deutlich „de An." II 1. 5. zu lesen, wo die Seele erste E. eines zum Leben veranlagten natürlichen Körpers heisst, so dass die E. specifisch tätige oder wirksame Einheit der organischen Form und ihres Stoffes oder, wie wir sagen könnten, überhaupt lebendige Wirklichkeit ist.

welke de deugd in de „Mittelstrasse" tusschen twee ondeugden bestaat [1]), noemt KANT (VII 244/5) onbruikbaar. Zoowel bij de contraire tegenstelling b.v. van verkwisting en geldgierigheid, als bij de contradictorische van waarheid en leugen blijkt dit.

Als wij zoo in het kort KANTS weergave en beschouwing van PLATO's en ARISTOTELES' philosophie nagegaan hebben, willen wij deze aan een nader onderzoek onderwerpen. Wij hebben alleen enkele hoofdpunten gememoreerd en zullen bij de bespreking nog andere opmerkingen van KANT betrekken.

Om te beginnen dient er op gewezen te worden, dat KANT de Platonische idee opvat als kennis a priori, als begrip [2]) en gezien heeft dat **Plato** is uitgegaan van de wiskunde, en daarop den nadruk legt.

Aan den eenen kant ziet KANT dus in PLATO den philosoof, die ten aanzien van het speculatieve weten de rede toestaat verklaringen der natuurverschijnselen uit ideeën aan te hangen en daarbij de physische navorsching te verzuimen (III 337/8. cf. III 570, IV 413) [3]) of met andere woorden, die de zinnenwereld verlaat en zich op de vleugelen der ideeën waagt in de leege ruimte van het zuivere verstand (III 39). Uit deze plaats o. a., die blijkbaar een toespeling maakt op PLATO Phaedo 109*e* [4]), maakt S. MARCK (Kantst.

---

[1]) ARIST. Eth. Nic. II, 4, 5, 1106. Zie ook HOR. Serm. I, 1, 106/7, Epist. I. 18. 9, SENECA de Tranqu. animi 9. 6.
In de bestrijding van deze Aristotelische deugdleer stemt KANT, evenals in zooveel, met de Stoa overeen, cf. BRUCKER, H. C. P. I. 963.

[2]) Evenals MEINERS (Gesch. d. Ursprungs etz. II. 8. 3. p. 802/4), waartegen anderen, o. a. PLESSING (cf. Inl. § 4. C. 17) hun opvatting der idee als substantie verdedigden, met verwijzing naar Phaedo, Meno en Timaeus, maar ook op gezag van ARISTOTELES.

[3]) Hetgeen aan den dag komt in het aannemen van den nexus finalis. Zich op dezen alleen te beroepen, is „ein polster der faulen Philosophie". Vorl. ü. Metaph. Ontologie 74.

[4]) Zie VAIHINGER Comm. K. R. V. 1. 244 en STEIN, Gesch. d. Platonismus 278, 281, 283.

1913. 253) op, hoe KANT voornamelijk PLATO's speculatieve zijde op den voorgrond stelt en hem te veel beziet vanuit den gezichtshoek van het Neo-Platonisme, welke PLATO-beschouwing zich tot HERBART staande hield.

Maar KANTS bespreking leert toch ook, dat hij in zich zelf den voleinder ziet van PLATO's ideeënleer [1]), welke plaats hem ook door SCHOPENHAUER gegeven wordt, hoewel deze oordeelt, dat KANT niet vermoed heeft de nauwe verwantschap, die er bestaat tusschen PLATO's ideeën en zijn „Dinge an sich" (Anm. z. K. R. V. p. 368/77). Van PLATO's ideeën op het gebied van het practische gaat KANT uit, daar deze ook voor hem de brug vormen bij den overgang van zijn kenkritiek tot ethiek en methaphysica (S. MARCK l. c. p. 260/1). KANTS uitlegging van PLATO herinnert ons — volgens WICHMANN (id. 49.) — aan de dubbel-natuur, die de idee heeft, dat ze n.l. eenerzijds onbereikt en niet „zu geben" is, dat echter anderzijds van haar gesproken wordt, als van iets, wat men feitelijk „ziet" en voor oogen heeft. Als KANT het Platonisme nog beter verstaan meent te hebben dan PLATO zelf [2]), kan dit voor ons een aansporing zijn om, zooals P. NATORP ondernomen heeft, de gewone metaphysische opvatting der ideeën te doen wijken voor een logische [3]).

Reeds LEIBNITZ heeft het uitgesproken, dat de Platonische theorie der kennis als herinnering een element in zich sluit, dat, onafhankelijk van de dwaling der praeexistentie zich laat vasthouden en uitwerken. In de Platonische stelling: *αὐτὴ δι' αὑτῆς ἡ ψυχὴ τὰ κοινά μοι φαίνεται περὶ πάντων ἐπισκοπεῖν* (Theaet. 185 d.) ligt de kern van

---

[1]) WYNECKEN. KANTS Platonismus. Monatsh. Com. Ges. 1899, p. 101, WICHMANN, PL. u. K., 201/2.

[2]) LAAS, Idealismus u. Positivismus B. 1. 102.

[3]) MESSER, Komm. K. R. V. 142/143.

LEIBNITZ' hoofdbegrip van den „intellectus ipse" [1]). Langs dezen weg had KANT zelf ook in PLATO zijn voorlooper kunnen zien, maar hij heeft het niet gedaan, want de aangehaalde passages bewijzen, dat KANT hem toch ziet door den bril van ARISTOTELES n.l. als een phantaseerend dogmaticus.

Reeds LOTZE heeft in zijn „Logik" [2]) de beschouwing van PLATO's ideeënleer trachten te bevrijden uit den greep van ARISTOTELES. Het eeuwig zich zelfgelijke en bestendige der ideeën is niet een bestaan, afgezonderd van de dingen en toch gelijk aan het zijn van de dingen. Een zoo onzinnige meening mag men — volgens LOTZE [3]) — aan PLATO niet toeschrijven. Niets anders wilde PLATO leeren dan het *gelden* van waarheden, waarvoor in de Grieksche taal geen uitdrukking te vinden was. Wanneer de ideeën in een *τόπος νοητός, ὑπερουράνιος* te denken zijn, wanneer zij anderzijds als nergens wonend aangeduid worden, zoo is duidelijk dat zij niet behooren tot, wat wij de reëele wereld noemen. Wanneer PLATO de ideeën dus denkt in een onruimtelijke „wereld", ligt daarin niet een poging het gelden der ideeën tot een soort van bestaande werkelijkheid te hypostaseeren, maar juist de ernstigste poging dit te voorkomen. Het is juist ARISTOTELES, die, in strijd met PLATO, de leer van de realiteit der ideeën als dogma van PLATO opgesteld heeft [4]). Met critiek op LOTZE's meening, dat het zijn der ideeën een gelden in teleologischen zin zou beteekenen, heeft NATORP in zijn „PLATO's Ideenlehre" willen blootleggen de steeds voortgaande bewustwording van de logische beteekenis der Idee, haar loswikkeling uit het psychologische

[1]) CASSIRER, Inleiding op LEIBNITZ' Nouv. Ess.
[2]) LOTZE, System der Philosophie, Erster Teil: Drei Bücher der Logik, Bk III, Kap. 2.
[3]) l. c. p. 501.
[4]) LOTZE l. c. p. 504/5.

en mythisch-religieuse [1]). Zoo valt ook met verwerping van dat onphilosophische bestanddeel van PLATO's leer de diepe waarheid der ἀνάμνησις-leer te erkennen.

Voor KANT is **Aristoteles** dus de empirist, die, hoewel niet zoo consequent als EPICURUS (III 570), zich met zijn kategorieën houdt aan de kennis, welke, ofschoon a priori gefundeerd, toch voor haar begrippen de voorwerpen in de ervaring kan vinden (VIII 303/4). Zijn met LOCKE overeenstemmende (IX 404) grondstelling is een gemeenplaats in de Aristotelische scholastiek en gaat terug op plaatsen als „de An." 3. 8. p. 432*a* 4—5: ἐν τοῖς εἴδεσι τοῖς αἰσθητοῖς τὰ νοητά (P. MENZER bij Ak. 13. 237). Ook LEIBNIZ [2]) en de Middeleeuwen rekenden ARISTOTELES tot de empiristen, in welke ten deele juiste opvatting KANT hen volgde.

Want, hoewel bestreden, blijft de groote tegenstelling tusschen PLATO en ARISTOTELES bestaan. Volgens ARISTOTELES moet alle kennis steunen op het προγιγνωσκόμενον, alle inductie op de principes (αἰτία, ἀρχαί, πρῶτα), maar de kennis der principes rust op de inductie, en ten slotte op de data der zintuigen. Waarneming is het, die het algemeene in ons bewerkt (ἐμποιεῖ). Zoo wordt de dogmatische empirist haast sensualist [3]).

De Aristotelische logica, door KANT in zijn Krit. d. R. Vern. gedésavoueerd, werd toch jarenlang door hem voor de studenten behandeld als de wetenschap van het juiste verstands- en redegebruik, welke niets dan de formeele regels van alle denken heeft uiteen te zetten en te bewijzen, en de normen der analytische kennis heeft op te stellen.

---

[1]) OVINK. Verkl. v. PLATO's Gorgias. p. 10.

[2]) Vorr. Nouv. Ess.: ARISTOTELES und LOCKE nehmen an, dasz die Seele an und für sich ein tabula rasa ist, und alles, was darauf verzeichnet ist, einzig von den Sinnen und der Erfahrung herrührt. Zoo ook PLATNER, Philos. Aphorismen 1776 (Inl. § 4. C 20) V § 69.

[3]) cf. NATORP, PLATO's Ideenlehre pag. 395/7.

Wat wij nu bij ARISTOTELES logica noemen, heet bij hem ἀναλυτικά, immers „logica" als leer van het denken is een Stoische term. De analytische logica, waarvan ARISTOTELES dus de vader is [1]), bleef tot in de 18de eeuw dezelfde [2]), wordt vooral in Engeland nog beoefend (WHATELEY, STANLEY, JEVONS) en werd ook hier te lande behandeld door LAND en B. SPRUYT; zij maakt attent op het verband tusschen taal en denken, woord en begrip en ook op de gevaren, die in dat verband liggen en maakt ook bekend met philosophische termen. De eigenlijke moeilijke problemen worden wel niet behandeld, maar er wordt toch de aandacht op gevestigd. De quaestie is evenwel, dat deze formeele logica niet let op den logischen oorsprong van de begrippen, waarmede men opereert. In het algemeen kan men zeggen, dat zij alleen georienteerd is aan de populaire natuuropvatting [3]). Zoo hangt ook ARISTOTELES' logica nauw samen met zijn metaphysica [4]), gaat ze uit van de afbeeldingstheorie. Grondgedachte van ARISTOTELES is, dat men het denken op zich zelf als zelfstandige geestesfunctie kan beschouwen, dat er is een formeel-analytische waarheid, dat wij de betrekking op een „zijn" buiten beschouwing kunnen laten, dat het denken zou kunnen abstraheeren van het zijnde [5]). Bij KANT ontstond de gedachte aan een logica, die niet enkel op de verbinding van begrippen, maar op de „gegenständliche" kennis

---

[1]) UEBERWEG, Syst. d. Logik. p. 24: der Vater der Logik als Wissenschaft. MELLONE, Introd. Textbook of Logik p. 4: The real founder of Logik as a science.

[2]) cf. B. SPRUYT, Leerb. d. form. Logica, p. 24.

[3]) cf. JEVONS, Leitfaden d. Logik. p. 10: door de waarneming krijgen we begrippen.

[4]) Reeds VIVES zag dit in (CASSIRER, Erkenntn. Probl. 1. 127ff).

[5]) cf. Metaph. IV 3. p. 1005 b 4: Aan de bestudeering van het zijn als zoodanig moet men niet beginnen, eer men zich heeft vertrouwd gemaakt met de analytica. — Deze is dus het werktuig, waarmede men opereert.

gericht is [1]). Zoo werd het doel der transzendentale logica: die Bedingungen der Objektssetzung überhaupt zu verfolgen und deutlich zu machen [2]). Dan wordt dus een zuiver-formeele logica, die als zoodanig niet logica van het object zijn zou, onaannemelijk en daarmee komt het probleem van het object in het centrum van het logisch onderzoek. Het object is hèt probleem der logica en vanuit dit gezichtspunt vervalt een zuiver-formeele logica, welke dus in de kern der zaak door KANT overwonnen is [3]).

Het is dus aan KANT zelf te danken, dat zijn bewering van den stilstand der logica sinds ARISTOTELES niet meer juist genoemd kan worden [4]).

Ongunstig is het oordeel, dat KANT velt over ARISTOTELES' kategorieënleer, zóó ongunstig, dat GOMPERTZ (Gr. D. 3. 28) het acht voortgekomen uit een miskenning van het doel, dat den schepper er van leidde. Maar KANT kòn ARISTOTELES niet volgen, daar hij *πού* en *ποτέ* niet als begrippen, maar als „Anschauungen" opvat [5]), m. a. w. ruimte en tijd aan de zinnelijkheid toewees [6]).

Al zijn dan ook de uitdrukkingen, die KANT hierbij bezigt: „er raffte sie auf, wie sie ihm aufstieszen" (III 98/9), en „sowie er sie fand, setzte er sie aufs blosze Ungefähr nebeneinander" (IX 105) te kras, juist het feit, dat ARISTOTELES langs empirischen weg (cf. S. AICHER. K's Begriff d. Erk. vergl. m. d. d. A. 1907. p. 37 noot 5) tot zijn kategorieën

---

[1]) CASSIRER, l. c. 2. 640.

[2]) id. 748.

[3]) NATORP, Phil. u. i. Probl. p. 38. Evenwel heerscht ook onder Kantianen een groot verschil in opvatting over de waarde der formeele logica en haar verhouding tot de transzendentale logica, tot de kenleer. Zie KOPPELMANN, Unters. z. Logik I, Einl.

[4]) cf. VORLAENDER, Gesch. d. Phil. 1, 127.

[5]) cf. DEUSSEN, Phil. d. Griechen, p. 339.

[6]) cf. TRENDELENBURG, H. B. I. 271.

gekomen is, zonder de zuivere hoofdbegrippen der zinlijkheid van die van het verstand te scheiden, was voor KANT aanleiding tot zulk een ongunstig oordeel (cf. ZELLER 2. 2. 164/5).

Maar — hoewel door KANT niet met zooveel woorden gezegd — er is nog iets anders [1]): de gedachte, die aan ARISTOTELES' dingbegrip ten grondslag ligt, staat fundamenteel tegenover KANTS dingbegrip. ARISTOTELES gaat er van uit, dat slechts het enkele, concrete object der kennis kan zijn; de dingen zijn hem gegeven en daarmede de hoofdpraedicaten der dingen, waarom dan ook de kategorie van het ding zelf voorop gesteld wordt. Bij KANT daarentegen is het ding niet slechts niet het gegevene, maar is het het allerlaatste, het doel, het opgegevene. Als dus KANT, evenals HEGEL en J. S. MILL [2]), in de Aristotelische opsomming een principe mist, hebben wij den grondslag van ARISTOTELES kategorieënleer in zijn dogmatisme te zoeken. Zooveel is evenwel zeker, dat ARISTOTELES zelf geen wetenschappelijke fundeering of een afleiding dezer kategorieën uit een principe geeft [3]), en ook dat de kategorie voor KANT een geheel andere beteekenis heeft dan voor ARISTOTELES. In zooverre is zijn aansluiting bij ARISTOTELES dus misleidend. Merkwaardig blijft intusschen, dat KANTS critiek van ARISTOTELES' kategorieën overlaat: substantia, qualitas, quantitas, relatio, habitus en van de postpraedicamenten: oppositum en habere, welke — volgens F. HUHN [4]) — overeenkomen met de door KANT opgestelde groepen: Quantität, Qualität, Relation, Modalität.

---

[1]) cf. NATORP, Platos Ideenlehre, p. 399/401.

[2]) cf. GOMPERZ, Gr. D. III. 28.

[3]) cf. VORLAENDER, Gesch. d. Phil. I, 227.

[4]) „Die Kategorienlehre bei A. u. K." Arch. f. Gesch. d. Phil. 1926. 254f.

DERDE HOOFDSTUK.

Scepsis.

Aan de Sceptici, „van wie ons evenwel niets anders over is, dan de beide werken van SEXTUS Empiricus, waarin hij alle sceptische argumenten bijeengebracht heeft" [1]), wijdt KANT een bespreking in de „Einl. z. Logik" (VIII 348). De eerste groote twijfelaar was Pyrrho [2]). De PLATO opvolgende hoofden der Academie helden steeds meer naar het Scepticisme over, waarom de Sceptici ook Academici genoemd werden. De opvolgers van PYRRHO weken in denkwijze en methode van philosopheeren veel van de dogmatici af. Zelfs bij den grootsten schijn van waarheid onthielden zij zich van hun oordeel: non liquet (16. 455), ἐποχή (15. 397). Hun principe was: de philosophie bestaat in het evenwicht van het oordeelen en leert ons den valschen schijn ontdekken. PYRRHO loochende de zekerheid der dogmata maar niet die der ervaring, maar andere Sceptici loochenden zelfs de zekerheid der zinnelijke gewaarwordingen. Zij zeiden niet slechts: „dasz im allgemeinen Urtheile des von der Erfahrung abgesonderten Verstandes nichts als bloszer Schein sey, sondern auch in aller Erfahrung." (Vorl. ü. Metaph. Gesch. d. Phil.).

De verhouding van Pyrrhoneërs en Academici [3]) komt bij KANT niet duidelijk uit en ook het door KANT aangeduide verschil tusschen PYRRHO en andere Sceptici is ons

---

[1]) FORMEY, Hist. Abr. p. 106: l'arsenal de l'ancien Pyrrhonisme.

[2]) Van wien II 305 een sage verteld wordt, die wij lezen bij D. L. IX, 68.

[3]) „Vetus quaestio et a multis scriptoribus graecis tractata". GELLIUS. N. A. XI. 5.

niet bekend. Wij weten wel, hoe de Academici, onder leiding van ARCESILAUS [1]), anders georienteerd waren dan PYRRHO en zijn latere aanhangers, die, niet twijfelend aan de existentie van het verschijnende, onderscheid maakten tusschen het verschijnende en het onbekende er aan ten grondslag liggende, en zoo een neiging tot empirisme toonden.

Maar dat er een onderscheid was tusschen PYRRHO en andere Sceptici, die zelfs de zekerheid der zinnelijke gewaarwordingen loochenden, dunkt ons niet houdbaar. Immers, juist PYRRHO is het geweest, die, terwijl reeds velen vóór hem de betrouwbaarheid der zinnelijke waarneming in twijfel trokken, dezen twijfel tot uitgangspunt van zijn philosopheeren maakte.

Op te merken valt, dat KANT met geen enkel woord meent te moeten wijzen op de ethiek der Scepsis, die toch vooral bij PYRRHO zijn geheele philosophie beheerschte. Nadruk te leggen op de kenleer der Sceptici, met verzwijging van hun ethiek is in zooverre juist gezien, als het alleen hun kenleer is, die voor ons thans nog waarde heeft. Toch hadden wij mogen verwachten, dat KANT hierbij op de „Glanzleistung" [2]) der Sceptici gewezen had, n.l. op de behandeling der these, volgens welke aan de kenbaarheid van een wetmatigen natuursamenhang getwijfeld moet worden, de subtiele analyse van het causaliteits principe, door SEXTUS overgeleverd, waardoor speciaal AENESIDEMUS de voorlooper is geworden van HUME en KANT. In zooverre kunnen wij dus met PAPPENHEIM [3]) zeggen, dat KANT SEXTUS en het Grieksche Scepticisme te weinig „gewürdigt" heeft.

Als KANT vermeldt de onderscheiding tusschen αἰσθητὰ

---

[1]) Wiens gezegde: auch das ist nicht einmal gewisz, dasz alles ungewisz sey, KANT (16. 455) ontleent aan CICERO (Acad. I. 12. 45).

[2]) cf. R. RICHTER, Der Skeptizismus in der Philosophie I. 80.

[3]) Inl. op de Pyrrh. Grundz. p. 18.

καὶ νοητά (III 56/7), evenals die tusschen phaenomenon en noumenon (zie II 408, cf. Hst. I. p. 42 noot 1), vanaf de oudste tijden der philosophie gevonden bij „die Forscher der reinen Vernunft" (IV 66), dan is hij tot deze onderscheiding, naar alle waarschijnlijkheid, gekomen door de studie der oude Sceptici, speciaal door SEXTUS, met wien, volgens VAIHINGER [1]), KANT noodwendig bekend geweest moet zijn. Volgens SEXT. Math. VIII 216 stamt de terminologie, waarbij tegenover het φαινόμενον als αἰσθητόν het νοούμενον of νοητόν gesteld wordt, van AENESIDEMUS.

---

[1]) Comm. K. R. V. II. 117, waarbij deze verwijst naar GALUPPI, Considerazioni sull idealismo transsc.

VIERDE HOOFDSTUK.

Epicurus.

A. Natuurphilosophie.

„De oude Grieksche scholen geven ons meer voorbeelden van consequent denken dan onze syncretistische eeuw." (V 27). Zoo kenschetst Kant de „Lehrwert" der Grieken juist voor het moderne denken (Joël Gesch. d. Phil. 1. 45). Al spreekt Kant hier in het algemeen, wij mogen deze uitspraak toch speciaal laten slaan op de Epicureërs. Immers van Epicurus wordt gezegd (III 570), dat hij met zijn sensualistisch systeem veel consequenter te werk ging dan Aristoteles en Locke, daar hij nooit de grenzen der ervaring overschreed. En niet alleen op het gebied van het theoretische, maar ook op dat van het practische gingen de Epicurei, hoewel zij een verkeerd zedelijkheidsprincipe aangenomen hadden, toch consequent genoeg te werk (V 137) [1]), en hoewel ten nadeele van het practische, wakkert het empirische element in het Epicureïsme het weten aan en bevordert het (III 337/8).

De mechanische verklaringswijze heeft onder den naam atomistiek van Democritus tot op onzen tijd de principes der natuurwetenschap beheerscht (IV 443) [2]).

---

[1]) Zie ook Schink, Kant und die Stoa. Kantstud. 1913, p. 434.

[2]) cf. Lange, Gesch. d. Mat. ed. Recl. 1. 37: wir werden zeigen, dasz die moderne Atomistik durch schrittweise Umwandlung aus der Atomistik Demokrits hervorgegangen ist. cf. Gompertz, Gr. D. 1, 265.

KANT geeft dan toe, dat de theorie van LUCRETIUS [1]), of diens voorgangers, van EPICURUS, LEUCIPPUS en DEMOCRITUS met de zijne veel overeenkomst heeft. Met hen neemt KANT in zijn vroege periode als eersten toestand der natuur aan de algemeene „Zerstreuung" der oerstof van alle wereldlichamen of der atomen, zooals zij ze noemden (cf. I 265/6). Verder waren de „Wirbel", die uit de verwarde beweging der atomen ontstonden, een voornaam punt in het systeem van LEUCIPPUS en DEMOCRITUS en men treft ze, naar KANTS zeggen, ook in zijn systeem aan. En de zwaarte, die volgens EPICURUS de elementaire deeltjes tot vallen bracht, schijnt niet veel van de door KANT aangenomen aantrekkingskracht van NEWTON te verschillen, en de afwijking van de rechtlijnige valbeweging komt eenigermate overeen met de verandering der rechtlijnige „Senkung", die KANT uit de terugstootende kracht der deeltjes afleidt (I 227/9).

EPICURUS kan men noemen den voornaamsten philosoof der zinlijkheid (III 570): hij leidde alles af ex principiis sensitivis (16. 60). Volgens EPICURUS is alleen in de objecten der zinnen waarheid, al het overige inbeelding. Er is bij hem ruimte voor intellectueele begrippen, maar hij kent slechts sensibele objecten. Al onze begrippen zijn, volgens EPICURUS, die hierin te ver ging, ervaringsbegrippen der zinnen (Vorl. ü. Psych. 17).

In tegenstelling met PLATO (zie aldaar) verwierp EPICURUS geheel en al den nexus finalis. Daar men in de philosophie beide, nexus effectus en nexus finalis, moet verbinden, en zoo allereerst alles uit oorzaken moet afleiden, zoover als men maar komen kan, en dan ook een wezen moet aannemen, dat alles doelmatig ingericht heeft, is het uitgangspunt van

[1]) Wiens gedicht evenwel: „nicht der strengste Glaube beyzumessen ist" (Vorl. ü. Metaph. Gesch. d. Phil.) bij de beoordeeling van het Epicureïsme.

PLATO èn EPICURUS fout. EPICURUS' methode getuigt toch van een beter natuurphilosophisch begrip (cf. Vorl. ü. Metaph. Ontologie. p. 74) [1]).

In EPICURUS vinden wij een echt philosophischen geest (III 337/8 noot). Immers bij de verklaring der verschijnselen gaat hij zóó te werk alsof het veld van onderzoek onbegrensd is; de wereldstof neemt hij zoo aan, als ze zijn moet, wanneer wij haar door ervaring willen leeren kennen; onveranderlijke natuurwetten moeten volgens hem alles bepalen [2]) en wij moeten niet zoeken naar een buiten de wereld liggende oorzaak. Als wij naar deze principes te werk gaan, kunnen wij niet alleen de speculatieve philosophie verder brengen, maar ook de principes der moraal vinden.

Hoe KANT er toe kwam EPICURUS te prijzen als den besten natuurphilosoof onder alle denkers van Griekenland (VIII 348), die nooit de grenzen der ervaring overschreed en niet naar een buiten de wereld liggende oorzaak zocht, begrijpen wij, als wij bij BRUCKER o. a. lezen: porro et hoc observandum: abhorruisse EPICURUM a principiis et dogmatibus vel precario assumtis, vel obscuris, incertis vagisque; ducem naturam et experientiam elegisse, sensuum iudicio admisso (1. 1254). Deum ipsum ex mundi fabrica prorsus exclusit (1. 1266).

KANTS opmerkingen over EPICURUS' kenleer als sensualisme dunken ons niet onjuist, want zeker is de hoofdtrek van zijn kanoniek sensualistisch (cf. NATORP. Forsch. z. Gesch. d. Erk. Pr. i. Alt.). De waarnemingen zelve zijn *waar*.

---

[1]) Hier blijkt, hoe KANTS waardeering steeds meegaat met eigen ontwikkeling. Wijst een uitlating als deze (cf. p. 81, noot 1) er niet op, dat de Vorl. ü. Metaph. vroeger gesteld moeten worden dan de K. R. V.? Reeds II 435 (Ao. 1770) wordt de „temeraria citatio supranaturalium" „pulvinar intellectus pigri" genoemd.

[2]) cf. II. 434: Omnia in universo fieri secundum ordinem naturae quidquidem principium EPICURUS absque ulla restrictione . . . profite(n)tur.

Aan elk begrip moet een onmiddellijke waarneming voorafgaan. Of en in hoeverre nu bij de vorming van begrippen een geesteswerkzaamheid door EPICURUS aangenomen wordt, is een dubieuse kwestie, die bij de bespreking van het begrip προλήψις nog ter sprake zal komen.

Maar hoewel dus de hoofdtrek van EPICURUS' kenleer sensualistisch is, moeten wij in herinnering brengen, dat er een punt is, dat dit sensualisme verbreekt. Immers de basis van het atomisme is, zonder dat dit door EPICURUS opgemerkt is, eerder anti-sensualistisch.

Het atomisme heeft in zijn fundamenteele stelling: gigni de nihilo nihil (cf. p. 84 noot 4) of m. a. w.: de som der materie blijft steeds dezelfde, een rationeelen grondslag [1]), een ontologisch principe van Eleatische herkomst (NATORP. Forsch.). Duidelijker dan aan het atoombegrip is dit te zien aan het begrip van het ledige. In beide is, in strijd met de zinnelijke aanschouwing, een zuiver, streng denkelement tot grondslag van het zijnde gemaakt [2]). En het is van belang er op te wijzen, dat dit door KANT heel goed gezien en uiteengezet is: . . . . . leere Räume als wirklich an zu nehmen, dazu kann uns keine Erfahrung, oder Schluss aus derselben, oder notwendige Hypothesis, sie zu erklären, berichtigen (IV 446) [3]).

Al is het waar, dat speciaal LUCRETIUS spreekt van onveranderlijke natuurwetten, toch staat niets meer het Epicureïsme tegen dan de gedachte van een alles beheerschende natuurnoodwendigheid; naast de ἀνάγκη stelt het de τύχη en de declinatie, die tezamen het wereldgebeuren bepalen.

Het is juist, dat EPICURUS niet zocht naar een buiten de

---

[1]) cf. SCHINK. KANT u. d. gr. Nat.-Phil. Arch. f. Gesch. 20. 419.
[2]) COHEN. Krit. Nachtr. z. LANGE. Gesch. d. Mat. 1898.
[3]) cf. SCHINK. t. a. p. 413/5.

wereld liggende oorzaak. Hem was het er om te doen τὸν φοβούμενον λύειν ὑπὲρ τῶν κυριωτάτων. Dit kon slechts een materialistische natuurphilosophie, die de wereld uit zuiver-mechanische principes verklaarde en in den dood het einde des levens zag. Natuurphilosophie was voor EPICURUS geen „Selbstzweck" maar middel tot het ἀθορύβως ζῆν. En uit dien hoofde wijst hij dan ook af het zoeken naar één oorzaak, de uitsluitende geldigheid van één hypothese, zoodat KANTS opmerking wel juist is, maar toch ook hier de critiek niet had mogen ontbreken.

Op verschillende andere fundamenteele punten ontbreekt evenwel de critiek niet en dat wel in die mate, dat de lof welhaast geheel verduisterd wordt.

Niettegenstaande alle overeenkomst blijft er een wezenlijk onderscheid tusschen de oude kosmogonie en de tegenwoordige (I 228). En het is in het bijzonder het begrip „ungefährer Zufall", waarover KANT niet genoeg zijn kritiek [1]) kan doen hooren, het blinde toeval, dat de atomen zóó gelukkig laat samentreffen, dat ze een welgeordend geheel vormen (I 334). De oorsprong aller schepselen zou ook in dit blinde toeval te zoeken zijn [2]) en de „Vernunft" uit de „Unvernunft" af te leiden zijn. Niets kan „unvernünftiger"

[1]) Het is evenwel duidelijk, dat deze critiek uit dezen vóórcritischen tijd niet voortkomt uit natuurphilosophische bezinning, maar uit antipathie tegen zulk een on-christelijk systeem. KANT gaat een eind met EPICURUS mede, maar niet ten einde toe. Hij blijft niet staan bij het aannemen van een allereerste beweging en grondvorm der materie (Vorl. ü. Metaph. Kosmologie 107), maar ziet in de noodwendigheid van den natuurbouw, haar afhankelijkheid van een oerwezen (I. 227/9). In het hoofdstuk over ANAXAGORAS vindt MEINERS gelegenheid (Gesch. d. Ursprungs etc. I. 672) in enthousiaste bewoordingen ANAXAGORAS te prijzen, die als eerste verkondiger van den waren God stelling neemt tegen elke toevals- of noodwendigheidsleer. Zóó doordrongen was men in KANTS tijd van EPICURUS' „godloochening", dat KANT er zelfs toekomt (III. 324) aan alle andere philosophen uit de oudheid het aannemen van een eersten beweger toe te schrijven.

[2]) cf. Vorl. ü. Metaph. Kosm. p. 107: „fielen auch zugleich alle Atomen zusammen bis Gestalten, Thiere, Menschen und alles *herauskam*".

zijn [1]), dan het clinamen der atomen in het leersysteem van DEMOCRITUS en EPICURUS (II 130, cf. IV 159/160). Elders noemt KANT het „unverschämt", dat EPICURUS verlangde, dat de atomen zonder eenige oorzaak van hun rechte valbeweging afweken om elkaar te kunnen ontmoeten. Bij DEM. en EPIC. was de beweging eeuwig en zonder „Urheber" en de „Zusammenstosz" de rijke bron van zooveel orde, een „Ohngefähr" en een toeval, waarvoor nergens een grond te vinden was (II 157), waartegenover KANT poneert (337): Alles gaat naar onveranderlijke wetten, „lauter Züge aus dem allerweisesten Entwürfe. Nicht der ohngefähre Zusammenlauf der Atomen des LUKREZ hat die Welt gebildet". Het systeem der „Kasualität", dat aan EPIC. en DEM. toegeschreven wordt, is, naar de letter genomen, zoo zichtbaar ongerijmd, dat het ons niet mag ophouden (V 469). De gevolgtrekkingen, die een verkeerd verstand uit onaanvechtbare grondstellingen trekt, zijn dikwijls zeer aanvechtbaar, en zoo stond het ook met EPICURUS, niettegenstaande zijn hypothese een grooten geest doet kennen.

Nadat wij zoo enkele hoofdgedachten van KANTS kritiek op EPICURUS' natuurphilosophie hebben weergegeven, willen wij KANTS beschouwing nader onder de oogen zien. Al dadelijk treft ons KANTS gelijke beoordeeling van DEMOCRITUS en EPICURUS in zake de leer der „Kasualität", „ungefährer Zufall" en „Clinamen der Atomen". Onderscheid tusschen beider leer schijnt KANT niet gezien te hebben [2]). In het

---

[1]) cf. Philalethes (LEIBNITZ. Nouv. Ess. ed. Cass. p. 520): „diese blinde und erkenntnislose Prinzip", en LIEBMANN (Zur Analysis der Wirklichkeit, 322/3): „Ein dummer Zufall, ein planloses Uhngefähr, nicht allein ohne Zweck, nein auch ohne Gesetz, ruft die unendlich reiche Gestaltenfülle in der Natur hervor".

[2]) Wel doet dit PLATNER, Phil. Aphor. IV. 913 (zie Inl. § 4. C. 20): „Epicurus' System ist blinde Zufälligkeit, so wie das System des Demokritus blinde Notwendigkeit".

algemeen werd (cf. LANGE, Gesch. d. Mat. ed. Recl. 1. 34/5), sinds de critiek op de scholastiek aanving, de atomistiek gezien in den haar door EPICURUS gegeven vorm. EPICURUS was nu eenmaal ethisch gericht en nam DEMOCRITUS' atoomleer slechts over om bepaalde religieuse voorstellingen uit den weg te ruimen en zoo beweerde reeds de oudheid, om hem te smaden, dat hij zich DEMOCRITUS' atoomleer en ARISTIPPUS' lustleer had toegeëigend (D. L. 10. 4.). Maar al zegt LANGE (id. 1. 37): „DEMOKRITS ganze Philosophie wurde schlieszlich von EPIKUR absorbiert", toch moeten wij het onderscheid blijven zien. Het misverstaan van DEM. is reeds vroeg begonnen; PLATO (Philebus 28*d*) en ARISTOTELES (Phys. 2. 4. 196*a* 24) maakten DEMOCRITUS tot verdediger van het toeval. Ook LACTANTIUS Instit. div. 1. 2. Alleen CICERO heeft het in dezen beter gezien: DEMOCRITUS censuit omnia ita fato fieri, ut id fatum vim necessitatis afferret (de fato 17. 39); DEM. auctor atomorum, accipere maluit necessitate omnia fieri; quam a corporibus individuis naturales motus avellere (ut fecit EPIC.) (de fato 102. 23); EPIC. invenit, quod videlicet, DEMOCRITUM fugerat: ait atomum, cum pondere et gravitate directo deorsum feratur, declinare paulum (de nat. d. 1. 25. 69).

Beide, DEMOCRITUS en EPICURUS, werkten met de begrippen ἀνάγκη en τύχη. Maar bij DEMOCRITUS was de ἀνάγκη een eeuwige, oorzaaklooze noodwendigheid en tevens hetzelfde als de δίνη en de τύχη of ταὐτόματον[1]) een oorzaak, die wegens de ἀταξία van haar objectief volstrekt gedetermineerde bewegingen den menschen geen steunpunt geeft tot een zekere gevolgtrekking van haar

---

[1]) Dit begrip interpreteert CICERO — in navolging van ARISTOTELES — als toeval. (von PETER, Das Problem d. Zufalls i. d. Gr. Phil. 19/20).

werking, dus een grensbegrip van onze kennis [1]), terwijl hij principieel aan het natuurwetenschappelijk ideaal vasthield om de wereld als een door strenge wetten van causale natuurnoodwendigheid beheerscht systeem op te vatten. Bij EPICURUS daarentegen is de τύχη evenzoo werkelijk als de ἀνάγκη, als welke hij o. a. de zwaarte der atomen, uit welke hun val met noodwendigheid volgt, aanneemt. Het ἀνάγκη-begrip van DEMOCRITUS wordt zelfs heftig door hem bestreden: ὁ τὴν ὑπὸ τινων δεσπότιν εἰσαγομένην πάντων ἀνάγκην ἀγγέλλων. . . . . κρεῖττον ἦν τῷ περὶ θεῶν μύθῳ κατακολουθεῖν ἢ τῇ τῶν φυσικῶν εἱμαρμένῃ δουλεύειν. (D. L. 10. 133.) cf. ook zijn spreuk: κακὸν ἀνάγκη, ἀλλ' οὐδεμία ἀνὰγκη ζῆν μετὰ ἀνάγκης.

Over de δίνη, zwaarte en declinatie komen wij straks nog te spreken.

KANTS critiek op EPICURUS is dus juist, niet zoozeer wegens de uit zijn leer volgende godloochening, als wel omdat de toevalsleer elke natuurwetenschap onmogelijk maakt [2]), ja, op zich zelf reeds een logische onmogelijkheid is [3]). Te weinig let KANT dus op de door DEMOCRITUS geleerde natuurnoodwendigheid: οὐδὲν χρῆμα μάτην γίνεται, ἀλλὰ πάντα ἐκ λόγου τε καὶ ὑπ' ἀνάγκης m.a.w.: niets geschiedt zonder mechanische oorzaak, de voorwaarde van elke rationeele natuurkennis [4]).

---

[1]) Deze subjectieve wending van het begrip toeval vinden we ook in een aan HIPPOCRATES toegeschreven stelling: ἡμῖν μὲν αὐτόματον, αἰτίᾳ δ' οὐκ αὐτόματον. cf. WINDELBAND, Die Lehren vom Zufall. p. 20, von PETER, l. c. p. 43/4.

[2]) cf. SCHINK, t. a. p. pag. 412/3.

[3]) Von PETER, l. c. p. 41/2.

[4]) Een andere stelling van DEMOCRITUS (cf. SCHINK t. a. p. pag. 418), n.l. betreffende de „Beharrlichkeit der Substanz", neemt KANT, waarschijnlijk zonder hierbij aan DEM. te denken, naar den zin als de eerste analogie der ervaring in zijn Kr. d. r. Vern. op. Hij zegt hier o.a.: Gigni de nihilo nihil, in nihil nil posse reverti, waren zwei Sätze, welche die Alten unzertrennt verknüpften" (III. 173). Terwijl wij deze stelling elders

Ook de door DEMOCRITUS aangenomen, oorzaaklooze oerbeweging (zie pag. 89) is een stelling, die doet denken aan KANTS opvatting der natuurwetenschap als bewegingsleer, waarbij de vraag, van waar de beweging komt, onbeantwoord blijft [1]).

KANT had dus beter DEMOCRITUS een echt philosophischen geest kunnen noemen [2]), daar bij EPICURUS de physica in nauw verband staat met, ja, ondergeschikt is aan zijn ethiek [3]). Physica dient hem tot practisch nut en het clinamen der atomen is zuiver een uitvinding van EPICURUS als een soort individueele zelfbepaling of willekeur. Immers de

(II. 435) met andere bewoordingen tegenkomen, hebben we hier te doen met een versregel van PERSIUS, terwijl wij een woord van dezelfde strekking ook bij LUCRETIUS de R. N. 1. 150 (cf. 154/5, 237, 248, 266, 544) tegenkomen, maar meer nog ontmoeten wij deze stelling in de Grieksche literatuur bij ANAXAGORAS (R. P. 150), XEN. Mem. 1. 1. 14, PLATO Phaedo 70d, 71d, 72d. ARIST. Metaph. I. c. 4., DIOG. L. 10. 39, cf. ZELLER, Gesch. 2. 691. Het is het fundament van de physica van DEMOCRITUS en EPICURUS cf. nog D. L. 9.44: *μηδὲν ἐκ τοῦ μὴ ὄντος γίνεσθαι* en D. L. 10.38: *οὐδὲν γίνεται ἐκ τοῦ μὴ ὄντος.*

Maar met „die Alten" behoeft KANT volstrekt niet juist het oog gehad te hebben op DEMOCRITUS. SEXTUS Emp. schrijft hem toe aan alle *δογματικοί* (Pyrrh. III. 148), waartoe hij o.a. rekent ARISTOTELES en EPICURUS en de Stoici en eenige anderen (id. I. 3). In het aan KANT allicht bekende Magazin van HISZMANN spreekt ABBÉ LE BATTEUX (3e Bd. 1780, V.) van den „Grundsatz, den ANAXAGORAS mit allen alten Physikern annahm" en hij vervolgt: „der Satz, den man gewöhnlich zu übersetzen pflegt: Aus nichts wird nichts. Ex nihilo nihil fit, in nihilum nil posse reverti." En als KANT deze stelling dan ook in het Latijn weergeeft, behoeft dit in het geheel geen verwondering te wekken. (cf. Inl. p. 14 noot 4).

[1]) cf. A. STADLER, Kants Theorie der Materie. 3e Dl. IV.

[2]) cf. SCHINK, t. a. p. pag. 418.

[3]) Zou dit niet de beteekenis er van zijn, dat van EPICURUS wordt gezegd: „er habe Wissenschaft vernachlässigt und nur desto mehr auf Weisheit gesehen"? (Vorl. ü. Metaph. Einl.) En vinden wij een dergelijk gezegde niet bij FORMEY, Hist. Abr. p. 103?

Wij lezen hierover ook bij SEXT. adv. Math. 5 (vert. PAPPENHEIM, Erl. z. Pyrrh. Grundz. Bk. III. § 249): „Wenn EPIKURUS sich gegen die Wissenschaften *(μαθήματα)* erklärte, so geschah das aus anderen Ansichten und Beweggründen, als bei den Anhängern PYRRHONS". EPICURUS deed het volgens SEXT. uit booze gezindheid tegen zijn vroegere leermeesters. Bij de vraag naar KANTS bron zullen wij evenwel eerder te denken hebben aan CICERO, die den Epicureër laat zeggen: nihil opus esse eum, philosophus qui futurus sit, scire literas (de Fin. II. 4. 12. cf. I. 21. 71).

mechanische wereldverklaring laat strikt genomen, voor de vrije zelfbepaling van het individu geen plaats. Ten gunste der wilsvrijheid verbrak EPICURUS de consequentie van deze wereldverklaring door de theorie der παρέγκλισις (cf. D. L. 10. 133/134). En zoo bezien wordt de door KANT aan EPICURUS toegezwaaide lof steeds problematischer. Immers KANT looft hem als physicus, maar laakt hem als practicus, waarover straks.

Maar hoe staat het nu met de op pag. 78 genoemde punten van overeenkomst? [1]) Laten wij ons in aansluiting daaraan de volgende vragen stellen:

1. In hoeverre neemt KANT mèt DEMOCRITUS en EPICURUS als eersten toestand der natuur de algemeene „Zerstreuung" der oerstof van alle wereldlichamen of der atomen aan?

2. In hoeverre treft men de „Wirbel", die uit de verwarde beweging der atomen ontstonden, in KANTS systeem aan?

3. Verschilt werkelijk de zwaarte, die volgens EPICURUS de elementaire deeltjes tot vallen bracht, „niet veel" van de aantrekkingskracht van NEWTON?

4. En komt de afwijking van de rechtlijnige valbeweging „eenigermate" overeen met de verandering der rechtlijnige „Senkung", die wij uit de terugstootende kracht der deeltjes afleiden?

Het is in de voorrede van zijn „Naturgeschichte und Theorie des Himmels" van 1755, dat KANT de genoemde punten van overeenkomst opsomt. Later heeft hij zich niet meer in bijzonderheden over de Grieksche natuurphilosophie uitgelaten. Laat ons dus aan de hand van dit jeugdwerk zien, hoe KANT zich in dezen tijd het ontstaan van de wereld en van de natuurorde denkt.

---

[1]) Eenigszins in afwijking van onze vorige methode zullen wij, evenals bij het begrip πρόληψις, op deze materie breeder ingaan. De reden hiervan is, dat KANT zelf zich hier meer bepaaldelijk rekenschap geeft van zijn verhouding tot of overeenkomst met de antieken.

In den eersten, op het niets volgenden, toestand moet alle materie, opgelost in haar elementaire grondstof, de gansche wereldruimte gevuld hebben. De rust duurt slechts een oogenblik. De verstrooide elementen van een dichtere soort verzamelen uit hun omgeving om zich heen door de aantrekkingskracht alle materie van minder specifieke zwaarte, maar de natuur heeft nog andere krachten (266).

Welke zijn dan volgens KANT de krachten, die de natuurorde teweeg brengen?

1. De attractie, waarmee de materie begaafd is, de aantrekkingskracht, een buiten twijfel staande natuurwet. Deze aantrekking is onbeperkt en algemeen werkzaam, strekt zich uit over alle materie; zij is de bron van alle beweging en eerder dan alle beweging. Dit attractie-vermogen heeft niet alleen de zon, maar hebben alle planeten. Deze „Senkungskraft", die op de oppervlakte der planeten de zwaarte genoemd wordt, wordt daarom ook vaak „Centralkraft" (Centripetalkraft of Gravität genoemd). Evenwel is er ook een algemeene „Senkung" der planeten naar de zon waar te nemen. Deze „sinkende" kracht „zielt allenthalben zu der Sonne hin".

Uit de door het omlaagzinken verkregen snelheid ontstaat een „versnelde" beweging, die dus als gevolg der „sinkende" kracht kan beschouwd worden (337) en deze „schieszende" zou, na botsing, de hemellichamen in rechte richting in het oneindige doen verdwijnen, als niet de „sinkende" kracht ze in een kromme baan om de zon zou doen gaan (245).

2. De terugstootende kracht, welke de natuurwetenschap van NEWTON niet zoo duidelijk kan maken als de eerste, neemt K. aan bij de fijnste oplossing der materie, als b.v. bij de dampen (denk aan de imponderabilia van HOBBES). Deze terugstooting, die evenals de aantrekking overal en altijd werkzaam is, modificeert de beweging, die de attractie

aan de stof geeft. Uit deze terugstootende kracht, die zich vn. uit, wanneer de materie in fijne deeltjes opgelost is, leidt KANT een verandering der rechtlijnige „Senkung" af. Er zijn n.l. ook krachten, die de hemellichamen van den rechten val afbuigen. Lichamen, die er naar streven op een ander lichaam te vallen, krijgen een stoot op zij. Dan slaat de loodrechte val om in cirkelbewegingen, die het middelpunt der „Senkung" omvatten. Zoo ontstaan er groote „Wirbel" (267).

Het is KANT er om te doen NEWTONS principes a. h. w. tot overwinning te brengen, tegenover de school van DESCARTES en LEIBNITZ, die alle beweging herleidden tot directe aanraking, druk of stoot, der lichamen [1]). NEWTON had evenwel halt gemaakt voor het ontstaan van ons planetensysteem [2]). Een beschrijving hiervan wordt nu door KANT ondernomen, overeenkomstig de theorie van NEWTON. Willekeurig neemt hij daartoe als gefingeerden aanvangstoestand de algemeene verstrooiing der deeltjes, den chaos [3]). Door de werkzaamheid van de krachten der aantrekking en afstooting, krachten, welke KANT zonder ze nader te bewijzen eenvoudig aan NEWTON ontleent [4]), komt er beweging in dien chaos en ten slotte ontstaat de „Kreisbewegung". Later pas ondernam hij het te deduceeren de noodwendigheid om aantrekkende krachten aan te nemen. (1756. Physische monadologie) [5]), en nog later (in de Metaph. Anf.) blijkt, dat ons verstand eerst de repulsie aan de materie toekent, maar ten slotte de attractie kentheoretisch prius wordt [4]). Tegenover de M. A. vertoont de Naturgesch. duidelijk zijn dogmatische zienswijze [6]).

---

[1]) cf. K. DIETERICH. KANT und NEWTON, p. 4.
[2]) cf. K. DIETERICH, l. c. p. 18.
[3]) cf. K. DIETERICH, l. c. p. 21.
[4]) cf. A. STADLER, KANTS Theorie der Materie, 2e Dl. II.
[5]) cf. K. DIETERICH, l. c. p. 48.
[6]) cf. A. STADLER, l. c. 2e Dl. I.

Thans zullen wij pogen de opgeworpen vragen te beantwoorden [1]).

Bij den eersten aanblik zouden we wel geneigd zijn overeenstemming te zien. Beiden gaan uit van een chaos, en uit de „Wirbel"-beweging ontstaat de orde. Alle deeltjes stroomen naar het middelpunt samen door de aantrekkingskracht, maar worden door de afstootende kracht van hun rechte lijn afgebracht. *Màár*: 1. en 2. Bij DEMOCRITUS heeft de tegenwoordige wereldtoestand zijn begintoestand in de „Wirbel"-beweging. Wat daaraan voorafgaat, kan men de oer-beweging noemen. Deze is eeuwig, oorzaakloos, maar zonder bepaalde richting: *ἀεὶ κινεῖται τὰ ἄτομα*. De *δίνη* brengt orde, is de oorzaak der wereldvorming en van de beweging der sterren. DEMOCRITUS noemt haar *ἀνάγκη* (D. L. IX. 45) [2]).

Evenals DESCARTES, als hij de heele natuur wil construeeren uit uitgebreidheid en beweging, m. a. w. als hij met de oude atomisten alle krachten slechts uit onzichtbare, elementaire bewegingen der materieele deeltjes wil verklaren, mèt DEMOCRITUS een eeuwige, oorzaaklooze oerbeweging moet aannemen, vormen de „Wirbel" van DEMOCRITUS een hoofdmoment van zijn leer. ROSENBERG spreekt zelfs van de DESCARTES'SCHE „Wirbelverbrämung". Reeds bij den begintoestand was de stofzee in „Wirbel" gedeeld, die zich elk om een as draaiden.

DESCARTES' „Wirbel" theorie wilde HUYGENS eerst nog opnemen en zoo naast de rechtlijnige een „kreisförmige" beweging stellen.

---

[1]) Waarbij wij v.n. steunen op de studies van:
A. GOEDECKEMEIER, EPIKURS Verhältnis zu DEMOKRIT in der Naturphil.
K. LASSWITZ, Geschichte der Atomistik.
F. ROSENBERGER, I. NEWTON und seine Physikalischen Principien.

[2]) Waartegenover CICERO (de Nat. D. I. 24. 66): ex his effectum esse caelum atque terram, nulla cogente natura, sed concursu quodam fortuito, hiertoe foutievelijk geleid door de opvatting der Epicureeërs.

Bij NEWTON is deze volkomen uitgeschakeld en bij KANT is de „Wirbel"-beweging een gevolg van de modificeering van de attractiebeweging, de terugstooting [1]), zoodat zij niet meer aan het begin der wereldvorming staat en dus niet te vergelijken is met DEMOCRITUS' δίνη en er derhalve enkel een overeenkomst in wóórden is.

Wij hadden dus mogen verwachten, dat KANT duidelijker in het licht had gesteld het verschil tusschen de door hem aangenomen „Wirbel" en de door DEMOCRITUS aangenomene.

3. Wij komen nu tot het derde punt.

Volgens EPICURUS brengt de zwaarte der atomen deze tot vallen. Of ook DEMOCRITUS aan de atomen βαρύτης toegekend heeft, is een veel omstreden punt. Indien wel, dan toch in geen geval als een speciaal geval van een algemeene aantrekking, maar alleen als gewicht. Wat bij DEMOCRITUS de δίνη bewerkt, bewerkt bij EPICURUS de zwaarte, waarbij hij aan ARISTOTELES het begrip der natuurlijke beweging ontleent. Deze „senkrechte" val [2]), n.l. de val der atomen, in de oneindige ledige ruimte is dus EPICURUS' oer-beweging [3]), maar dan wordt hun samentreffen een moeilijk probleem, tot welks oplossing EPICURUS komt tot zijn declinatie.

Zonder ons in de historische ontwikkeling te begeven, willen wij nog doen uitkomen de beteekenis van NEWTONS aantrekkingskracht.

In de eerste plaats mag er op gewezen worden, dat EPICURUS de zwaarte als een eigenschap der atomen beschouwde,

---

[1]) Later, in de Metaph. Anf., ziet KANT in, dat de „Kreisbewegung" een „continuirlische" richtingsverandering van het lichaam is (cf. A. STADLER, KANTS Theorie der Materie, Ie Dl. I.).

[2]) ἡ φορὰ ἡ κάτω διὰ τῶν ἰδίων βαρῶν.

[3]) Maar is dan in het oneindige een boven en beneden? En heel primitief antwoordt daarop EPICURUS: de beweging in de richting van het hoofd naar de voeten is die naar beneden. „Heeft dan τὸ κενὸν πόδας?" vraagt PLUTARCHUS.

die ze tot vallen bracht, waartegenover NEWTON niet moede wordt er op te wijzen, dat de zwaarte den lichamen niet wezenlijk toekomt.

Met de aardsche zwaarte is de hemelsche centraalkracht identiek. Meestal spreekt hij enkel van aantrekking, daarbij de vraag latende rusten, waardoor deze ontstaat. In een brief aan BENTLEY (1693) verklaart hij, dat het hem onbegrijpelijk is, hoe onbezielde materie zonder bemiddeling van een immaterieel iets op andere materie kan werken zonder wederzijdsche aanraking, zooals geschieden zou, wanneer de gravitatie in den zin van EPICURUS aan de materie eigen en inhaerent zou zijn. De gravitatie moet door een agens, hetzij materieel, hetzij immaterieel veroorzaakt zijn.

Op het wezen van de gravitatie wil hij evenwel niet verder ingaan, maar ze slechts als phaenomenon beschouwen. NEWTON zelf voelt dus een principieel onderscheid tusschen zijn opvatting der zwaarte en die van EPICURUS.

En wij zullen hem daarin gelijk moeten geven, daar zwaarte in EPICURUS' zin ook zou toekomen aan één lichaam, afgezien van eenig ander lichaam, terwijl zwaarte in Newtoniaanschen zin een relatie aanduidt.

4. Nu rest nog het laatste punt, waardoor EPICURUS aan DEMOCRITUS' leer een wending gegeven heeft, die een principieele wijziging beteekent. Immers DEMOCRITUS' fundament is de ἀνάγκη en juist deze wil EPICURUS er uit lichten om den vrijen wil te handhaven (cf. LUCR. de R. N. 2. 254 quod fati foedera rumpat). LUCRETIUS beschrijft deze declinatie-theorie als volgt: alle lichamen vallen door hun zwaarte nederwaarts, maar nu en dan wijken zij een weinig van de rechte baan af (2. 219: spatio depellere paulum, 2. 243: quare etiam atque etiam paullum clinare necesse est, 2. 292: exiguum clinamen principiorum) en critisch schrijft CICERO:

(de Fin. 1. 6. 19, cf. de N. D. 1. 24. 66 en 26.73) declinare dixit atomum perpaulum .... (ait enim declinare atomum sine causa quo nihil turpius physico, quam fieri sine causa quidquam dicere), hoewel CICERO toch met het ἀνάγκη-begrip van DOMOCRITUS niet voldoende rekening houdt, als hij bij DEM. gewag maakt van een concursus quidem fortuitus (Tusc. D. 1. 1. 22) of een concursio fortuita (id. 1. 18. 42), waardoor alles ontstaat, nulla cogente natura (de N. D. 1. 24. 66).

Waarom EPICURUS deze derde soort van beweging behalve „pondus" en „plaga", die ontstaat „quum declinat atomus intervallo minimo (id appellat ἐλάχιστον)", aanneemt, verklaart CICERO, evenals LUCRETIUS, hieruit, dat hij vreesde, dat dan van vrijheid geen sprake meer zou zijn (de Fato 10. 22/23). En al was een andere factor nu ook zijn verdediging van het toeval en de door de declinatie ontstane mogelijkheid van botsing en ten slotte van wereldvorming, de ethische factor valt niet te loochenen. Hij wilde de verantwoordelijkheid redden. Geen necessum intestinum (LUCR. d. R. N. 2. 289) mag ons dwingen: Ubi ipse tulit mens sua cuique voluntas principium dat (id. 257). Hij is indeterminist. En als het dus een practische beweegreden geweest is, welke EPICURUS tot deze physische theorie bracht, maakt dàt de door KANT geziene overeenstemming met latere natuurwetenschap reeds wankel, al doelt KANT daarop toch wel, als hij spreekt over de ongerijmde inbeeldingen ten opzichte der oorzaak van de afwijking der rechtlijnige valbeweging en haar gevolgen.

Zooals wij zagen, ging KANT uit van twee krachten, attractie en repulsie, welke hij vergelijkt met de rechte daling en declinatie bij EPICURUS. KANT zegt van de repulsie, dat NEWTON aan deze niet zooveel duidelijkheid wist te verschaffen, als aan de eerste. Hoe staat het daar nu mede?

Wij moeten in het oog houden, dat het NEWTON niet te doen was om een physische verklaring der bewegingen, maar om alle bewegingen in hun wetmatigheid mathematisch te bepalen en nu is dit zijn groote verdienste, dat alle mechanische bewegingen tot een laatste oorzaak, de gravitatie van alle materie, herleid worden. Hoe men die gravitatie verder noemt, doet er niet toe: er is een centripetale kracht, die bewerkt, dat een lichaam naar een als centrum beschouwd punt getrokken wordt. De benamingen: aantrekking, stoot of streven naar het centrum, gebruikt hij door elkaar. Het is evenwel duidelijk, dat NEWTON niet bedoeld heeft een mechanische bemiddeling der attractie van twee verwijderde lichamen, anders zou hij — zoo zegt ROSENBERG — het aannemen van afstootende krachten in de materie niet zóó „schmucklos und nachlässig" ingevoerd hebben. Achter de 31e vraag in de „Optice" komt NEWTON n.l. te spreken over een afstootende kracht der materie en hij denkt hier aan snel afnemende aantrekkende krachten, op welke dan een sfeer van repulsie volgt. Evenals in de algebra daar, waar de positieve grootheden ophouden, de negatieve beginnen, moet ook in de mechanica daar, waar de attractie verdwijnt, een repulsieve kracht volgen. Zoowel uit de reflexie als uit de inflexie der stralen, als uit de verdamping concludeert NEWTON tot een afstootende kracht. Terwijl de groote bewegingen der hemellichamen door de attractie der zwaarte bewerkt worden, worden de kleine bewegingen hunner deeltjes bijna in hun geheel bewerkt door andere attractieve en repulsieve krachten, die tusschen de deeltjes heerschen.

Terecht spreekt KANT dus van mindere duidelijkheid bij NEWTON in dit opzicht. Maar we hebben gezien, waaraan dit is toe te schrijven. NEWTON zou ook wel een hypothese over het ontstaan der wereld hebben kunnen opstellen en

in dat geval zou hij (zie pag. 91) meer gevoeld hebben voor een immaterieel agens, dan voor het aannemen van een transversalen stoot, die, uitgeoefend op de kracht der zwaarte, „kreisförmige" banen zou bewerken.

In zijn afwijking van NEWTON heeft KANT, in het licht der moderne physica, een minder gelukkigen greep gedaan, en, ofschoon KANT reeds hier van ongerijmdheden spreekt, dunkt ons de uitgesproken overeenstemming tusschen dit begrip der afstootende kracht en het, uit een practische behoefte tot handhaving van den vrijen wil in de natuurleer ingedragen, declinamen der atomen, een stelling, die KANT in lateren tijd niet meer zou neergeschreven hebben. Immers juist van KANT is uitgegaan de scheiding tusschen die beide gebieden, waardoor eerst echte natuurwetenschap mogelijk werd.

Een merkwaardige uiting over EPICURUS vinden wij ook nog III 160. Daar wordt de Epicureische προλήψις opgevat als een begrip, waardoor men hetgeen tot de empirische kennis behoort a priori kan kennen en bepalen. Wel schijnt het vreemd de ervaring daarin te anticipeeren, wat juist de materie ervan betreft, die men slechts uit haar scheppen kan. Maar de leege ruimte- en tijdpunten zijn pas te onderscheiden, als wij een bepaalden inhoud erin leggen en in dezen een differentiatie van het groote en het kleine, het meer of minder denken. Zoo liggen de anticipaties der waarneming in de apriorische opvatting van dit „Empfindungs" onderscheid, van de intensieve grootte, den graad. Dit is de tweede der mathematische „Grundsätze", die slechts op aanschouwing slaan en daarom apodictisch luiden, vormende met de dynamische de algemeene wetten der natuur.

Tot toetsing van de juistheid van KANTS opvatting van

EPICURUS' begrip: πρόληψις willen wij thans, voornamelijk steunende op: SANDGATH, Die Wahrheit der Kriterien EPIKURS, de beteekenis van dit begrip bij EPICURUS nagaan.

In zijn „Κανών" ontwikkelt EPICURUS zijn kenleer. Criteria der waarheid zijn: αἱ αἰσθήσεις καὶ προλήψεις καὶ τὰ πάθη (D. L. 10. 33). Alle ἐπίνοιαι, alle voorstellingen der διάνοια ontstaan uit de αἰσθήσεις (D. L. 10. 32). Als dan verder de πρόληψις verklaard wordt als μνήμη τοῦ πολλάκις ἔξωθεν φανέντος wil dit zeggen: de πρόληψις is niet iets aangeborens, dat er vóór alle waarneming is, maar eerst een product der waarneming, een herinnering aan het dikwijls waargenomen object, een geestesvoorstelling, die uit de zinnelijke waarneming stamt en door het geheugen den geest aan de hand gedaan wordt, een εἴδωλον, dat bij gelegenheid van de zinnelijke waarneming in het subject is gekomen en dan weer door den geest wordt voorgesteld.

Toen EPICURUS later alle εἴδωλα der geestelijke voorstellingen direct van buiten liet binnenkomen, raakte het begrip μνήμη op den achtergrond. Hij onderscheidt dan als criteria behalve de genoemde drie: φαντασικὴ ἐπιβολὴ τῆς διανοίας καὶ τῶν αἰσθήσεων. De aanschouwingen worden ontvangen met den geest of met de zinnen, in beide gevallen door een opmerkzaamheidsspanning van den geest. Daarnaast hebben wij dan met nagenoeg dezelfde definitie de πρόληψις als objectieve, aanschouwelijke voorstelling, te herleiden tot een lichamelijk, in den geest aanwezig εἴδωλον, dat object der ἐπιβολή van het subject is, waarbij wij deze beide criteria aldus hebben te onderscheiden, dat φαντασικὴ ἐπιβολὴ τῆς διανοίας de gemeenschappelijke naam voor alle geestesvoorstellingen is, πρόληψις de speciale voor die, welke aan de woorden ten grondslag liggen. De πρόληψις is noch een algemeene voorstelling

(GASSENDI enz.) noch een „Allgemeinbild", want EPICURUS zag in, dat algemeenheid en aanschouwelijkheid (ἐνάργεια) [1]) elkaar uitsluiten; immers de grond voor zijn loochening van het bestaan van abstracte algemeene voorstellingen [2]) was het inzicht, dat algemeene voorstellingen noodwendig onaanschouwelijk, dus onlichamelijk moesten zijn, terwijl voor hem alle inhouden van het denken een lichamelijk εἴδωλον vooronderstellen [3]). Omdat de criteria lichamelijk-objectieve voorstellingsinhouden zijn, zijn zij waarheid. De valschheid ontstaat eerst door de subjectieve werkzaamheid van het λογίζεσθαι, het verbinden van bestaande voorstellingen tot oordeelen. Wanneer alle subjecten zich zuiver passief gedroegen en de natuur alleen lieten werken, zouden alle subjecten ook dezelfde objectieve voorstellingen hebben. Met STEIN [4]) mogen wij dus zeggen, dat het begrip πρόληψις bij EPICURUS zuiver empirisch is en de algemeene opvatting [5]), dat EPICURUS met dit begrip volstrekt geen rationalistisch element in zijn sensualistisch systeem wilde brengen, moet juist geacht worden.

Het is dan ook CICERO's foutieve interpretatie [6]), die KANT geleid heeft tot de zijne. In „De Nat. D." 1. 16/17, 43/44 heeft CICERO het over de in alle volken levende godsidee. CIC. spreekt hier van een anticipatio quaedam deorum, door EPICURUS πρόληψις genoemd, bestaande in een antecepta

---

[1]) D. L. 10. 33: ἐναργεῖς οὖν εἰσὶν αἱ προλήψεις.

[2]) τὰ λεκτά der Stoici zijn voor EPICURUS κενοὶ φθόγγοι (D. L. 10.37).

[3]) Placita (Aetius 4. 8. 10. DIELS, p. 395. Us. P. 219). τὴν αἴσθησιν καὶ τὴν νόησιν γίνεσθαι εἰδώλων ἔξωθεν προσιόντων. μηδενὶ γὰρ ἐπιβάλλειν μηδετέραν χωρὶς τοῦ προσπίπτοντος εἰδώλου.

[4]) Erkenntnistheorie d. Stoa. cap. 6.

[5]) WINDELBAND, Lehrbuch d. Gesch. d. Phil. 290.

[6]) Of misschien de interpretatie van BRUCKER, bij wien we (H. C. P. 1. 1258) lezen: anticipatio (πρόληψις) est ipsa sei notio, et quasi definitio sine qua quidquam quaerere, dubitare, opinari, immo et nominare non licet.

animo rei quaedam informatio, sine qua nec intelligi quidquam nec quaeri nec disputari potest. Het godsbestaan leidt CIC. dus af uit insitae vel potius innatae cognitiones, die wij van de goden hebben als een anticipatio sive praenotio (sunt enim rebus novis nova ponenda nomina, ut E. ipse προλήψις appellavit, quam antea nemo eo verbo nominavit). Volgens EPICURUS daarentegen hebben wij van de goden duidelijke kennis, doordat zij dikwijls den menschen verschijnen en hiervan herinneringsbeelden achterblijven.

In hoeverre nu aan CICERO's opmerking, dat dit woord van EPICURUS afkomstig is, geloof is te schenken, is moeilijk uit te maken. Terwijl HIRZEL [1]) CICERO in dezen wel gelooft, stelt STEIN de vraag, of de Stoici van hun aartsvijanden een begrip zouden hebben overgenomen, vooral als zij met dit begrip iets geheel anders wilden uitdrukken en er enkel gelijkheid van naam tusschen bestond. Deze laatste meent, dat EPICURUS en de Stoa onafhankelijk van elkaar den reeds bestaanden term aangegrepen en ieder op zijn wijze getransformeerd hebben, en dat men zonder het getuigenis van CICERO eerder de nieuwe woordvorming aan de Stoa zou toeschrijven, wat dan ook DEUSSEN doet [2]). In ieder geval zijn CICERO's berichten over de προλήψις zoo verward, dat wij hem weinig kunnen vertrouwen (STEIN t. a. p.). Van iets aangeborens kan bij EPICURUS moeilijk sprake zijn, terwijl juist de Stoische προλήψις het karakter van het apriorische, in nuce, heeft. De Stoici grepen naar de theorie der προλήψις om voor hun metaphysische eischen een bewijs a priori te krijgen, daar de ἔννοιαι niet toelieten om te komen tot het godsbegrip en het begrip der

---

[1]) Unters. z. Cic. phil. Schr. 1.

[2]) Die Phil. d. Griech.

voorzienigheid [1]). STEIN vergelijkt deze ἔμφυτοι προλήψεις (CICERO de Leg. 1. 9.: obscurae intelligentiae, quasi fundamenta quaedam scientiae), die hij definieert als „ein dunkles, leises Ahnen", „ein gewisse, natürliche Disposition" [2]), waar altijd toch de ervaring nog bij moet komen als men tot kennis wil geraken, met de „perceptions petites" of „insensibles" [3]) van LEIBNIZ [4]).

Deze door de natuur in ons gelegde begrippen zijn (behalve de πρόληψις τοῦ θεοῦ) hoofdzakelijk practische of aesthetische begrippen. Zij hebben op zich zelf geen objectieve existentie, maar hebben toch op iets werkelijks betrekking en slechts, daarmee in verband staande, zin. De wetenschappelijke kennis bestaat in de juiste aanwending der ἔννοιαι of προλήψεις op de dingen en gebeurtenissen der werkelijkheid. Zoo heeft dus CICERO eerder het Stoische begrip πρόληψις op het oog, als hij spreekt van cognitiones innatae, al is het de vraag, in hoeverre hier Platonische ideeën de Stoische leer beïnvloed hebben.

De geheele quaestie, waarvan hier slechts een enkel punt aangeroerd wordt, doet ons wel zien, hoe KANTS interpretatie foutief is en ook op de Stoa niet zonder meer toe te passen is, terwijl zij bovendien moeilijk te rijmen valt met het (III 570 en V 137) zoo geroemde, consequente sensualisme van EPICURUS.

---

[1]) STEIN id. cap. 7: Doel der Stoici was: het empirisme zóóver door te voeren, als het zich met hun ethiek verdroeg.

[2]) SENECA, Ep. 120. 4: semina scientiae. CIC. de Fin. 4. 3: innata cupiditas scientiae.

[3]) cf. CIC.: inchoatae, adumbratae intelligentiae.

[4]) LEIBNIZ zelf (Nouv. Ess. Vorrede) neemt, in den zin van HERBERT v. CHERBURY (cf. noot v. CASSIRER aldaar), de Stoische προλήψεις als „Grundannahmen oder das, was man von vorherein als zugestanden setzt"

Epicurus.

B. Ethiek.

Wij komen thans tot de practische philosophie van Epicurus, waarvan wij in verband met het Cynisme en de Stoa een uitvoerige bespreking en enkele korte formuleeringen vinden in Kants „Vorl. ü. Ethik". Daar heet het (blz. 8): Das Epikurische Ideal war das Ideal der Klugheit (cf. V 138 noot). Epicurus sagte: Das höchste Gut bestehe in der Glückseligkeit und das Wohlverhalten wäre nur ein Mittel zur Glückseligkeit.

Ook in de Krit. d. pr. Vern. wordt Epicurus uitvoerig besproken. Deugd en geluk gelden voor Epicurus niet als twee verschillende elementen van het hoogste goed, maar hij zoekt de eenheid van het principe naar den regel der identiteit. Volgens den Epicureër is deugd: zich bewust zijn van zijn tot geluk leidende maxime, de maxime van zijn eigen geluk te bevorderen. Dan is dus „Klugheit" zooveel als zedelijkheid. Geluk is het heele hoogste goed en deugd slechts de vorm der maxime zich deze te verwerven, n.l. in het verstandig gebruik der middelen daartoe (V 122). Zoo is dus het hoogste goed een zaak van kunst (Vorl. ü. Eth. p. 9) en de zedelijkheid een gevolg der „Glückseligkeit", daar deze laatste doel en de waardigheid slechts middel is (id. p. 10). Dit geluk, bereikbaar in dit leven, is evenwel niet grooter dan zich door menschelijke „Klugheit" verwerven laat (V 137) en het „Muster" van Epicurus is de „Weltmann" (Vorl. Eth. p. 10), dat der Stoa de wijze en van

het Christendom de heilige (V 138 noot). Deze „Glückseligkeit" noemde hij zelf wellust [1]) (Vorl. Eth. p. 13).

Het criterium van zedelijkheid zocht hij in het gevoel van lust en onlust (II 412). Zijn practische materieele bepalingsgrond in het principe der zedelijkheid, gegrond in het innerlijke n.l. in het physische gevoel, is subjectief (V 46/47); als wet had hij een maxime der willekeurige keuze naar ieders neiging (V 137).

Nu gaf EPICURUS zijn voluptas, met haar tegendeel de molestia (16. 57), uit voor een lichamelijke gewaarwording (V 407, 411), bestaande in gevoel van gezondheid (V 407). Daarbij nadert hij niet tot het „viehische" Epicureïsme, dat al zijn neigingen wil bevredigen (Vorl. Eth. p. 45), met de lijfspreuk: ede, bibe, lude (16. 687). Voor hem is deze lust slechts een negatief welbevinden; er moet nog iets bijkomen, wat een aangenaam levensgenot verschaft en toch slechts moreel is. Dit is het altijd vroolijke hart in de idee van den deugdzamen EPICURUS (VII 301). Zijn theorie diende niet zoozeer tot handelen als wel tot verklaren. Hij was waarlijk niet van zulk een lage gezindheid, als men hem vaak toeschrijft (V 126) en het door anderen zoo genoemde en uitgejouwde wellustprincipe van EPICURUS is eigenlijk het steeds-vroolijke hart van den wijze (VIII 124). De wereld is slechts wat wij er van maken; in ons zelf moeten wij de gronden van een „glückselige" toestand zien (15. 90). Tegenover het Stoische „sustine et abstine" staat dus EPICURUS met zijn „stets fröhliches Herz oder sorgenfrey" (15. 830). De Epicureërs stelden dus het hoogste goed in een vroolijk hart, dat ze den wellust noemden, maar wat

---

[1]) KANT spreekt steeds van „Wollust", welk woord in zijn tijd een minder speciale beteekenis had dan het tegenwoordige „Wollust". Men gelieve dit in het oog te houden, wanneer wij zoo vrij zijn in het vervolg dezen term door „wellust" weer te geven.

men ook van de Epicureërs zeggen mag, zooveel is zeker: zij toonden de grootste matigheid in het genot (VIII 348). De onbaatzuchtige uitoefening van het goede rekende EPICURUS mede tot de genietingen van de innigste vreugde en de genoegzaamheid en de beheersching der neigingen behoorde mede tot zijn genotssysteem (V 126). Zoo onderdrukt hij tenslotte den wellust om een steeds nog toenemend genot in vooruitzicht te hebben (VIII 51). Hierover laat KANT zich in zijn „Vorl. ü. Ethik" nog als volgt uit: de „Glückseligkeit" of, zooals EPICURUS ze noemde, de wellust is een innerlijke tevredenheid in een vroolijk hart. Men heeft nog een brief van EPICURUS [1]), waarin hij iemand inviteert, doch dien persoon evenwel met niets belooft te ontvangen, dan met een vroolijk hart en de polenta, d. i. een eenvoudige Epicureïsche maaltijd (p. 11). De Epicureïsche philosophie is niet de philosophie der „Ueppigkeit", maar der manlijke kracht. Ook met de polenta moet men tevreden en toch vroolijk zijn (p. 219).

Zoo gelukt het dus KANT om in juiste bewoordingen uit te drukken, wat zoovelen heeft aangetrokken in EPICURUS' practische philosophie. Betoonden zich niet velen enthousiaste aanhangers van deze leer? [2]) Maar ook weet KANT scherp het mes der critiek te zetten in deze ethiek. „EPICURUS muntert das Wissen auf obzwar zum Nachteile des Praktischen" (III 338). Wie, zooals EPICURUS, de criteria der moraalphilosophie protaxit ad sensum voluptatis aut taedium, wordt terecht berispt, daar de moraalphilosophie

---

[1]) Bedoeld is de brief aan Menoikeus cf. D. L. 10. 130f.
cf. SENECA. Epist. 21. 10: Cum adieris hortulos et inscriptum hortulis: Hospes, hic manebis, hic summum bonum voluptas est; paratus erit istiua domicilii custos, hospitalis, humanus, et te *polenta* excipiet et aquam quoque large ministrabit.

[2]) Zie hierover b.v. Al. v. GLEICHEN—RUSSWURM. EPIKURS Lehre.

alleen door de zuivere rede gekend wordt (II 412). Wel kan men met E. lust en onlust lichamelijk denken, maar daarnaast kennen wij toch ook nog het geestelijk gevoel der achting voor moreele ideeën, welk gevoel geen lust is, maar een „Selbstschätzung" der menschheid in ons (V 411). De subjectieve practische materieele bepalingsgrond van E., gegrond in het innerlijke n.l. het physische gevoel, is empirisch en deugt, zooals duidelijk is, volstrekt niet als algemeen principe der zedelijkheid (V 46/7). De „Reize" en „Annehmlichkeiten" van het leven (het uitzicht op een vroolijk genot van het leven) laten zich wel verbinden met de echte „Triebfeder" der zuivere practische rede, maar niet als eigenlijke bewegende kracht (V 97).

Fout van EPICURUS was, dat hij aan de deugd „Triebfedern" wilde geven en geen waarde. De „Triebfeder" was de „Glückseligkeit" en de waarde de „Würdigkeit" (Vorl. Eth. 11).

Men moet het betreuren, dat de oude philosophen identiteit zochten tusschen de twee uiterst ongelijksoortige begrippen: „Glückseligkeit" en deugd, door in woordenstrijd hun beteekenis te verdraaien (V 121) en het wekt bevreemding, dat zij de „Glückseligkeit" met de deugd in „ganz geziemende Proportion" reeds in dit leven konden vinden (V 125/6). Zij hadden dus geen grootere zedelijke volkomenheid, dan die uit de natuur des menschen kon voortvloeien en daar deze zeer gebrekkig is, waren ook hun zedewetten gebrekkig en was hun moraalsysteem niet zuiver, want zij accomodeerden de deugd aan de zwakheid des menschen (Vorl. Eth. 13).

De deugdzame EPICURUS, niet diep genoeg nadenkend over de principes der moraal, viel dus in de fout, dat hij de deugdzame gezindheid reeds vooronderstelde in men-

schen, voor wie hij de Triebfeder tot deugd eerst wilde aangeven (V 126).

Ofschoon hij dus den gebruiksregel, een maxime van willekeurige keuze naar ieders neiging, tot principe van zedelijkheid maakte, toch valt het volgens KANT te loven, dat dit principe opgesteld werd onafhankelijk van het postulaat van het Godsbestaan, al heeft toch het Godsbegrip zijn beteekenis voor de practische rede, en dat de grond der gelukzaligheid niet in uiterlijke oorzaken, maar in ons zelf gezocht werd [1]) en verder dat EPICURUS, begonnen bij een „niedrige" grondstelling, zoo consequent was geen grootere „Glückseligkeit" te verwachten dan zich door menschelijke „Klugheit" verwerven laat (V 137).

KANTS oordeel over de ethiek van EPICURUS is dus in allen deele vernietigend: zijn theorie diende niet zoozeer tot handelen als wel tot verklaren (V 126) en de practijk was beter dan de theorie: de Epicureërs bewezen de grootste matigheid in het genot (VIII 348), maar als KANT dan vervolgt: zij waren de beste natuurphilosophen onder alle denkers van Griekenland, dan is dat een uitspraak, die moeilijk te rijmen valt met al wat hij inbrengt tegen de hoofdmomenten van EPICURUS' natuurphilosophie.

Ook valt op te merken, dat KANT niet gezien heeft, dat de vraag naar het hoogste goed, naar de rust der ziel, de bevrijding van smart, de *ἀπονία*, EPICURUS' heele natuuronderzoek beheerschte.

Niet onbegrijpelijk is het dan ook, dat de Epicureïsche school nooit tot den roem heeft kunnen geraken, dien de Stoische bezat (VIII 348). Ook in KANTS ethiek vinden wij meer de Stoische hoogheid en sterkte van ziel. Als wij dus zooveel uitspraken ter rechtvaardiging van EPICURUS aan-

[1]) cf. METRODORUS fr. 6. 7. bij Düning: *περὶ γαστέρα — — τὸ ἀγαθόν.*

treffen, is dit waarschijnlijk als reactie te beschouwen. Innerlijk stond KANT dichter bij de Stoa, maar juist omdat hij principieel mijlenver van EPICURUS af stond, was er geen gevaar, dat het zoeken van het beste in de leer van EPICURUS de grenzen zou verdoezelen [1]).

De „Glückseligkeit" (D.L.10.122) of den wellust, waarin volgens E. het hoogste goed bestaat [2]), wil KANT dus opvatten als innerlijke tevredenheid in een vroolijk hart en E. zelf als een matig mensch. Hiermede polemiseert KANT dus met Archenholtz (Litt. u. Volkerk. 4. 1784. p. 901. Zie O. Külpe. Ak.) tegen de opvatting, dat E. den wellust geleerd zou hebben en dat EPICURUS zelf een wellusteling geweest zou zijn, zooals volgens D. L. 10. 6. EPICTETUS hem noemde. D. L. prijst reeds zijn overgroote goedhartigheid, menschlievendheid en bescheidenheid (cf. CIC. de Fin. 2. 25. 80.) en E. zelf vaart uit tegen de „Schlemmer" (D. L. 10. 131. cf. CIC. Tusc. 3. 20. 49.).

Dat de Epicureïsche „Glückseligkeit" en deugd met de zwakheid des menschen overeenkomen, blijkt ook uit D. L. 10. 121., waar haar, voorzoover zij ons menschen betreft, een af- en toename-mogelijkheid toegeschreven wordt, in tegenstelling tot de goden, die bij voortduur in vol en ongestoord genot der zaligheid zijn (D. L. 10. 123. en 97). Toch naderen verschillende sententies in EPICURUS' brief aan Menoikeus dicht het begrip wellust: wij moeten er op uit zijn den tijd in zoo groot mogelijke vruchtbaarheid te genieten (D. L. 126). Doel van het gelukkige leven is: lichamelijke gezondheid en een ongestoorde ziels-

---

[1]) In hoeverre hier ook nog bij komt een tegenstelling, die men zou kunnen zoeken tusschen den mensch KANT, zooals wij dien in de biographieën beschreven vinden, en den rigoristischen philosoof, valt moeilijk uit te maken.

[2]) cf. CIC. Tusc. D. 5. 30. 84: EPICURI finis, nihil bonum, nisi voluptatem, cf. 31. 87 en 89.

rust [1]). Doel van onze handelingen moet zijn noch smart te ondervinden noch onze gemoedsrust te verliezen. Soms moeten wij van veel lust afzien en soms onlust verkiezen om grooteren onlust te vermijden en grooteren lust te winnen (D. L. 10. 128/9). Hiervoor is „Klugheit" noodig en zoo wordt het Epicureïsche ideaal het ideaal der „Klugheit", het hoogste goed de „vernünftige Einsicht" (D. L. 10. 132) en een zaak van kunst, maar zulk een onderdrukking van wellust heeft niets met deugd te maken en maakt E. nog niet „deugdzaam".

De bestrijding van EPICURUS' deugdleer neemt in CICERO's werken een voorname plaats in en hier treffen wij verschillende uitspraken [2]), die wij ook bij KANT tegenkwamen. De leer van ARISTIPPUS, die dolor summum malum noemde, en daarin gevolgd wordt door E., noemt CIC. een sententia enervata muliebrisque (Tusc. 2. 6. 15). EPIC. stelt summum bonum (extremum, ultimum b.) in voluptate, en summum malum in dolore (de Fin. 1. 9. 29). Dat is dus een voluptas, waarop geen molestia volgt (id. 10. 32). Onder voluptas verstaat ieder, die Latijn kent: laetitia in animo, commotio suavis iucunditatis in corpore (id. 2. 3. 6.). In voluptate corporis (addam si vis animi, dum ea ipsa, ut vultis, sit e corpore) situm est beate vivere (id. 27. 89). Hoogste goed is dus het iucunde vivere (de Fin. 1. 12. 42). Maar om te komen tot een leven in tranquillitate is noodig sapientia (id. 13. 43). En als nu de verdediger van EPICURUS zegt, dat E. ten slotte geen iucunde vivere mogelijk acht nisi sapienter, honeste (id. 2. 18. 57), zegt CICERO: Quasi ego id curam, quid ille

---

[1]) Even later noemt E. alleen „zielsrust" (D. L. 132). Elders nog (10. 136) spreekt D. L. van zielsrust en lichamelijken lust.

[2]) Ook de term intermundium (VII 34) is op CICERO terug te brengen. LUCRETIUS kent haar niet. Bij D. L. komen we haar wel tegen (10. 89) en ook bij PLUT, Symp. 8. 9., maar KANT doelt klaarblijkelijk op CICERO's mededeeling.

ait aut negat. Illud quaero, quid ei, qui in voluptate summum bonum ponat, consentaneum sit dicere (id. 2. 22. 70.); non quaeritur, quid naturae tuae consentaneum est, sed quid disciplinae. De ingenio eius in his disputationibus, non de moribus quaeritur (id. 25. 80, cf. Tusc. 3. 20. 46). Sic mihi videntur facere melius quam dicere (id. 81). Qui potest temperantiam laudare is, qui ponat summum bonum in voluptate? (de Off. 3. 116/7).

De hoofdmomenten van EPICURUS' practische philosophie worden ook vaak door SENECA gememoreerd, speciaal in zijn brieven aan LUCILIUS: 2. 16. 9: ille magister voluptatis, 2. 9. 10: hic summum bonum voluptas est, 7. 4. 45: bonum summum beatumque: corpus sine dolore, animus sine perturbatione, 8—13. 85. 18: negat umquam virtutem esse sine voluptate, 14. 2. 35: virtutem donavit voluptati.

Ook bij SENECA treffen wij de neiging aan om de voluptas te vergeestelijken cf. de ben. 3. 4: E. adsidue queritur, quod adversus praeterita simus ingrati, quod quaecumque percepimus bona, non reducamus nec inter voluptates numeremus, cum certior nulla sit voluptas, quam quae iam eripi non potest, maar tevens een bestrijding van de verhouding voluptas-virtus bij EPICURUS, waarin SENECA hetzelfde bezwaar als KANT uiteenzet: Apud Epicureos virtus voluptatum ministra est, illis paret, illis deseruit, illas supra se videt. „Non est", inquis, „voluptas sine virtute". Sed quare ante virtutem est? De ordine in his putas disputatonem esse? de re tota et de potestate eius ambigitur. Non est virtus, si sequi potest; primae partes eius sunt, ducere debet, imperare, summo loco stare; tu illam iubes signum petere. „Quid" inquit „tua refert? et ego sine virtute nego beatam vitam posse constare. Ipsam voluptatem, quam sequor, cui me emancipavi, remota ille inprobo et damno. De hoc uno disputatur,

utrum virtus summi boni causa sit an ipsa summum bonum. Ut hoc unum quaeratur, ordinis tantum existimas mutationem? (de ben. 4. 2). Op deze Stoische leer komen wij aanstonds terug; het was er ons hier alleen om te doen te laten zien, dat reeds de oudheid in EPICURUS' practische philosophie een inconsequentie ontdekte.

VIJFDE HOOFDSTUK.

De Stoa.

Wij zagen, hoe KANT, die principieel tegen EPICURUS' ethiek stelling neemt, voor EPICURUS' lustleer in haar practische uitwerking wel waardeering had. Thans zullen wij zien, dat de Stoische ethiek, van welke de principes meer dan die van EPICURUS met KANTS ethiek bepaalde overeenkomst vertoonen, uitvoerig door hem gecritiseerd wordt.

Zooals KANT zich veel bezig hield met EPICURUS wegens zijn begripsbepaling van het hoogste goed, heeft ook de ethiek der Stoa zijn bijzondere aandacht.

Toch grijpt hij ook nog een enkele maal op haar algemeene philosophie terug, al noemt hij haar dan ook niet bij name. Wij denken aan IV 243: „Die alte griechische Philosophie teilte sich in drei Wissenschaften ab: die Physik, die Ethik, und die Logik. Diese Einteilung ist der Natur der Sache vollkommen angemessen, und man hat an ihr .... nur das Prinzip derselben hinzu zu tun ...." Zoo velt KANT over deze driedeeling ongeveer eenzelfde oordeel als LEIBNIZ (Nouv. Ess. p. 640. ed. Cassirer), in zooverre als beiden alleen van „die Alten" spreken en de oude indeeling slechts bij een bepaalde opvatting passend achten. Deze indeeling der philosophie is volgens D. L. 7. 39. afkomstig van ZENO (volgens anderen van de Stoici) en aldaar treffen wij ook de hier gevolgde volgorde, terwijl wij even verder (7. 40.) de andere volgorde tegenkomen, die KANT 16. 56. geeft. Hoewel KANT zich dus misschien niet bewust was dat hij hier met de Stoische indeeling te doen had, is toch voor

de verdere bespreking deze aansluiting aan de Stoa van belang.

Als hij dan (V 118) de opvatting der „Alten" van de philosophie als leer van het hoogste goed bespreekt in goedkeurenden zin, is het duidelijk, dat hij EPICURUS en de Stoa op het oog heeft [1]), maar toch eerder de Stoa. Immers wij zagen, hoe hij de Epicureïsche bepaling van het hoogste goed totaal verwierp.

Hoewel ook de practische materieele bepalingsgrond [2]) der Stoa te verwerpen is, zoekt de Stoa toch objectiviteit te leggen in haar bepalingsgrond, terwijl die van EPICURUS zuiver subjectief is (V 46/7). Voor de deugd kozen de Stoici tenminste een hoogere benaming, *voor hen was zedelijkheid alleen ware wijsheid* [3]) en *gelukzaligheid het zich bewust zijn van zijn deugd* (V 121).

De identiteit van deugd en gelukzaligheid zochten zij „auf der logischen Seite" door in de onafhankelijkheid der practische rede van alle zinnelijke bepalingsgronden hun principe te stellen. *Deugd was hun dus „das ganze höchste Gut"* [4]). Zij weigerden in „het steeds vroolijke hart" van EPICURUS den beweeggrond te stellen (V 126). Veeleer schreven zij voor als plicht het ontberen van de bevrediging der lusten (VIII 51). Hun stelregel was: „sustine et abstine" (15. 830, cf. Vorl. ü. Eth. 219). Zoo blijkt, dat Epicurei en Stoici lijnrecht tegenover elkaar stonden. Wat bij EPICURUS het vroolijke hart of de wellust is, is bij de Stoici: hoog-

[1]) ARISTOTELES en PLATO negeert hij volkomen in zijn indeeling (V. 46/7).

[2]) In de moraalphilosophie waren de Stoici dogmatisch (VIII. 348).

[3]) SENECA, Epist. 31. 8: Rerum scientia et ars, per quam humana ac divina noscantur.

[4]) SENECA, Dial. 8. 9. 4: Erras, cum interrogas, quid sit illud, propter quod virtutem petam: quaeris enim aliquid supra summum, interrogas, quid petam ex virtute? ipsam: nihil enim habet melius, ipsa premium sui. id. 4. 2: summum bonum est animus virtute laetus.

heid en sterkte van ziel, waarbij men alle genoegens kan ontberen (VIII 348). *Zoo lieten zij dus het tweede element van het hoogste goed, eigen gelukzaligheid, weg* (V 138).

Na deze uiteenzetting willen wij uitvoeriger nagaan KANTS behandeling van het Stoicisme. Groote belangstelling blijkt hij er aan gewijd te hebben. Naast veel critiek is er toch blijkbaar een innerlijke overeenstemming, die gedeeltelijk haar grond vindt in KANTS z.g. rigorisme (dat evenwel, gezien zijn enthousiaste bespreking van het vroolijke hart bij EPICURUS, heel wat gematigder was dan dat der Stoici) en gedeeltelijk in het Stoische wetsbegrip.

Ook hier wederom zal ons leiden KANTS Vorl. ü. Eth. (pag. 8, 10, 11, 12, 33, 219). Naast het Cynische en Epicureïsche ideaal stelt hij daar het Stoische ideaal, d. i. de secte van ZENO [1]). Dit was het ideaal der wijsheid [2]). ZENO zeide: het hoogste goed bestaat enkel in de zedelijkheid, in de waardigheid, dus in „Wohlverhalten" en deze gelukzaligheid is een gevolg der zedelijkheid. Die is dus reeds gelukkig die zich „wohl verhält". Zedelijkheid was voor hem het doel, de waardigheid en deugd op zich zelf het hoogste goed. Het „Muster" of de „Idea archetypon" van ZENO is de wijze, die in zich zelf de gelukzaligheid voelt: hij bezit alles, heeft in zich de bron van opgeruimdheid en rechtschapenheid, hij is koning, omdat hij zich zelf beheerscht, hij kan niet gedwongen worden, omdat hij zich zelf bedwingt.

Zulk een wijze, een mensch, die enkel in gedachte bestaat (III 396), is door zijn sterkte in het overwinnen van hindernissen tot volkomenheid geraakt. *Zoo verhief* ZENO *de innerlijke waarde der deugd en stelde hij daarin het hoogste goed, met uitsluiting der „Triebfeder"*. Maar ... zegt KANT: het

[1]) Uit CITTIUM, den stichter der Stoische school (VIII. 348), opgevolgd door CLEANTHES en CHRYSIPPUS.

[2]) cf. V 137ff.

bewustzijn van de waardigheid der gelukzaligheid bevredigt nog niet de begeerte des menschen en, wanneer de mensch zijn begeerte niet bevredigt, is hij, ook wanneer hij in zich voelt, dat hij waardig is, toch niet gelukkig. De deugd bereidt geen vreugde, want anders zouden allen deugdzaam zijn. ZENO beloofde den mensch tevredenheid met zijn toestand, als hij het eerst zóó gemaakt zou hebben, dat hij met zich zelf tevreden zijn zou. Ook aan het ideaal der Stoici kleeft de fout, dat zij geen grootere volkomenheid kenden dan die uit de natuur des menschen kon voortkomen [1]). Daartegenover staat het ideaal van het evangelie met zijn onvervulbaren eisch: wees heilig, maar — omdat de mensch onvolkomen is, is dit ideaal gegrond op het geloof aan goddelijken bijstand.

Het Stoische principe: vive convenienter naturae [2]) beteekent: richt uw handelingen in naar de physische ordening der natuurlijke dingen, richt ze zoo in, dat ze met de natuur overeenstemmen. Dat zou dus zijn een regel van „Klugheit", maar geen moreel principe; ja zelfs, niet eens een goede regel van „Klugheit"; want ik, aldus KANT, weet niet, of het goed is, wanneer de handeling met de natuur overeenstemt. Doordat de Stoici dus de deugd in dit leven volkomen bereikbaar achtten, gingen zij uit van een veel te hoog gespannen moreel vermogen des menschen, waarbij zij spraken van den wijze, en schakelden zij de gelukzaligheid, als object van het menschelijk begeeren, uit, zoodat zij hun wijze

---

[1]) Deze volkomenheid, een volkomenheid, waartoe het gebruik der natuurlijke krachten voldoende is (V. 137ff), in practischen zin, is de deugdelijkheid van een ding tot allerlei doeleinden en is als innerlijke toestand des menschen niets anders dan talent en bekwaamheid (V. 46/7).

[2]) cf. VII. 230: naturae convenienter vive. Deze Stoische spreuk is vooral uit CICERO bekend: Stoicorum conclusio: congruere naturae cumque ea convenienter vivere (Tusc. D. 5. 28. 81. cf. de Fin. 4. 14. 5. 9. 26, de Off. 3. 3. 13). Ze is ook te vinden bij BRUCKER H. C. P. 1. 954. Zie verder Inl. § 2. pag. 14 noot 6.

volkomen onafhankelijk maakten van de natuur, vrij van het booze. Deugd was bij hen een heroisme van den boven de dierlijke natuur des menschen zich verheffenden wijze, die zich zelf genoeg is, anderen wel plichten voorhoudt, maar zelf er boven verheven is [1]). Dit alles evenwel zou niet mogelijk geweest zijn, wanneer zij deze wet even rein en streng hadden voorgesteld als het evangelie (V 137*ff*).

Diverse malen spreekt KANT over de beschouwing van den zelfmoord bij de Stoici. De Stoicus beschouwde het als een voorrecht van de persoonlijkheid van den wijze, naar willekeur, rustig uit het leven (als uit een kamer, waar het rookt) weg te gaan (VII 233/4, cf. Vorl. ü. Eth. 191). Maar het onbevreesd zijn voor den dood en het kennen van iets hoogers dan zijn leven, had hem er van moeten afhouden zich zelf, een wezen van zoo groote macht, te vernietigen. In den zelfmoord van CATO en ATTICUS was een groot heroisme. Bij Romeinen en Grieken bracht de zelfmoord zelfs een tijdlang eer, waarom de Romeinen hun slaven verboden zich zelf om te brengen, omdat zij niet zich zelf maar hun heer toebehoorden. Maar het is duidelijk, dat de verdedigers van het recht tot zelfmoord zeer nadeelig moeten werken op een republiek, en vanuit religieus standpunt is een zelfmoordenaar in strijd met het doel van zijn schepper. De zelfmoord is afschuwelijk, omdat zij des menschen innerlijke waarde beneden het dierlijke stelt.

Men zou zoo den indruk krijgen, dat KANTS critisch oog niet veel goeds in de Stoa ziet. Maar het is toch wel duidelijk, dat hij aan de Stoische ethiek verre de voorkeur geeft boven de Epicureïsche: *met rècht* weigerden zij den beweeggrond in de vreugde te stellen (V 126); de Stoicus POSIDONIUS *had gelijk*, toen hij uitriep: Smart, ... ik zal nooit toegeven,

[1]) Dit is niets anders dan „moralische Schwärmerei" (V. 95).

dat gij iets „Böses" (κακόν, malum) zijt! (V 67, VI 505) [1]). De Stoici hadden hun hoogste practisch principe, n.l. de deugd, als voorwaarde van het hoogste goed, heel *juist* gekozen (V 137). De aanhangers van het Stoisme bepaalden *heel juist* de plichten (V 138 noot).

Onder de oude moralisten hebben, volgens KANT, voornamelijk de Stoici door hun „Losungswort": deugd te kennen gegeven, dat om een moreel-goed mensch te worden, het niet genoeg is de kiem van het goede te laten ontwikkelen, maar ook een in ons zich bevindende tegenwerkende oorzaak van het booze bestreden moet worden (VI 197). De Stoici ontleenden hun algemeen zedeprincipe aan de waarde der menschelijke natuur, aan de vrijheid (als onafhankelijkheid van de macht der neigingen); een beter en edeler konden zij ook niet ten grondslag leggen. De zedewetten schepten zij nu direct uit de alleen wetgevende . . . en gebiedende rede en zoo was alles zoowel objectief wat de regels als ook subjectief wat de „Triebfeder" betreft, wanneer men den mensch een onverdorven wil toeschrijft om deze wetten „unbedenklich" in zijn maximes op te nemen, *heel juist* aangegeven.

De ethische askese heeft tot spreuk het Stoische: assuesce in commodo et desuesce commoditatibus vitae [2]). Dit moet niet tot monnikenaskese ontaarden, maar er moet bijkomen: het steeds vroolijke hart in den zin van den deugdzamen EPICURUS (VII 301). Het principe der Apathie is een *heel juist en verheven* principe der Stoische school, want het affect maakt blind (VIII 143). Het was ook een *verheven*

---

[1]) Bij dit, aan CICERO Tusc. D. 2. 25. 61 ontleend verhaal, teekent KANT aan: in het Latijn laat zich de dubbelzinnigheid in de uitdrukkingen het „Uebel" (malum) en het „Böse" (pravum) lichter vermijden dan in het Grieksch.

[2]) Een andere lezing geeft hiervoor: sustine et abstine.

voorstellingswijze van den wijze, zooals de Stoici zich hem dachten, het medelijden te verwerpen (VII 270) [1]).

Na zoo KANTS beschouwing van het Stoicisme met zijn eigen woorden te hebben weergegeven, willen wij nagaan, in hoeverre zijn critiek juist is, en verder welke KANTS bronnen voor zijn kennis der Stoa geweest zijn.

Behalve ZENO, den stichter der Stoa [2]), CLEANTHES en CHRYSIPPUS [3]), noemt KANT ook nog den Stoicus POSIDONIUS. Van hun speculatieve philosophie wordt (VIII 348) niets anders gezegd, dan dat zij daarin dialectisch waren. Hoewel hun moraalphilosophie dogmatisch was, toonden zij in hun practische principes, waardoor zij het zaad tot de verhevenste gezindheden, die ooit bestaan hebben, uitgestrooid hebben, buitengewoon veel „Würde". Vanuit dit gezichtspunt is het duidelijk, waarom KANT vooral hieraan zoo grondige bespreking gewijd heeft en het nadruk leggen op hun ethiek kan ook niet onjuist geacht worden, daar niet alleen bij de Stoici, evenals bij de Epicurei, de ethiek hun geheele philosophie bepaalde, maar ook nog eeuwen later velen hun toevlucht zochten en nog zoeken in een Stoische levensbeschouwing.

De algemeene moraal der Stoa kan men het eenvoudigst beschouwen naar drie gezichtspunten: het hoogste goed, de deugd en den wijze [4]), zooals ook KANT doet.

Evenals voor de Epicurei is τὸ εὐδαιμονεῖν [5]) het summum bonum der Stoici. Dit kan evenwel slechts liggen in τὸ ὁμολογουμένως τῇ φύσει ζῆν [6]), d. i. in de overeenstemming

[1]) cf. SCHINK, Kantst. 18. 473.

[2]) Sectae auctor. BRUCKER. H. C. P. 1. 895.

[3]) cf. SENECA, Dial. 9. 1. 10: sequor ZENONEM, CLEANTHEM, CHRYSIPPUM.

[4]) ZELLER, d. Phil. d. Gr. 3. 1. 208.

[5]) STOB, Ecl. 2. 138.

[6]) STOB, Ecl. 2. 134, 138. D. L. 7. 88, 94. CIC. de Fin. 3. 7. 26. 10. 33. SENECA de Vita beata 3. 3. Epist. 118. 8ff.

met de algemeene wereldorde [1]) en met één woord: in de deugd. Zoo zeiden zij dus: de gelukzaligheid bestaat in de deugd. De gelukzaligheid valt samen met de deugd [2]). Als een goed is slechts het absoluut goede n.l. de deugd te beschouwen, als een kwaad slechts het absoluut kwade, de slechtheid (cf. POSIDONIUS); al de rest behoort tot de ἀδιάφορα, ook de dood. Want wanneer de deugd den mensch gelukkig maakt, moet zij hem ook op zich zelf alleen gelukkig maken. Met de zedelijke handelwijze is steeds een bijzondere bevrediging, opgeruimdheid en gemoedsrust verbonden, niet evenwel als doel, maar als gevolg. Lust kan dus zelfs niet als een deel van het hoogste goed naast de deugd gesteld worden. CLEANTHES ging zelfs zoover, dat hij alle lust als tegen-natuurlijk verwierp. Het geluk van den deugdzame wordt dan echter meer in het negatieve der onafhankelijkheid en gemoedsrust dan in het positieve van het genot gevonden. Dit toont ook de leer van de apathie van den wijze.

Het goede, gegrond in de algemeene wereldorde, is een wet, maar een wet van de eigen natuur van den mensch. Zoo wordt het hem tot natuurlijk object van zijn willen, als „Vernunftwesen", maar in hem zijn ook redelooze driften, affecten, welke hij volkomen moet onderdrukken, waarvan de wijze vrij moet zijn. Zoo kan men de deugd negatief definieeren als vrijheid van affecten, apathie. Had KANT het oorspronkelijke principe ὁμολογουμένως ζῆν gekend, dan zou hij zich daar meer mee hebben kunnen vereenigen, dan met het: naturae convenienter vivere, want juist over dit begrip natuur is hij gestruikeld. Is een handeling dan goed, als ze met de natuur overeenstemt? vraagt KANT en

[1]) SENECA Ep. 92. 1,: ratio perfecta.

[2]) D. L. 7. 30, 94, 101. CIC. Tusc. D. 2. 25. 61. de Fin. 4. 16, 45. Acad. 1. 10. Parad. 1. SEN. de Ben. vele malen.

hij concludeert: het Stoische ideaal kent alleen een zedelijke volkomenheid, die voortkomt uit de natuur des menschen, d. i. de deugdelijkheid van een ding tot allerlei doeleinden, talent, bekwaamheid. Toch moeten de Stoici er iets anders onder verstaan hebben, n.l. een overeenstemming met de algemeene wereldorde, waartoe ook de „vernünftige" menschennatuur behoort. De natuur hebben ze zelfs met God geïdentificeerd [1]) en zoo het τέλος ook als gehoorzaamheid aan God aangeduid [2]). Zoo wordt bij hen φύσις = νόμος [2]) en komen de beide genoemde principes op hetzelfde neer.

De volkomenheid van den wijze wordt met veel voorliefde door de Stoici geteekend. Zoo bij, aan KANT vertrouwde, schrijvers als CICERO, HORATIUS, SENECA. Wij treffen dan ook dezelfde bewoordingen [3]).

CIC. Acad. 2. 44: Sapientes solos reges .... omnia, quae ubique essent, sapientis .... Rectius appellabitur rex, quam Tarquinuis, qui nec se, nec suos regere potuit.

HOR. Ep. 1. 1. 116*f.* .... rex denique regum. Serm. 1. 3. 124*ff.*: ... solus sic rex (cf. BRUCKER. H. C. P. 1. 959).

SEN. Dial. 2. 5. 4.: nihil perdere potest. id. 7. 11. 1.: nihil supra se habet. Ep. 9. 1. 3—5.: Se ipso contentus est. de Ben. 7. 2. 5—8.: Sapientis omnia sunt.

En ten slotte, HOR. Ep. id.: Sapiens uno minor est Jove. SEN. Dial. 2. 8. 2.: Excepta mortalitate similes est deo. SEN. Ep. 92. 3 etc.: Sapiens deos aequat aut antecedit. id. 31. 8.: Hoc est summum bonum, quod, si occupas, incipis deorum socius esse, non supplex.

---

[1]) SEN. de Ben. 4. 7. 1.: Natura est deus et divina ratio toti mundo inserta.

[2]) WINDELBAND, Gesch. d. antik. Phil. 268 noot. Lehrb. d. Gesch. d. Phil. 144. Zoo ook reeds BRUCKER. H. C. P. 1. 954.

[3]) Mocht KANT deze teekening van den wijze niet uit primaire bron hebben, dan had hij haar toch dicht bij de hand in de diss. de phil. HOR. Stoica VIII, VIIII, cf. Inl. § 4 C. 21, cf. ook GESNER Isagoges (z. Inl. § 4, C. 19): II 56/7: sapiens non errat, non peccat, liber est, dives est, rex est.

Ook PLATO schilderde reeds den volmaakten mensch, maar zocht hem niet op aarde. Het was hem een mensch, die enkel in gedachte bestaat, een ideaal. Daartegenover zegt SENECA — en hier vertoont zich de zwakke plek van deze „moralische Schwärmerei" —: non dicendum est, sapientem hunc nusquam inveniri, non fingitur, sed rarus est. (Dial. 2. 7. 1) Fortasse tamquam phoenix semel anno quingentesimo nascitur (Ep. 42. 1).

Dit eenmaal toegegeven, is er een compromis gesloten met de werkelijkheid. Voorbeelden van wijzen worden: SOCRATES [1]), DIOGENES, ANTISTHENES en later CATO. Evenwel worden deze ook als voortschrijdende, niet compleet-deugdzamen (προκόπτοντες) aangeduid. Maar steeds meer worden de Stoici er toegedreven dit ideaal in overeenstemming te brengen met de behoeften van het menschelijk leven en verbleekt de eisch van heiligheid. Behalve het „vernünftige" handelen moesten zij ook physische goederen en werkingen onder de „naturgemässe" dingen opnemen als de gezondheid, de richtige zinnelijke waarneming etc., zoodat zij er toe kwamen het goede te definieeren als de „vernünftige" keuze van het „Naturgemässe". Maar wat blijft er over van een keuze bij het fatum Stoicum, volgens hetwelk onze handelingen, die wij vrij noemen, noodwendig zijn? (Vorl. ü. Psych. ed. du. Prel. 61). In zake het practische kunnen wij, zegt KANT, het fatalisme niet „admittieren". Ook hier blijkt weer, hoezeer het te betreuren is, dat KANT niet dieper ingedrongen is in de Grieksche wijsbegeerte. Nu blijft hij aan de oppervlakte en ziet niet, hoe de Stoische leer van fatum en wilsvrijheid een te waardeeren poging wil zijn tot het bepalen der verhouding van theoretische en practische

[1]) Van wien ook KANT (Gesch. d. Phil. Vorl. in Metaph.) zegt: „Fast unter allen war er der, dessen Verhalten der Idee eines Weisen am nächsten kam.

rede. Het spreekt van zelf, dat hun natuurbegrip dogmatisch is, maar het vasthouden aan de noodwendigheid van het natuurgebeuren naast het redden van het verantwoordelijkheidsgevoel valt toch te loven.

Aan KANTS critiek op de Stoische opvatting van den zelfmoord willen wij niets afdoen. De Stoische wijze is ook hier de koning, die zijn eigen weg bepaalt. Hij trekt uit het leven als uit een onbewoonbaar geworden huis [1]).

Opmerkelijk is het, hoe vaak KANT de Stoa vergelijkt met het Christendom, waarbij de schaal altijd weer doorslaat ten gunste van het laatste. De Christelijke eisch van heiligheid, waaraan geen Stoische wijze beantwoordt en van eerbied voor de menschelijke ziel in het verwerpen van den zelfmoord zijn ideeën, die ook KANTS ethiek volstrekt beheerschen.

---

1) TELES b. STOB., Floril. 5. 67. P. 127. Mein: *καθάπερ ἐξ οἰκίας . . . . ὅταν τὸ ἐνοίκιον ὁ μισθώσας οὐ κομιζόμενος τὴν θύραν ἀφέλῃ, τὸν κέραμον ἀφέλῃ, τὸ φρέαρ ἐγκλείσῃ.*
Het is volstrekt niet onmogelijk, dat aan KANT bij zijn bespreking van den Stoischen zelfmoord dit beeld voor oogen zweefde.

SAMENVATTING

1. In KANTS beide dictaten over de geschiedenis der philosophie ontbreken PARMENIDES, EMPEDOCLES, DEMOCRITUS en de Neo-Platonici, in de „Einl. z. Logik" zelfs HERACLITUS.

2. ANAXAGORAS wordt door KANT gerekend tot de Ionische school en krijgt aldus naast THALES een plaats.

3. Als KANT van „die Alten" spreekt, heeft hij meestal op het oog de „Moralphilosophen", te weten: de Cynici, Epicurei of Stoici.

4. THALES, de „physicus", wordt door KANT alleen als mathematicus besproken.

5. Van HERACLITUS, die niet voorkomt in de „Einl. z. Logik", wordt enkel de bekende fabel verteld.

6. Het onderscheiden van de toehoorders van PYTHAGORAS in *ἀκουσματικοί* en *ἀκροαματικοί* is niet classiek.

7. De definitie: anima est numerus se ipsum movens, door KANT aan PYTHAGORAS toegeschreven, staat doorgaans op naam van XENOCRATES.

8. Bij het bespreken der Eleaten schrijft KANT reeds aan XENOPHANES de grondstelling der Eleatische philosophie toe, die in haar scherpe formuleering eerst bij PARMENIDES te vinden is.

9. In de beoordeeling der Sophisten wordt KANT geheel geleid door PLATO'S en ARISTOTELES' bijtende critiek. Voor hun verdiensten had hij nog geen oog.

10. Duidelijk zag KANT, dat het streven naar echt weten bij SOCRATES het eerst bewust en tot methode werd. Ook overigens geeft K. een goede schets van SOCRATES' beteekenis, hoewel hij het daemonium minder juist interpreteert op de wijze van Oud-Christelijke en Neo-Platonische philosophieën.

11. Bij zijn formuleering van het Cynisme wil KANT het negatieve doen uitkomen, dat er ligt in de „Weltentsagung" der Cynici, zonder dat zij het inzicht, dat deugd bestaat in kennis van het goede, verder uitwerkten.

12. KANT vat de Platonische idee op als kennis à priori, als begrip en legt er den nadruk op dat PLATO is uitgegaan van de wiskunde.

Toch ziet KANT PLATO te veel, deels door den bril van ARISTOTELES deels van uit den gezichtshoek van het Neo-Platonisme, als dogmaticus, noölogist, die zijn uit het Goddelijk verstand voortvloeiende ideeën hypostaseerde.

Zoo komt KANT er toe PLATO's idealisme te kenschetsen als een mystiek, dogmatisch idealisme dat uit de philosophie verbannen moet worden en eveneens om PLATO's ethiek „schwärmerisch" te noemen.

13. Tegenover PLATO, het hoofd der noölogisten, stelt KANT ARISTOTELES als hoofd der empiristen. Hoewel ARISTOTELES slechts in zijn kennispsychologie empirist genoemd kan worden (KANT wijst ook op het inconsequente van zijn empirisme), blijkt juist hieruit de groote tegenstelling tusschen PLATO en ARISTOTELES. Sinds ARISTOTELES, den vader der analytische logica, heeft de logica volgens KANT aan inhoud niets gewonnen. Hoewel KANT haar nog onderwijst, heeft zij haar beteekenis verloren, sinds KANT uitschakelt een logica, die zich niet op het object zou betrekken.

In de kategorieën van ARISTOTELES vindt KANT eenige modi der zuivere zinnelijkheid en een empirische, terwijl hij echte verstandbegrippen mist. Dat ARISTOTELES de hoofdbegrippen der zinnelijkheid van die van het verstand niet onderscheidde, moest KANT tot zijn ongunstig oordeel leiden. Bovendien is de basis, het principe van ARISTOTELES' kategorieënleer fundamenteel verschillend van die van KANT. Kategorie heeft voor beide een gansch andere beteekenis.

De Aristotelische ethiek, volgens welke de deugd tusschen twee ondeugden in staat, noemt KANT volstrekt onhoudbaar.

14. KANTS beschouwing der Scepsis is wel eenigszins onklaar. Zoo maakt hij niet duidelijk het verschil tusschen de aanhangers van PYRRHO en de Academici en ook is het door KANT gemaakte onderscheid tusschen PYRRHO en andere Sceptici onhoudbaar.

Veel vertrouwdheid met SEXTUS hebben wij dan ook niet kunnen ontdekken.

15. Terwijl KANT in de beide dictaten over de gesch. der phil. DEMOCRITUS zelf niet noemt, blijkt uit zijn uitvoerige bespreking van EPICURUS' natuurphilosophie, dat hij in dit opzicht tusschen DEMOCRITUS en EPICURUS geen onderscheid ziet.

Verder blijkt uit KANTS' beschouwing der Epicureërs als de beste natuurphilosophen onder alle denkers van Griekenland, dat hij niet voldoende rekening heeft gehouden met het feit, dat EPICURUS' natuurphilosophie geheel bepaald wordt door zijn ethiek. Wij zouden dien lof eerder aan DEMOCRITUS willen geven, die principieel vasthield aan het natuurwetenschappelijk ideaal om de wereld als een door strenge wetten van causale noodwendigheid beheerscht systeem op te vatten.

De overeenkomst, die KANT meent te zien tusschen zijn systeem en de theorie van LUCRETIUS, of diens voorgangers, van EPICURUS, LEUCIPPUS en DEMOCRITUS, moeten wij op de aangegeven gronden in twijfel trekken.

Ten slotte valt ook KANTS interpretatie van het Epicureische begrip προλήψις moeilijk te rijmen met het zoo geroemde consequente sensualisme van EPICURUS, terwijl zij evenmin in overeenstemming is met hetgeen de Stoa onder dit begrip verstond.

Bij KANTS beschouwing van EPICURUS' natuurphilosophie valt sterk op, hoe de waardeering gelijken tred houdt met KANTS eigen ontwikkelingsgang. Voor de juistheid van EPICURUS' uitsluiting van het boven-natuurlijke uit de natuurphilosophie kon KANT eerst oog krijgen, toen hij zelf de noodwendigheid om de cultuurgebieden te begrenzen inzag.

16. Breedvoerig worden besproken en vergeleken de zedesystemen der Ouden, van het Epicureïsche en Stoische ideaal.

Bij KANTS beoordeeling van de ethiek der Stoa en van EPICURUS zou men het probleem op kunnen werpen naar de innerlijke verhouding van KANT tot die beide. EPICURUS' theorie acht hij in den grond verkeerd, toch wordt EPICURUS gerechtvaardigd, in zooverre deze theorie toch niet tot een verkeerde practijk leidde.

De Stoa stelt op het ideaal van den wijze, schept de zedewetten

uit de alleen wetgevende en gebiedende rede, doch in de practijk vervaalt hun hoog principe.

Tegenover die beide komt dus KANT te staan, als één die wil verbinden het: sustine et abstine met het steeds vroolijke hart in den zin van EPICURUS, d. w. z.: geen verslapping van den eisch, die ons gesteld wordt, mag worden toegestaan en met een opgewekt gemoed moeten wij den strijd tegemoet gaan.

LIJST

om geciteerde plaatsen gemakkelijk in andere uitgaven op te slaan. [1])

CASSIRER EDITIE.

Deel I.

Blz.		Anno
1—189	Gedanken v. d. wahren Schätzung	1747
189—197	Untersuchung d. Frage	1754
197—219	Die Frage, ob die Erde veralte	1754
219—371	Allgem. Nat. Gesch. u. Th. d. Himm	1755
371—389	Medit. quarundam de igne	1755
389—427	Princ. pr. cogn. metaph. nova dil.	1755
427—439	v. d. Urs. d. Erderschütterungen	1756
439—475	Gesch. u. Naturbeschr. d. m. Vorf. d. Erdb.	1756
475—485	Fortges. Betr.	1756
485—501	Metaph. c. geom. i. us. in phil. nat.	1756
501—517	Neue Anm. z. Erl. d. Th. d. Winde	1756

Deel II.

1—15	Entw. u. Ank. e. coll. der phys. Geogr.	1757
15—29	Neuer Lehrbegr. der Bew. u. Ruhe	1758
29—39	Vers. e. Btr. ü. d. Optimismus	1759
39—49	Ged. b. d. fr. Abl. d. Herrn J. F. v. Funk	1760
49—67	Die falsche Spitzfindigkeit	1762
69—173	Der e. m. Beweisgr. d. Daseins Gottes	1763
173—243	Unters. ü. d. Deutlichkeit	1763
243—301	Beob. ü .d. Gef. des Schönen	1764
301—317	Vers. ü. d. Krankh. d. Kopfes	1764
317—329	Naschr. v. Einr. d. Vorl.	1765
329—391	Träume e. Geistersehers	1766
391—401	V. d. e. Grunde des Untersch.	1768
401—437	de mundi sensibilis etc.	1770
437—443	Rez. v. Moscatis Schrift	1771
443—461	V. D. Versch. Rassen der Menschen	1775
461—469	Aufs. das Philantropin betr.	1776/7

[1]) Zie pag. 1 noot 6).

Deel III.

Blz.		Anno
1—572	Kritik d. reinen Vernunft	1787

Deel IV.

1—141	Prol. z. e. j. k. Metaph.	1783
141—149	Rez. v. Schulz' Vers.	1783
149—167	Id. z. e. allg. Gesch.	1784
167—177	Beantw. d. Frage: W. i. Aufkl?	1784
177—201	Rez. v. Herders Ideen	1785
201—211	Ue. d. Vulkane im Monde	1785
211—223	V. d. Unrechtm. d. Büchernachdr	1785
223—241	Best. d. Begriffs e. Menschenrasse	1785
241—325	Grundl. z. Metaph. d. Sitten	1785
325—343	Mutm. Anfang d. Menschengesch.	1786
343—349	Rez. v. G. Hufelands Versuch.	1786
349—367	Was heiszt: sich im Denken orientieren?	1786
367—479	Metaph. Anfangsgr. d. Natururs.	1786
479—487	Bemerk. z. Jakobs Prüfung	1786
487—517	Ue. d. Gebr. teleologischer Prinz.	1788
517—529	7 kleine Aufsätze	1788/1791

Deel V.

1—177	Kritik d. praktischen Vernunft	1788
177—233	Erste Einl. d. Krit. d. Urteilskraft	1789/90
233—569	Kritik d. Urteilskraft	1793

Deel VI.

1—72	Ueber eine Entdeckung	1790
72—118	Joh. Schulz' Rez.	1790
118—139	Ueber das Miszlingen	1791
139—354	Die Religion innerh. d. Grenzen	1794
354—399	Ueb. d. Gemeinspr.: Das mag i. d. Theor. etz.	1793
399—409	Etwas ü. d. Einfl. d. Mondes	1794
409—425	Das Ende aller Dinge	1794
425—475	Zum ewigen Friede	1795
475—496	V. e. neuerd. erh. vorn. Ton.	1796
496—500	Ausgleich eines Streites	1796
500—513	Verk. Traktats z. ew. Frieden	1796

Deel VII.

1—311	Metaphys. d. Sitten	1797
311—433	Streit d. Fakultäten	1798

Deel VIII.

Blz.		Anno
1—229	Anthropologie	1800 (1798)
229	Vorrede z. Jachmanns Prüfung	1800
229—233	Nachschr. z. Mielckes Wörterbuch	1800
233—323	Preisschr. ü. d. Fortschr. d. Metaph.	1804 (1793)
323—453	Vorl. ü. Logik	1800
453—509	Vorl. ü. Paedagogik	1803
509—517	Oeffentliche Erklärungen	1790/1801

Deel IX.

Brieven uit de jaren: tot 1789.

Deel X.

Brieven uit de jaren 1790—1803.

AKADEMIE-AUSGABE.

14.	1—61	Reflex. z. Mathematik.
	63—537	Id. z. Physik u. Chemie.
	539—635	Id. z. phys. Geographie.
	636—637	Nachträge.
15.	3—54	Erl. z. Psych. Empir.
	55—654	Reflex. z. Anthropologie.
	655—899	Entw. z. Colleg. Anthropologie 1770/80.
	901—935	Entw. z. einer Opponenten-Rede.
	937—980	Medicin.
16.	3—75	Einl. i. d. Vernunftlehre.
	76—775	Der erste Hauptteil: v. d. gelehrten Erkenntnis.
	776—813	Der andere Hauptteil: v. d. Lehrart der gel. Erk.
	814—864	Der dritte Hauptteil: v. d. gel. Vortsage.
	865—872	Der vierte Hauptteil: v. d. Charakter eines Gelehrten.

L. POELITZ.

Vorl. ü. Metaphysik.

DU PREL.

Vorl. ü. Psychologie.

P. MENZER.

Vorl. ü. Ethik. 1780/2.

VERBETERINGEN EN AANVULLING.

Pag. 11 noot 2. 7.68 moet zijn 769.
„ 12 „ 2. PROP. III. 11. 20 moet zijn III. 11. 19.
„ 15. CIC. d. Nat., D. 22. 60 moet zijn I. 22. 60.
„ 15 noot 1. D. L. II moet zijn II, 25.
„ 15 „ 3. 1838 moet zijn 1831.
„ 16 „ 2. D. L. I moet zijn I. 36.
„ 17 „ 1. Ac. IV 59 moet zijn Ac. pr. II. 18. 59.
id. 98 moet zijn Ac. pr. II. 31. 98.
„ 17 „ 2. εἶσιν moet zijn εἶσιν).
„ 29. Als KANT VI 488 van den „Neuplatoniker" spreekt, heeft hij op het oog den platoniseerenden gevoelsphilosoof uit zijn dagen. IV 362 nt. worden de „Neuplatoniker" ter sprake gebracht, „die zich eclectici noemden, omdat zij hun eigen grillen in oudere autoren wisten te vinden, wanneer ze die van te voren er in gelegd hadden." Duidelijk komt hier — dunkt ons — niet uit, of KANT hier op het oog heeft de Neo-Platonici als PLOTINUS c. s., of eerder een man als PLUTARCHUS. VI 488 en IV 362 noot doen dus aan onze uitspraak geen afbreuk.
„ 32. sollicitatus moet zijn sollicitus.
„ 33. D. L. I moet zijn I. 25.
PAMPHILUS moet zijn PAMPHILE.
„ 38. οἳ δ' moet zijn οἱ δ'.
„ 39. CIC. de Nat. D. moet zijn Cic. Tusc. Disp.
„ 40. luna moet zijn lunae.
„ 41. Plac. 3. 13. 1 (Dox. 387) moet zijn Plac. 3. 13. 2. (Dox. 378).
τρόχον moet zijn τροχοῦ.
lunam stellas moet zijn lunam, stellas.
quae moet zijn quae quum.
ea moet zijn eadem.

Pag. 42. iudicat moet zijn iudicet.
„ 42. Ξύμπαντα moet zijn Ξύμπαντά..
„ 44. μένοντὰ moet zijn μένοντά.
„ 45. D. L. 2 moet zijn D. L. II. 6.
„ 46. λεπτότατον moet zijn λεπτότατόν.
„ 48. ἐτεῇ moet zijn αἰτίᾳ
ἴσμεν moet zijn ἴδμεν.
Ac. pr. 2. 10. 34 moet zijn 10. 32
abstruserat moet zijn abstruserit.
„ 49. Eur. Hec. 81 moet zijn 814.
„ 52. scire se nihil scire moet zijn scire se nihil se scire.
„ 57. quod ad virtutem moet zijn 6.70: quod etz.
εὐτέλειᾳ moet zijn εὐτελείᾳ.
„ 58. autt moet zijn auct.
„ 83. de fato 102.23 moet zijn de fato 10. 23.
paululum moet zijn paullulum.
„ 91. paullum moet zijn paulum.
„ 92. perpaulum moet zijn perpaullum.
Domocritus moet zijn Democritus.
„ 97. nominavit moet zijn nominarat.
„ 101. hic manebis moet zijn hic bene manebis.
istiua moet zijn istius.
„ 106. deseruit moet zijn deservit.
disputatonem moet zijn disputationem.
damno moet zijn damno."
„ 110 noot 4. Dial. 8 moet zijn Dial. VII.
summum, moet zijn summum.
„ 121. philosophieën moet zijn philosophen.

STELLINGEN

I.

In de uitspraak: „KANTS Citate sind bekanntlich nirgends genau" (Ak. 8.472) maakt H. MAIER zich aan overdrijving schuldig.

II.

KANTS „Vorlesungen über Metaphysik" (uitgave PÖLITZ) dateeren in geen geval uit KANTS kritischen tijd, zooals PÖLITZ en DU PREL aannemen.

III.

SCHOPENHAUER toont in zijn „Die Welt als Wille und Vorstellung" (Anhang 1e Dl.) de beteekenis van KANTS transcendentale methode niet begrepen te hebben.

IV.

MESSER's bezwaren tegen KANTS kategorischen Imperatief (Ethik p. 64/6) zijn niet steekhoudend.

V.

MESSER's ethiek kent eigenlijk geen zedelijken eisch en heeft tot ideaal den „feingebildeten" man.

VI.

De wijze, waarop WINDELBAND KANTS postulatenleer uiteenzet (Gesch. d. neuer. Phil. [7] II 132), is niet geheel juist.

VII.

Dat de zondigheid des menschen het voldoen aan de zedewet onmogelijk maakt, heeft KANT niet diep genoeg beseft.

VIII.

De door KOHNSTAMM (Schepper en Schepping I. 9/10) getrokken consequenties uit het identificeeren van Denken en Zijn vloeien daar niet uit voort.

IX.

Tusschen de Eleaten en HERACLITUS bestaat niet een dergelijke tegenstelling als waarvan KOHNSTAMM (1. c. p. 316) spreekt.

X.

κατάληπτόν (Eur. Hipp. 1346) hebben wij met Matthiä te behouden en te expliceeren in actieven zin.

XI.

Eur. Bacch. 506 is de lezing der codd., behalve de verandering van οὔθ' in οὐδ', te behouden.

XII.

De meening, dat Ἐπιούσιος beteekent: voor den komenden dag, is juist.

XIII.

De vier-jarige gymnasiale afdeeling van het Lyceum is voor den gemiddelden leerling te zwaar.

XIV.

Een voor ons land te groot aantal onderwijsinrichtingen leidt op voor de Universiteit.

XV

Deze dissertatie is enorm slecht.